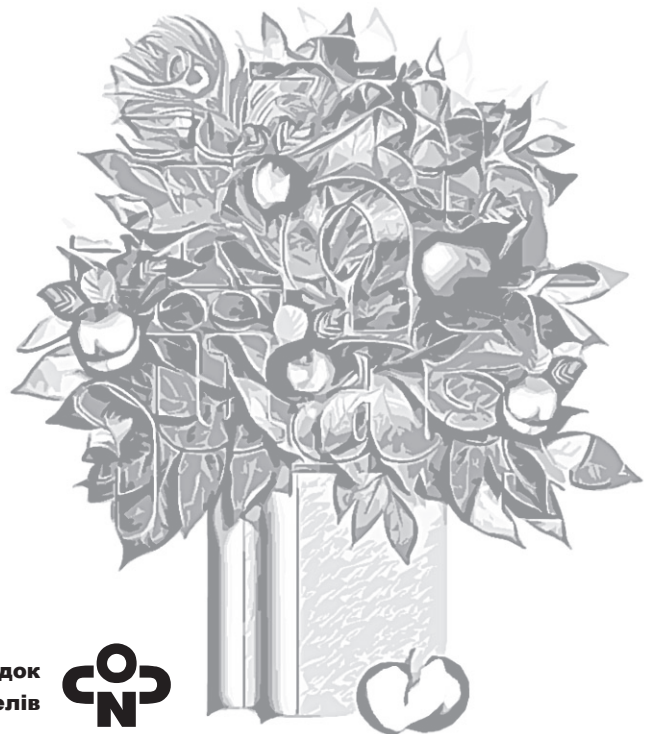

Міжкультурна освіта

Порадник для вчителя

Центральний Осередок
Вдосконалення Вчителів

Центральний осередок вдосконалення вчителів
Алеї Уяздовські 28
00-478 Варшава
тел.: +48 22 345 37 00
факс: +48 22 345 37 70
e-mail: codn.edu.pl
www.codn.edu.pl

Автори: А. Аркусінська, П. Александрович, К. Варгула, А. Квасневський, А. Климович, К. Кошевська, Т. Круль, Т. Кушнір, С. Луценко, А. Машкевич, І. Мочидловська, Б. Нарель, О. Нейман, В. Олесюк, З. Пакула, М. Селятицький, Є. Сіньчак, Е. Скшиванек, А. Страус-Павловська, А. Шчепан-Войнарська, М. Чапська.

Координатор проекту: Ева Бобінська
Консультація: Катажина Кошевська
Художня розробка: Кшиштоф Тур
Переклад: Олена Стиславська
Редактор перекладу: Олена Гарцула

Тексти вибрані з публікації Центрального осередку вдосконалення вчителів «Міжкультурна освіта. Порадник для вчителів»

Авторські права: Центральний осередок вдосконалення вчителів, Варшава 2004

Видано за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ РП у межах програми закордонної допомоги у 2008 р.

ISBN 978-83-60814-36-9

Видання перше

Оригінал-макет: Ян Яцек Сваневіч
Видавництво: «Ортдрук», Бялисток, вул. Складова 9

Передмова (Катажина Кошевська)	5
I. Методика навчання в міжкультурній освіті	7
Міжкультурна освіта у світлі документів Ради Європи та Європейського Союзу (Мирослав Селятицький)	9
Виховання полікультурного суспільства. Про шкільні програми виховної роботи в середовищі проживання представників національних меншин. (Катажина Кошевська).....	16
Методи навчання у міжкультурній освіті (Мирослав Селятицький)	26
Дидактичні ігри і проекти в міжкультурній освіті (Анна Климович).....	31
Міжнародні молодіжні зустрічі – найкращий спосіб пізнання відмінних культур (Павел Александрович).....	35

Конспекти уроків

II. Пізнати себе, щоб зрозуміти інших	39
Ким я дійсно є (Анна Климович)	41
Візитки (Катажина Кошевська)	45
Дзеркала відчуттів (Катажина Кошевська).....	47
Інший — не значить гірший (Анна Климович).....	49
Інший — не значить гірший (Кушнір Т.А.).....	54
Компроміс чи конфлікт? (Анна Шчепан-Войнарська)	56
Про цінності, які допомагають жити (Анна Страус-Павловська).....	60
Історія моєї сім'ї (Анна Климович).....	64
III. У пошуку національної, регіональної, європейської тотожності	67
Моя батьківщина (Біленко О. В., Ніколаєнко С.П., Третьякова О.В.).....	69
У пошуку свого коріння (Віолетта Олесюк)	76
Німці для Європи (Анна Климович).....	78
Втрачений світ лемків (Анна Климович).....	85
Різноманітність культур як чинник розвитку суспільств (Кишиштоф Варгула)	88
Як жити у багатокультурній Європі (Івона Мочидловська)	91
Різдвяна подорож (Софія Пакула).....	93
Про гроші, що об'єднують та розділяють народи (Анна Машкевич)	97
IV. Пізнати минуле, щоб зрозуміти майбутнє	99
Люди, котрі не дозволять забути (Ольгерд Нейман).....	101
Слідами багатокультурності нашої місцевості (Агнешка Аркусінська).....	105
Свого не знаєте, чуже хвалите (Малгожата Балицька).....	108
Надгробки — джерело інформації про предків та історію (Магдалена Чапська)	112
Архітектура — приклад єдності багатьох культур (Магдалена Чапська).....	116
Історія національних меншин в Україні (Світлана Луценко).....	121

V. Бути толерантним, щоб формувати сучасність	127
Толерантність — риса справжньої демократії (<i>Анна Климович</i>)	129
Межі толерантності (<i>Анна Климович</i>).....	134
Проти стереотипів і упередженості (<i>Анна Климович</i>).....	137
Стереотипи і суспільна упередженість (<i>Зофія Пакула</i>).....	141
Роль анекдотів в укріпленні стереотипів (<i>Анна Страус-Павловська</i>).....	144
Три релігії — один Бог (<i>Беата Нарель</i>).....	149
VI. Полікультурність і законодавство	155
Про владу та її межі (<i>Катажина Кошевська</i>)	157
Неписаний кодекс — про закони Ромів (<i>Анджей Квасневський</i>).....	160
Людина та її права в іудаїзмі та християнстві (<i>Єжи Сіньчак</i>).....	169
Список літератури.....	175

Виклики сучасного світу, вплив масової культури, зміни структури сім'ї впливають на те, що питання культурної самобутності людини набуває фундаментального значення. Це особливо важливо у добу змін, що відбуваються в Європі, тому що багато уваги присвячується питанню європейської інтеграції.

Такі складові елементи культури як традиція, покоління, мова, звичаї, релігія та спільна спадщина, впливають на усвідомлення національної неповторності. А це народжує уявлення про існування «своїх» та «чужих». Проблема культурної самобутності сучасної людини, це проблема культурного виміру сучасного світу. Це проблема ролі навчання і виховання в добу культурних різниць, проблема визначення завдань міжкультурної освіти.

Шлях до участі у європейській культурі веде через зрозуміння власної самобутності, власний розвиток, завдяки спілкуванню з іншими і, як наслідок, взаємозбагачення. Це можливо завдяки відкритості та діалогу, пізнавальній цікавості та толерантності.

У зв'язку з цим перед школою стають такі завдання: вивчення та повернення до власної національної спадщини, спостереження, визнання та повага до відмінностей, формування свідомості рівності всіх культур, формування толерантності.

Розуміння толерантності як особливої цінності виникає з гуманного бачення світу, основаного на мирі, безпеці та міжкультурному діалозі.

У Польщі протягом багатьох років триває дискусія на тему міжкультурної освіти. Збільшується кількість туристичних поїздок, молодіжних обмінів, контактів з іноземцями, зростає кількість іммігрантів. І тому працівники Центрального осередку вдосконалення вчителів у Варшаві реалізують проекти у сфері міжкультурної освіти. Одним із результатів такої діяльності є poradnik для вчителя «Міжкультурна освіта», в якому зібрані лекції видатних науковців та конспекти уроків вчителів-практиків, що працюють у польських школах.

Польща активно підтримує інтереси України в Європейському Союзі і НАТО. Україні, як стратегічному партнеру, від якого залежить стабільність та безпека в цілому європейському

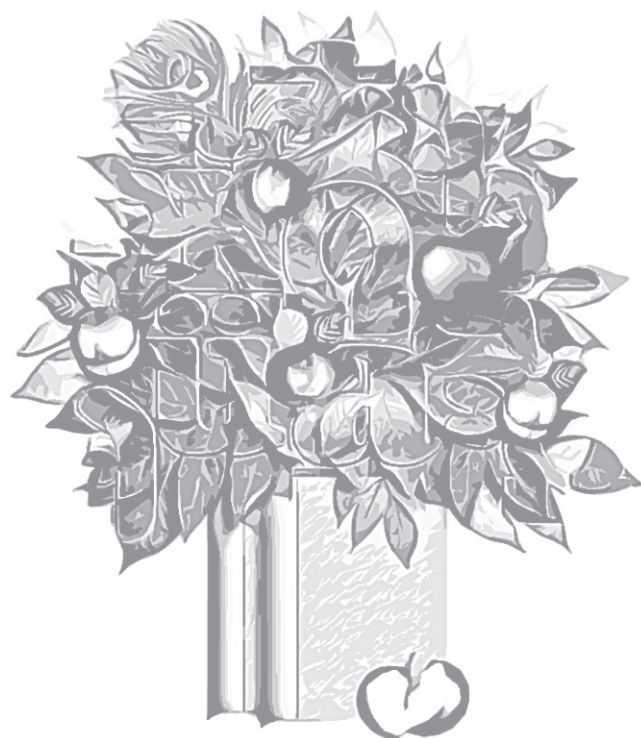
регіоні, необхідна підсилена підтримка під час проведення реформ. Освіта є важливою сферою демократичних змін в Україні.

Наші українські партнери високо оцінюють діяльність Центрального осередку вдосконалення вчителів на території України і вважають її важливим елементом, що впливає на зміни в освіті. У 2008 році, в межах програми закордонної допомоги Міністерства закордонних справ РП, Осередок розробив і виконав проект «Шукати схожість — зрозуміти відмінності. Міжкультурна освіта в школі». Автором проекту була Ева Бобінська, керівник Відділу громадянської та європейської освіти Центрального осередку вдосконалення вчителів. В межах проекту проведено підготовку 60 тренерів, лідерів міжкультурної освіти. Курс, який тривав 120 годин відбувався в Польщі та Україні. Після навчання, українські лідери міжкультурної освіти відробили обов'язкову практику і провели курс із міжкультурної освіти для 1500 вчителів з усіх регіонів України. Крім того, був проведений пілотний тижневий семінар для директорів шкіл з Польщі та України, на якому керівники шкіл розробляли плани майбутнього співробітництва та молодіжних обмінів. Проект завершився підсумковою конференцією.

Публікація, яку ви тримаєте в руках є одним з ефектів нашого співробітництва. Це вибрані тексти та конспекти уроків з польської публікації «Міжкультурна освіта. Порадник для вчителя». Деякі конспекти безпосередньо перекладені на українську мову, деякі дещо модифіковані і пристосовані до використання в українській школі, деякі перероблені українськими вчителями-практиками, які брали участь у навчанні в межах проекту. Пропонуємо використовувати ці конспекти на різних уроках, з учнями різного віку.

Автори цієї книги вважають, що головне завдання міжкультурної освіти полягає у кращому зрозумінні власного ставлення і реакцій при зустрічі з культурними відмінностями та вмінню співіснувати і співпрацювати не дивлячись на відмінності. А пріоритетом кожної школи повинно бути виховання молоді без упередженості та національних стереотипів, але свідомої величезної цінності культурної спадщини.

I М етодика навчання в міжкультурній освіті

МІЖКУЛЬТУРНА ОСВІТА у світлі документів Ради Європи та Європейського Союзу

Снилось мені, що мої діти будуть колись жити серед народу, де людей не будуть оцінювати за кольором їх шкіри, а за рисами їх характеру.

Мартін Лютер Кінг

У Західній Європі питання **багатокультурної освіти** виникло у післявоєнний період. Причиною тому була хвиля іммігрантів із колишніх колоній, а пізніше заробітчан із менш розвинутих країн з іншими культурними особливостями. В результаті, у Великобританії, Німеччині, Франції та інших країнах цієї частини Європи почала розвиватись міжкультурна освіта та **інтеркультурна педагогіка**, яка допомагала побудувати порозуміння та співпрацю між корінними жителями та новоприбулими.

У шкільному пакеті *Міжкультурне навчання*, спільній публікації Ради Європи та Європейської Комісії (Страсбург 2000), запропоновано визначення міжкультурного навчання. Це поняття означає: *навчання про те, як ми сприймаємо інших людей, які суттєво відрізняються від нас. Це стосується нас. Це стосується наших знайомих та друзів і того, як ми діємо разом, щоб збудувати суспільство, у якому панує справедливість. Це стосується зв'язків, які можуть встановити між собою суспільства, щоб поширювати рівність, солідарність та шанси для всіх. Це поглиблює повагу та підтримує гідність у взаєминах між культурами, особливо тоді, коли частина з них належить до меншості, а інші становлять більшість¹. Одночасно, у Сполучених Штатах, Канаді та Австралії розвивається **полікультурна освіта**, тому що від самого початку ці країни формувались представниками багатьох національностей. Наприкінці ХХ століття найцікавішим освітнім полігоном з цієї точки зору була Південно-Африканська Республіка, що пережила великі політично-суспільні зміни.*

На початку ХХІ століття європейські країни стають дедалі більше багатокультурними. Демографічне старіння в Європі поглиблюватиме цей процес, тому що для того, щоб розвиватись, європейським країнам будуть необхідні іммігранти, а бідність у слабозрозвинутих країнах (південні країни) буде постійно викликати нові хвилі емігрантів.

Міжкультурна та полікультурна освіта, як відповідь на виклики сучасного світу, займає почесне місце у документах Ради Європи, Європейського Союзу та інших міжнародних організацій.

Пропонуємо короткий перегляд документів та освітніх ініціатив Ради Європи та Європейського Союзу, у яких заміщені рекомендації щодо реалізації міжкультурної освіти в школі.

Конвенція про захист прав людини та основних свобод — Європейська конвенція з прав людини (Рада Європи, 1950)

Конвенція була ухвалена у 1950 році та кілька разів змінена протоколами. Конвенція, основний європейський документ про права людини, є фундаментом реалізації міжкультурної та полікультурної освіти. Особливо важливими є статті Конвенції, що стосуються заборони дискримінації (Ст. 14), свободи думки, сумління та віросповідання (Ст. 9), свободи висловлювання думок (Ст. 10), свободи зборів та об'єднань (Ст. 10). У статті 14 записано: *Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою — статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою². Цей запис є найважливішим джерелом для діяльності у сфері міжкультурної освіти. Якщо країна ратифікує Конвенцію, вона бере на себе обов'язок її дотримуватись, зокрема і в системі освіти³. Конвенція повинна бути у списку обов'язкової літератури в програмі громадянського виховання.*

Віденська декларація (Рада Європи, 1993)

В жовтні 1993 року 32 країни члени Ради Європи підписали у Відні декларацію що стосується

¹ *Міжкультурне навчання*, Рада Європи та Європейська Комісія, Страсбург 2000, польське видання — Фонд Розвитку Системи Освіти, Варшава, ст. 97.

² Офіційний переклад.

³ На Україні Конвенцію ратифіковано Законом N 475/97-ВР (475/97-ВР) від 17.07.97 — прим. перекладача.

питання демократії, прав людини, національних меншин та боротьби з проявами расизму, ксенофобії, антисемітизму і нетолерантності. В певному сенсі Декларація була відповіддю на події в Європі на початку 90-х років. Тоді сфера демократії поширилась на країни колишнього соціалістичного блоку, а одночасно, ми були свідками кривавих конфліктів на Балканах та Кавказі.

В декларації читаємо: *Завершення поділу Європи створює історичну можливість зміцнити мир та стабільність на континенті. Всі наші держави поділяють принципи плюралістичної та парламентської демократії, неподільності та загальності прав людини, правової держави та спільної культурної спадщини, збагаченої своєю різноманітністю. Європа може бути великою територією демократичної безпеки. Ці речення визначають основу міжкультурної освіти. Основи — це демократія, правова держава, повага до прав людини і національних меншин, прийняття культурної, етнічної та релігійної різноманітності. Важливою темою міжкультурної освіти є відношення суспільства до національних меншин. У Декларації читаємо: *В Європі, яку прагнемо збудувати, необхідно впоратись із цим важливим завданням: забезпечити захист прав людей, що належать до національних меншин, повагу до територіальної цілісності та національної суверенності держав. За таких умов ці меншини внесуть цінний вклад у життя наших суспільств. (...) Держави повинні створити особам, що належать до національних меншин, усі необхідні умови для розвитку їх культури, збереження їх релігії, традицій та звичаїв.**

Декларація виразно підкреслює необхідність протидії явищам расизму, ксенофобії, антисемітизму та нетерпимості. В документі читаємо: *Ми, глави держав та урядів країн-членів Ради Європи, переконані, що різноманітність традицій та культур протягом століть була одним із багатств Європи і що засада толерантності є гарантією утримання в Європі відкритого суспільства, яке з повагою ставиться до культурної різноманітності, до якої ми всі прив'язані; переконані, що формування демократичного і плюралістичного суспільства, яке з повагою відноситься до гідності всіх людей, залишається однією з головних цілей європейської конструкції; занепокоєні відродженням расизму, ксенофобії та антисемітизму в сучасному світі, розвитком клімату нетолерантності, збільшенням кількості актів насильства, в першу чергу, проти емігрантів та осіб іншого походження, відношенням, що принижує гідність і супроводжуваними його випадками дискримінації; занепокоєні розвитком агресивного націоналізму та етноцентризму, які є новими проявами ксенофобії (...). Будемо викорінювати кожну ідеологію, політику та практику, яка заохочує до расової ненависті,*

агресії та дискримінації, кожну дію чи риторіку, які могли б збільшити неспокій та напруженість між групами з різним расовим, етнічним, національним, релігійним або суспільним минулим.

Декларації, які заміщені у наведеному фрагменті, вказують на напрямок реалізації міжкультурної освіти. В даному контексті — це освіта заради миру та безпеки.

Європейська молодіжна кампанія боротьби з расизмом, антисемітизмом, ксенофобією та нетерпимістю «Всі різні, всі рівні» (Рада Європи, 1994–1996)

Кампанія була проявом конкретних дій Ради Європи у сфері освіти, які розпочались після саміту у Відні (1993). Метою кампанії була *мобілізація суспільної думки в Європі проти все більш поширеного відношення і дій, джерелом яких є ідеологія расизму, ксенофобії та пропагування ідеї толерантної і багатокультурної Європи.* Кампанія пропагувала такі поняття, як *толерантність, рівність, гідність, демократія* та протиставляла їх поняттям *расизм, ксенофобія, антисемітизм, нетерпимість.* Вона також підкреслювала, що ООН проголосила 1995 рік — роком толерантності. Однією з оперативних цілей кампанії було *пропагування ідеї освіти в міжкультурному контексті (intercultural learning) на рівні середньої та вищої школи, а також у позашкільних навчальних закладах.* Освіта в міжкультурному контексті була визнана одним із методів роботи, який впливатиме на успіх кампанії. У рекомендаціях до проведення кампанії констатовано: *Європейські суспільства стають все менш однорідними. В країнах збільшується різноманітність — настає перехід до багатокультурного суспільства. Але ці зміни не відображаються на практиці. В наших суспільствах функціонує дуже мало інтерактивних структур. Досвід свідчить, що мобільність молоді (подорожі, обміни), як і інші моделі поведінки цієї групи, пов'язана із взірцями культури, існуючими як в багатокультурних, так і в етнічних суспільствах.* Автори рекомендації звертають увагу на необхідність одночасного формування відповідної позиції, свідомості і поведінки молодих людей.

Рамкова конвенція про захист національних меншин (Рада Європи, 1995)

Конвенція є результатом виконання зобов'язань Віденської декларації (1993). Це надзвичайно важливий документ у контексті освіти в багатонаціональних суспільствах, де взаємовідносини з національними меншинами є головною сферою практики в цьому питанні. В преамбулі до конвенції читаємо: *Плюралістичне та справді демократичне суспільство має не тільки поважати етнічну, культурну, мовну та релігійну*

самобутність кожної особи, яка належить до національної меншини, але їй створювати відповідні умови для виявлення, збереження та розвитку цієї самобутності; створювати клімат толерантності та діалогу, який є необхідним для того, щоб культурна різноманітність стала джерелом та чинником не розколу, а збагачення кожного суспільства. На жаль, не всі європейці погоджуються з думкою, що «різноманітність збагачує». Багато європейських освітніх систем впродовж десятиліть проголошували гасло про «необхідність однорідності». Такий підхід викликав війни в Боснії, Косові, Чечні, Нагірному Карабаху. Протягом післявоєнних десятиліть у польській системі освіти пропагувались світлі сторони життя в однорідному суспільстві і одночасно, не проводилась підготовка молодих людей до контактів з однолітками з інших країн та інших національностей. Польща ратифікувала Конвенцію у 2000 році. В ній є багато настанов, які безпосередньо стосуються освіти. У Статті 6 читаємо: *Сторони створюють атмосферу толерантності та міжкультурного діалогу і вживають ефективних заходів для поглиблення взаємної поваги, взаєморозуміння та співробітництва між усіма особами, що проживають в межах їх території, незалежно від їх етнічної, культурної, мовної або релігійної приналежності, зокрема в галузях освіти, культури та засобів масової інформації.* У Статті 12 записані рекомендації стосовно конкретних освітніх дій: 1. *Сторони, в разі необхідності, вживають заходи в галузях освіти та наукових досліджень із метою сприяння вивченню культури, історії, мови та релігії своїх національних меншин та більшості населення.* 2. *Сторони забезпечують належні умови для підготовки вчителів і доступу до навчальних посібників та сприяють контактам між учнями і вчителями, що належать до різних громад.* 3. *Сторони зобов'язуються створити особам, які належать до національних меншин, рівні можливості доступу до освіти всіх рівнів.* Стаття 13 окреслює умови функціонування приватних шкіл національних меншин: 1. *В рамках своїх освітніх систем, Сторони визнають за особами, які належать до національних меншин, право створювати свої власні приватні освітні та учбові заклади і керувати ними.* 2. *Здійснення цього права не накладає ніяких фінансових зобов'язань на Сторони.* Стаття 14 стосується дуже важливого питання рідної мови національних меншин. У ній читаємо: *Сторони зобов'язуються визнати за кожною особою, яка належить до національної меншини, право вивчати мову своєї меншини.* Питанню мови також присвячений окремий документ Ради Європи — Європейська хартія регіональних мов або меншин (1992), де у Статті 8 йдеться про освіту.

Європейська конференція проти расизму «Всі різні, всі рівні: від принципу до практики» — Політична декларація (Рада Європи, 2000)

Конференція була європейським внеском до Світової конференції проти расизму, расової дискримінації, ксенофобії та нетерпимості. В декларації є багато важливих записів, які дають основи сучасному розумінню міжкультурної освіти. В документі читаємо: *Європа є спільнотою, яка базується на загальноприйнятих цінностях, багатокультурною у своєму минулому, сучасності і майбутньому. Толерантність гарантує збереження Європи як плюралістичного та відкритого суспільства, в якому підтримується культурна різноманітність.* Плюралізм і відкритість — це ключові поняття в процесі введення в дію міжкультурної освіти. Декларація звертає увагу на чисельні загрози на нашому континенті, зокрема, на випадки етнічних та релігійних чистень, діяльність деяких політичних партій, які визнають ідеологію ксенофобії, ворожість у відношенні до «інших», яку висловлюють деякі засоби масової інформації, та проблему використання сучасної технології масової комунікації для розповсюдження расистських лозунгів. В частині, де йдеться про зобов'язання держав-учасниць, звернено увагу на засоби протидії расизму і нетерпимості: правні, політичні, освітні та навчальні. Звернено увагу, що навчання і піднесення свідомості у сфері протидії расизму і нетерпимості повинно стосуватись усіх членів суспільства, не тільки вчителів та учнів, але також працівників міліції, збройних сил та в'язниць; суддів, прокурорів, митних та імміграційних службовців; працівників охорони здоров'я та соціальної сфери.

«Краківська декларація» — Декларація європейських міністрів освіти «Освітня політика заради демократії і суспільної згуртованості: виклики і стратегії для Європи» (Рада Європи, 2000)

Під час 20-ї сесії Конференції європейських міністрів освіти у жовтні 2000 року в Кракові, міністри освіти держав-членів Ради Європи прийняли важливу декларацію, яка відноситься до необхідної освітньої діяльності у відповідь на виклики сучасного світу. Факт, що декларація була підписана в Польщі (у багатокультурному Кракові), накладає на нас додатковий обов'язок розповсюджувати і вводити в дію її положення. Серед спільних викликів, перед якими стоять європейські системи освіти (виклики, що поєднують багато можливостей з істотними загрозами), звернено увагу на питання культурної різноманітності. В Декларації читаємо: *Європа і європейське суспільство стають все більш різноманітними, що*

само по собі є позитивним явищем. Однак, значна кількість наших громадян, а навіть деякі політичні лідери, відкидають цей напрям розвитку, повертаючись до ізоляції, расизму, ксенофобії, антисемітизму, націоналістичного підходу та інших форм упередженості та нетерпимості. Звернувши на це увагу, міністри освіти рекомендують: формування міжкультурних навичок і вмінь у сфері особистих взаємовідносин і спілкування не тільки шляхом вивчення іноземних мов, але також шляхом пропагування поняття людської гідності, відповідальності у суспільному вимірі, толерантності, солідарності та демократії; освіти для меншин, які мігрують та для національних меншин, зокрема, ромів; освітні дії, особливо освіту вчителів, із метою запобігання новим злочинам проти людськості або заперечення злочинів, таких як Голокост та етнічні чистки, які трагічно позначили ХХ століття масовими порушеннями прав людини і основних цінностей, які пропагує Рада Європи.

Використане в Декларації поняття «міжкультурні навички і вміння» — це корисне для освіти формулювання для визначення канону вмінь і навичок, які ми повинні формувати в процесі навчання. Варто звернути увагу на те, що в Декларації підкреслено два питання, про які сказано, що вони «вразливі» та одночасно «визначальні». Йдеться про відношення до двох меншин — єврейської і ромської. В документі пропонується запровадження в школах Дня пам'яті про Голокост.

«Вивчення та навчання європейської історії ХХ століття» (проект Ради Європи)

Проект вплинув на поступ у розвитку концепції навчання історії, яке повинно характеризуватись плюралізмом і толерантністю, та став прикладом відкритого підходу до чутливих тем сучасної історії Європи. У ХХ столітті в багатьох місцях континенту європейці були свідками і учасниками міжкультурних конфліктів, переслідувань, етнічних чисток та екстермінацій народів. Історія, це своєрідне *temento* та невід'ємна частина міжкультурної освіти. Завдяки проекту розвинуто методологію навчання про Голокост. Відповідно до рекомендації Кабінету Міністрів прийнято рішення виступити з ініціативою запровадження *Дня пам'яті про Голокост і захисту перед злочинами проти людськості*. Проблема відношення до осіб єврейської національності є istotною темою міжкультурної освіти в усій Європі. В певному розумінні, ця проблема виконує функцію лакмусового папірця. Пам'ять про Голокост постійно живе, хоча минуло більше половини століття. З плином часу зникають свідки трагедії єврейського народу і це перекладає обов'язок «збереження пам'яті» на систему освіти. В Декларації

читаємо: *Ми відповідаємо за переказ страшної правди про Голокост, незважаючи на тих, хто її заперечує. Усвідомлюємо собі, що на наших народах лежить моральний, а на наших урядах політичний, обов'язок прикладання зусиль, щоб майбутні покоління змогли зрозуміти причину Голокосту і зробити висновки з його наслідків. Зобов'язуємось зміцнити зусилля з метою сприяння навчанню, пам'яті та дослідженням Голокосту.* Навчання про Голокост не може обмежуватись тільки історією, воно повинно виконувати також «запобіжну» функцію. Вчителі, які реалізують міжкультурну освіту, повинні включити в програму навчання проблематику антисемітизму, Голокосту і питання сучасних взаємовідносин з єврейською громадою.

«Мовна політика заради багатокультурної та багатомовної Європи» (Проект Ради Європи)

Завдяки проекту створено *Рамкову систему опису навчання іноземних мов та основи Європейського мовного портфеля і Мовного паспорту*. Ці документи вводяться до використання в усій Європі і їх можна назвати «європейським мовним посвідченням», яке разом з «європейським комп'ютерним посвідченням» є одним із головних інструментів, необхідних у реалізації міжкультурної освіти. Додатково розроблено способи популяризації регіональних мов, мов національних меншин та рідковживаних мов. Проект повинен допомогти вводити в дію мовну політику, яка підтримує спілкування і співпрацю між особами та суспільними групами з різною культурно-мовною приналежністю. В результаті проекту 2001 рік був проголошений *Європейським роком мов*. В свою чергу, успіх цього проекту вплинув на встановлення щорічного *Європейського дня мов*.

Європейська мовна політика заохочує до вивчення іноземних мов від наймолодшого віку, вивчення принаймні двох іноземних мов (мов «партнерських»), створення можливості вивчення мов у будь-якому віці, вивчення іноземних мов у контексті культури країни, мова якої вивчається, збереження рідкісних та вимираючих мов. До останнього завдання відноситься *Європейська карта регіональних мов і мов меншин* Ради Європи 1992 року.

Акція «Європа — це більше ніж тобі здається» (Рада Європи 2000)

В цій освітній акції був компонент «Реакція на багатокультурне суспільство». В освітніх матеріалах читаємо: *У 90-ті роки збільшилась нетерпимість до тих, хто «інший». Таке відношення може приймати різні форми: від жорстокого нападу расистського характеру до звичайного факту*

розповідання анекдотів про гомосексуалістів чи іноземців. У матеріалах для учнів поняття міжкультурної освіти визначається так: Міжкультурна освіта дітей та молоді діє у двох головних напрямках: дозволяє розпізнати нерівність, несправедливість, расизм, стереотипи і упередженість та надає знання і навички, які допомагають протистояти такому відношенню, коли це спостерігається в суспільстві. Акція ознайомлює учнів і вчителів з діяльністю Європейської комісії проти расизму та нетерпимості.

Звіти Європейської комісії проти расизму та нетерпимості (ЄКРН) (Рада Європи)

ЄКРН була створена у 1994 році на основі рішення Віденського саміту Ради Європи (1993). Комісія, що складається з делегованих урядами держав-учасниць експертів, публікує періодичні звіти стосовно кожної з держав. У звітах надається оцінка діяльності країн у напрямку боротьби з проявами расизму, антисемітизму, ксенофобії, етнічної дискримінації. В звіті стосовно Польщі (1999 р.) зазначає поступ у законодавстві та зріст прийняття національних меншин. Але в іншому місці стверджується: *У відношенні, яке, як нам здається, домінує в суспільстві, переважає замкнутість на різноманітність, а антисемітичні почуття глибоко закорінені (...). ЄКРН усвідомлює, що критика антисемітизму, в Польщі найчастіше сприймається як зовнішнє втручання, але заохочує ціле польське суспільство до визнання існування цього явища і боротьби з ним. У зв'язку з цим ЄКРН підтримує ініціативи, завдяки яким пропагується знання про єврейську культуру та вклад єврейської спільноти в життя польського суспільства.* Звіт рекомендує проведення в Польщі конкретних дій, особливо у відношенні до проблеми антисемітизму, звертає увагу на виклики, що виникають із нових форм міграції. Польська влада не погодилась із деякими твердженнями авторів звіту про антисемітські настрої. Звіт викликав дискусію на цю тему. Звіт ЄКРН також присвячує особливу увагу іншим «чутливим» групам, до яких зараховує національні меншини, меншини інших рас та ромів.

Біла Книга освіти та професійної підготовки — Навчання та вдосконалення — На шляху до суспільства, що навчається (Європейських Союз, 1995)

У цьому документі визначено необхідні освітні дії, що відповідають на цивілізаційні виклики сучасного світу. Представлено п'ять загальних завдань: зближення школи і виробництва, боротьба з крайнощами (надання другого шансу закінчення школи), знання трьох мов Спільноти,

рівноправність матеріальних інвестицій та витрат на освіту. Полікультурний контекст часто пов'язаний із запобіганням крайнощів певних національних меншин, ідея школи другого шансу стосується, між іншими, ромської спільноти. Біла Книга підкреслює велику роль знання іноземних мов і виразно показує взаємозалежність міжкультурної освіти і навчання іноземних мов: *Поряд із лінгвістичною компетентністю повинна бути розвинута здатність пристосуватись до середовища праці та життя, визначеного іншими культурами. Якщо бажаємо пізнати інших, нам необхідні мови. Їх опанування призведе до збільшення почуття гордості з приналежності до Європи, з її багатством та культурною різноманітністю, а також до кращого взаєморозуміння між громадянами Європейського Союзу.*

Біла Книга Європейської Комісії — Нові імпульси для європейської молоді (Європейських Союз, 2000)

У цьому документі вказані головні виклики, перед якими стоїть молодь на початку ХХІ століття. Описано демографічні, соціологічні, економічні тенденції та культурні зміни в поколінні молодих людей, їх зацікавленість та участь у суспільному житті, європейській інтеграції та глобалізації. В документі звернено увагу на значення боротьби з расизмом і ксенофобією, як це визначив Європейський Союз в Амстердамському договорі 1997 р. В Білій Книзі читаємо: *Молоді люди відкриті до інших, чутливі до проблем расизму та сповнені рішучості діяти у цьому напрямку. Одночасно, вони відчують свою піддатливість до маніпуляційних технологій.* Запобігання расизму та ксенофобії повинно полягати на впровадженні питань культурної різноманітності до програми професійної підготовки вчителів, підтримці молодіжних ініціатив боротьби з явищем дискримінації, більшою участю у навчанні молодих людей з національних меншин, проведенні освітньої діяльності для емігрантів, будівництві європейської самобутності, яка зміцнює національну і регіональну самобутність, поширенні ідеї вивчення іноземних мов та мобільності молодих людей. Міжкультурна освіта була визначена як одна із галузей, які будуть вирішувати про ефективність дій, спрямованих на європейську молоді. У підсумку документа було стверджено, що *освіта запобігає расизму і ксенофобії.*

«Освіта в Європі: різні системи навчання — спільні завдання до 2010 року» (Європейський Союз, 2002)

У 2000 році в Лісабоні Європейський Союз окреслив, так би мовити, Лісабонську стратегію

— документ, який визначив необхідні економічні та суспільні зміни для досягнення Європою успіху в світі. Відповідно до нього, будуть проведені спільні заходи європейських держав із метою побудови суспільства знань і конкурентноздатної економіки. Головним інструментом для досягнення мети визначено освіту. В лютому 2002 року Рада Європейського Союзу ухвалила програму розробки майбутніх ключових завдань освіти. Було визначено три стратегічні завдання: поліпшення якості ефективності систем освіти та професійної підготовки в ЄС, полегшення доступу до системи освіти та професійної підготовки для всіх, ширше відкриття системи освіти та професійної підготовки на світ. Одночасно, окреслено тридцять конкретних завдань. Спрямованість Європейського Союзу на збільшення «відкритості систем освіти» пов'язана із реалізацією міжкультурної освіти, яка є необхідним інструментом для досягнення цієї мети. На рівні конкретних завдань, документ говорить про поширення ідеї європейського виміру в освіті та професійній підготовці, заохочення до вивчення іноземних мов, збільшення мобільності осіб, які навчаються та проходять професійну підготовку. Це можливо при умові володіння міжкультурними навичками.

Афінська декларація «Міжкультурна освіта: управління різноманітністю, зміцнення демократії» (Рада Європи, 2003)

Протягом сесії постійної конференції в листопаді 2003 року європейські міністри освіти прийняли декларацію, присвячену міжкультурній освіті. Сесія відбулась в Афінах — символічному місці народження європейської демократії. В декларації підкреслено взаємозв'язок між демократією і міжкультурною освітою та роль цих компонентів у реформі європейської системи освіти. Стверджено, що шлях до мирного співіснування багатокультурного суспільства пролягає у створенні демократичної школи, співпраці з батьками, місцевими спільнотами та громадськістю. Аналізуючи останні події у світі, підкреслено значення *європейсько-арабського діалогу* і необхідність діяльності вчителів у цьому напрямку. Звернено увагу на необхідність розвитку проекту *Освіта ромських дітей*. Багато уваги присвячено дидактиці та рекомендовано *знову розпочати дослідження понять на тему міжкультурної освіти з метою пристосування термінології та чіткого визначення змісту і контексту міжкультурної освіти*. В документі також описано бажану професійну компетентність вчителя, який проводить заняття в цій сфері. Вчитель повинен вміти виконувати різні ролі — дипломата, радника, партнера і управлінця людськими ресурсами. Повинен вміти керувати різноманітністю, а це означає вміти

працювати з групами молодих людей різних рас, національностей, віросповідань та переконань. У документі описано необхідні підходи до процесу навчання і навіть рекомендовано конкретні методи. *Навчання повинно відбуватись шляхом роботи в групі (social learning) та навчання, ґрунтованого на співпраці (cooperative learning), для того, щоб в усій діяльності був присутній дидактичний елемент «навчання спільно жити»*. Важливим питанням, порушеним в Афінах, було використання інформаційно-комунікаційних технологій у розвитку міжкультурної освіти. Звернено увагу, що *використання нових інформаційно-комунікаційних послуг може надати більше можливостей участі осіб у розповсюдженні інформації, навчанні і спілкуванні, що виходить за межі держав із метою покращення міжнародного порозуміння та взаємозбагачення культур*. На завершення було підкреслено, що міжкультурна освіта повинна стати постійним компонентом освітньої політики всіх європейських держав. Це завдання може бути виконане шляхом відповідної розробки навчальних планів, впровадження міжкультурної освіти в процес управління школою та професійної підготовки вчителів.

До описаних у цій статті вибраних документів Ради Європи та Європейського Союзу, які стосуються важливих питань з точки зору реалізації міжкультурної освіти, можна було б додати й інші документи, наприклад, Директиву Ради Європейського Союзу № 2000/43, у якій йдеться про *рівне відношення до людей, незалежно від їх расової або етнічної приналежності* та Директиву № 2000/78, що стосується *загальних вимог щодо рівного відношення в питаннях працевлаштування та професійної підготовки*. Ще одним важливим документом є Рекомендація № 84 Комітету міністрів Ради Європи 1984 року, в якій йдеться про підготовку вчителів для міжкультурного порозуміння. Надзвичайно важливу роль відіграє нова інституція Європейського Союзу, яка була створена у Відні в 2000 році — **Європейський моніторинговий центр з расизму та ксенофобії (ЄМЦРК)**. Центр реалізує чисельні освітні програми, пов'язані з боротьбою проти ксенофобії, нетерпимості, расизму та антисемітизму (наприклад, програма боротьби з проявами расизму серед футбольних вболівальників). Освітні програми Європейського Союзу «**Молодь**» та «**Коменіус**» також посиляються у своїх пріоритетах на питання міжкультурної освіти.

Вчителі, які реалізують міжкультурну освіту в своїх школах, повинні знати про існування усіх цих документів. По-перше, це надає психологічну підтримку — «я не один», так вважає і діє багато вчителів в цілій Європі. Посилання у своїй роботі на ці документи безперечно полегшить співпра-

цю зі школами з інших європейських країн. По-друге, наведені документи необхідні при розробці власних планів навчальної та виховної роботи. План кожного вчителя повинен погоджуватись з планом школи, а шкільний план, у свою чергу, з планами, які реалізуються в районі, області, регіоні. Всі вони повинні відповідати державним стандартам освіти. Державні документи узгоджені з міжнародними (переважно з європейськими), які були ратифіковані урядом. Таким чином, замкається «коло взаємозалежності» важливих

європейських декларацій і навчальним процесом у вибраній школі. По-третє, описані документи можна використати як допоміжний матеріал на уроках. Це особливо стосується роботи у старших класах, але деякі з описаних документів можна використовувати і з молодшими учнями. Робота з першоджерелами, якими є конкретна резолюція, декларація, рекомендація, Біла книга або Конвенція, приносить учням багато користі та служить формуванню почуття відкритого і свідомого громадянина своєї країни та Європи.

ВИХОВАННЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО СУСПІЛЬСТВА. Про шкільні програми виховної роботи в середовищі проживання представників національних меншин.

I Вступ

Виклики сучасного світу, вплив масової культури, зміни структури сім'ї призводять до того, що питання культурної самобутності людини набуває фундаментального значення. Це має істотне значення в добу змін, котрі відбуваються в Європі, де приділяється особлива увага явищу інтеграції.

Такі елементи культури як традиція, покоління, мова, звичаї, релігія, спільний спадок призводять до усвідомлення національної неповторності. А це породжує уяву про існування «своїх» та «чужих». Питання культурної самобутності сучасної людини, це питання культурного виміру сучасного світу. Це питання ролі виховання в час культурних різниць, необхідності створення завдань міжкультурної освіти. Шлях до участі в європейській культурі іде через пізнання власної самобутності, її розвиток та взаємозбагачення завдяки спілкуванню з іншими. Цьому сприяє відкритість та діалог, пізнавальна цікавість та толерантність до інших. На це звернули увагу учасники міжнародної конференції «Польща — її сусіди та меншини», що відбулась у Варшаві у вересні 2000 року. Вони прийняли резолюцію, зміст якої відноситься до створення таких систем освіти, які виховують у душі природних і невід'ємних прав людини.

РЕЗОЛЮЦІЯ

Ми — вчителі, вихователі, вчені та культурні діячі, представники національних меншин, котрі проживають на території Республіки Польща, представники наукового середовища сусідніх із Польщею країн, зібрані на міжнародній конференції «Польща — її сусіди та меншини», присвяченій вихованню заради миру, розвитку дружби та толерантності між народами наших країн

- поділяючи надії та прагнення народів центральної Європи до мирного світу, толерантності та справедливості;
- пам'ятаючи про великий тягар історії нашого регіону, яка дуже часто була насичена ворожнечою, насильством та почуттями взаємної кривди;

- стривожені постійним відродженням ворожнечі, нетолерантності, погорди та ностальгії по відношенню до минулого;
- переконані, що не може бути повернення до суспільної, політичної та економічної поведінки, яка би порушувала справедливість, рівність та знищувала природні почуття дружби та добросусідства між нами;
- свідомі, що освіта та виховання є головною та найбільш ефективною силою, що будує світ без агресії, упередженості та насильства

звертаємось:

1. До вчителів, вчителів та представників різних віросповідань, щоб вони приклали всіх зусиль виховуючи молодь у душі поваги до відмінності, приязного відношення до інших людей, солідарності із середовищем праці й проживання у власній країні та у міжнародному вимірі;
2. До журналістів, митців та всіх людей, що працюють у засобах масової інформації, розуміючи особливу та важливу роль засобів масового спілкування, щоб вони поширювали такі цінності як дружба, повага, толерантність між людьми, викоринювали з масової уяви суперництво, гонитву за прибутком, почуття вищості та ворожнечі;
3. До урядів нашого регіону та політичних осередків влади, щоб вони рішуче протидіяли використанню неприязненьської риторики по відношенню до етнічних та релігійних груп, або взаємовідносин. Навпаки, нехай вони у своїй політичній діяльності поширюють дружбу, порозуміння та толерантність, як особливо бажані та суспільно корисні цінності. Нагадуємо нашим урядам про обов'язок дотримання принципів миру, пошани прав людини та підтримки демократії, яка гарантована Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, Загальною декларацією прав людини, Рамковою конвенцією про захист національних меншин, Конституційним актом ЮНЕСКО та Конвенцією про права дитини.

Ми, вчителі, вихователі та діячі культури:

- будемо намагатись, щоб освіта наших народів, особливо дітей та молоді, опиралась на такі

діяльності та педагогічному змісті, що зміцнює права людини, пошану до відмінностей, мир та взаєморозуміння;

- будемо оточувати особливою турботою школи, в яких зміст навчання та виховний клімат будуть поширювати пошану до відмінностей, цінність співпраці замість суперництва, різноманітність та багатство культурної самобутності;
- будемо піклуватись про вдосконалення програм навчання, слідкувати за змістом шкільних підручників та інших дидактичних інструментів, таким чином, щоб вони формували у дітей, молоді та дорослих людей почуття суспільної солідарності, вчили шанувати відмінності та різниці, відкидали марнотратство та стереотипи;

Учасники конференції визнають, що право на визначення та збереження самобутності народів і, одночасно, право національних меншин і кожної окремої людини на неповторність, вільну культивування своєї мови, культури та релігії без протистояння та відокремлення від інших, є невід'ємним. Прийняття своєї самобутності сприяє толерантності, відкритості до інших та прийняттю відмінностей.

Звертаємось до відповідних осередків влади наших країн, особливо до міністерств освіти та виховання і органів місцевого самоврядування, недержавних організацій та церков різних конфесій із проханням підтримати наші зусилля у побудові систем освіти, що реалізують ідею нашої конференції.

У зв'язку з тим, перед школою стають такі завдання:

1. Вивчення та цінування власної національної спадщини.
2. Помічання та дбайливе відношення до культурної відмінності.
3. Формування свідомості рівної цінності всіх культур.
4. Формування толерантності.

Сприйняття толерантності як особливої цінності виникає з гуманістичного світосприйняття, в основі якого є мир, безпека та міжкультурний діалог.

Виховання в школі починається тоді, коли вчитель ставить собі запитання:

- Яку людину я бажаю виховати?
- На основі яких цінностей?
- Чи батьки дитини поділяють ці цінності?
- Що є добром?
- Що буде сприяти всебічному розвитку дитини?
- Які виховні ситуації варто запланувати?
- Який досвід учні отримають в тих ситуаціях?

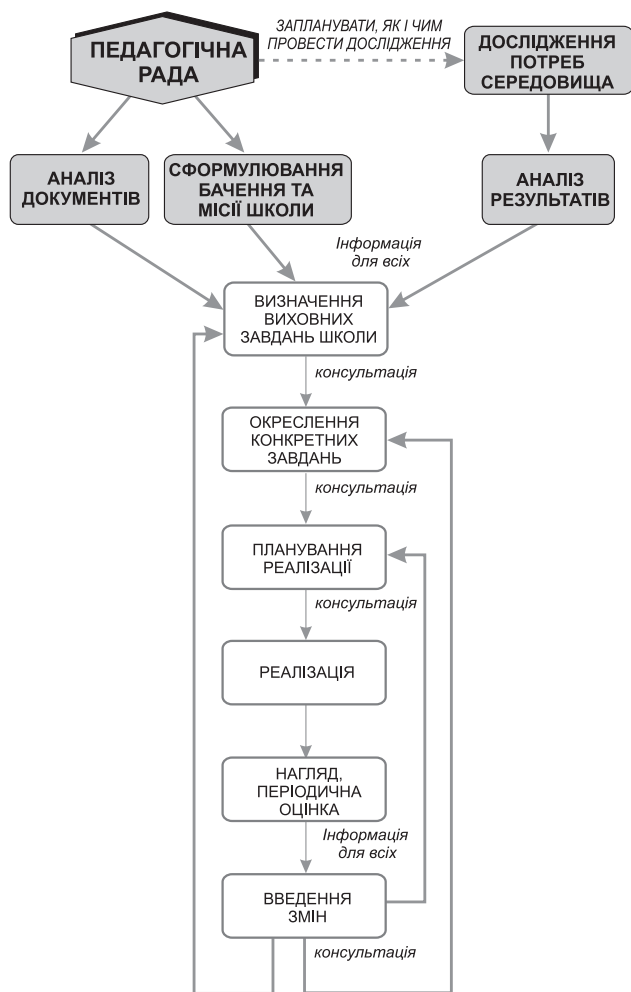
Пріоритетним питанням є взаємини між вихователем і вихованцями. Вміння розпочати діалог — це основа виховання, завдяки якій учень може будувати взаємовідносини з дорослими та однолітками. Рамки таких взаємовідносин це: правила, які регулюють життя школи, ролі кожного з членів шкільного суспільства, виховні завдання, які визначаються на основі цілей, які ґрунтуються на спільних цінностях, тобто, — система виховання, на основі якої створюється шкільна програма виховної роботи. При цьому слід пам'ятати, що батьківський дім є першим і головним середовищем, де починається процес виховання. В домі шукаємо те, що головне, те, чим варто керуватись у житті, те, що визначає самобутність людини. Коли батьки погоджуються із шкільною програмою виховної роботи, вони передають частину своїх уповноважень закладу, під опікою якого перебуває їх дитина.

Існує тільки один шлях до того, щоб виховання ґрунтувалось на спільних цінностях — шкільна програма виховної роботи повинна розроблятися і плануватись батьками, вихователями та вчителями. Необхідно брати до уваги:

- прийняті педагогічною радою засади (з огляду на потреби середовища) у сформульованому баченні та місії школи, на основі вкладених у них цінностей (формує виховання),
- дослідження потреб середовища, актуальні проблеми молоді та допомогу (наставницька та профілактична діяльність)¹.

¹ Концепція розробки програми виховної роботи авторства Катажини Кошевської та Ельжбети Тулвінська-Круліковської описано в книзі «Шкільна програма виховної роботи», вид. ЦОВВ, Варшава 2000.

СХЕМА РОЗРОБКИ ШКІЛЬНОЇ ПРОГРАМИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ

Джерело: К. Кошевська, Е. Тулвінська-Круліковська, «Шкільна програма виховної роботи», вид. ЦОВВ, Варшава 2000, ст. 10.

II Характеристика середовища — загальна інформація

На відміну від громадянства, яке однозначно визначається правом, національність є станом свідомості людини та виникаючим із цього стану ототожненням із даною етнічною групою. Окрім того, меншини характеризують:

- значно менша кількість у співвідношенні з рештою населення в країні;
- інше етнічне походження;
- відмінна культура, мова, релігія, традиції;
- бажання культивувати свої відмінні національні та культурні риси.

У Польщі показник національних меншин є одним із найменших у Європі (близько 3%). В основному меншини проживають на прикордонних територіях.

Відповідно до Статуту про систему освіти всім дітям, незалежно від раси, релігії та національності, необхідно гарантувати право на навчання.

Перед педагогічною радою, яка функціонує в середовищі де проживають національні меншини, стоїть непросте завдання — створити таку шкільну програму виховної роботи, яка б відповідала потребам середовища, культивувала цінності, що сприяють толерантності, діалогу та відкритості щодо іншої людини та її культури.

III Розробка шкільної програми виховної роботи крок за кроком²

Як правило, розробка шкільної програми виховної роботи є першим спільним завданням педагогічної ради. Після аналізу базового навчального плану, необхідно спільно задуматись над тим, що для нас означає поняття «хороша школа» та ще над тим, які цілі та цінності будуть стояти перед нами на шляху до досягнення мети. Необхідно сформулювати бачення школи та визначити її місію. З них можна буде вивести основні принципи шкільної програми виховної роботи.

Бачення, це позитивна картина майбутнього, яка ґрунтується на цінностях та ідеалах, з яких виникають цілі та плани дій. Якщо бачення створює ціла команда, воно має особливі властивості, мотивує до діяльності, зосереджує увагу, уможливує дистанцію, замінює багатосторінкову інструкцію дій. Завдяки ньому можна зосередитись на пріоритетах.

Цінностями в основі бачення школи, що функціонує у середовищі де проживають національні меншини, будуть безперечно: повага до гідності людини, права і свободи людини, толерантність.

Наступним кроком педагогічної ради, надзвичайно істотним для розробки шкільної програми виховної роботи, буде формулювання місії. Місія окреслює самобутність школи та мету функціонування у даному конкретному середовищі. Вона усвідомлює напрямок та цілі діяльності на основі визнаних цінностей, об'єднує зусилля, визначає клієнтів школи, характеризує заклад для місцевого середовища.

З одного боку, місія повинна бути постійним записом того, що дане середовище вважає головним, а з іншого — записом настільки гнучким, щоб це давало можливість впроваджувати поправки, викликані змінами потреб середовища. Процес пошуку місії це відповідь на фундаментальні питання, пов'язані зі школою:

— Хто ми?

² Концепція розробки програми виховної роботи авторства Катажини Кошевської та Ельжбети Тулвінської-Круліковської описано в книзі «Шкільна програма виховної роботи», вид. ЦОВВ, Варшава 2000.

- Чого ми прагнемо досягти?
- Що ми пропонуємо?
- Хто є нашими клієнтами?
- Що свідчить про нашу винятковість?
- Які наші основні цінності?

Важливо правильно розуміти прийняті всіма цінності. Це шанс на здійснення місії. Цінності створюють моральний фундамент, визначають засади діяльності школи. Вирішують те, як працюють вчителі, як відносяться до учнів, як формуються взаємини між вчителями, учнями і батьками.

Незалежно від роботи, пов'язаної із визначенням бачення та формулюванням місії, необхідно провести суспільне дослідження впливу та потреб середовища у цьому напрямку. Треба визначити сфери дослідження, вирішити, що досліджувати, призначити робочу групу, яка вибере методи дослідження, підготує інструменти, запланує організацію дослідження, проведе дослідження та опрацює результати. Важливо визначити відповідальних за координацію цілого процесу, за опрацювання результатів та за поширення результатів дослідження.

Наступний крок — формулювання загальних виховних завдань школи. Інформацію для цього можна отримати:

- з місії школи (в ній описані цілі та цінності),
- із результатів проведеного соціологічного дослідження (потреби середовища).

Безперечно, необхідно також взяти до уваги знання про потреби розвитку дітей та молоді і освітнє законодавство, що накладає на школу обов'язки та обмеження. Одним із загальних виховних завдань школи, яка функціонує в середовищі проживання національних меншин, може бути формування вразливості на потреби іншої людини або формування пізнавальної зацікавленості.

Загальних виховних завдань не може бути забагато, тому що вони повинні бути довгостроковими та реалізуватись у майже всіх сферах роботи школи. Наприклад, якщо загальним завданням школи є формування толерантності, то можна собі уявити, що воно знайде віддзеркалення у виборі навчальних програм із різних предметів — історії, рідної мови, суспільствознавства тощо. Це вплине на методи навчання, які розвивають співробітництво, а не суперництво, роботу класних керівників, проекти (наприклад, вивчення культури мешканців іншої національності, іншого віросповідання), шкільні урочистості тощо.

У рамках кожного загального завдання необхідно описати кілька конкретних завдань.

Так може виглядати структура документу шкільної програми виховної роботи:

ШКІЛЬНА ПРОГРАМА ВИХОВНОЇ РОБОТИ

..... ШКОЛИ

на навчальний рік

МІСІЯ ШКОЛИ

Загальні виховні завдання	Почергові завдання
1.	1 а 1 б 1 в
2.	2 а 2 б
3.	3 а 3 б 3 в

Час планувати завдання. Це наступний крок у розробці шкільної програми виховної роботи. На цьому етапі необхідно залучити до роботи представників учнів та батьків. Якщо загальні гасла викликають менше емоцій, то спосіб введення їх у дію виразно стосується практично кожної із зацікавлених груп. Якщо він буде викликати протест, важко собі уявити включення батьків та задіяність учнів. Пропонуємо класичний цикл планування.

1. Означення проблеми, визначення потреб:
 - яку проблему бажаємо вирішити?
 - якій групі бажаємо запропонувати допомогу?
2. Визначення цілей:
 - які нам необхідні зміни?
3. Стратегія і методи:
 - що необхідно зробити для введення бажаних змін?
4. Контроль якості послуг, моніторинг, показники результатів:
 - як ми побачимо, що досягли бажаних змін?
5. Аналіз, оцінка даних:
 - чи зміни, яких ми досягли співпадають із нашими планами?
6. Модифікація планів, нові напрямки діяльності:
 - що необхідно зробити, аби збільшити ефективність діяльності?
7. Окреслення проблеми, визначення потреб, тощо.

Так необхідно планувати кожне із загальних та почергових завдань, які були вибрані на попередньому етапі розробки шкільної програми виховної роботи.

Наводимо приклад таблиці щодо планування загальних та почергових завдань.

Загальне завдання: формування вразливості на потреби інших людей та свідомості існування другої людини (на основі досвіду польської школи)

Почергові завдання	Дії, що ведуть до виконання почергових завдань	Спосіб виконання разом із допоміжними гадузями	Адресати	Виконавець завдання	Термін виконання	Моніторинг (хто, коли, як проводить початкову оцінку виконання завдання)	Евалюація (хто проводить аналіз оцінки та кому передає результати)
Формування толерантності	вибір навчальних програм, які розвивають толерантність	заняття для вихователів, вчителів історії, рідної мови, суспільствознавства — зустрічі з авторами програм	класні керівники, вчителі історії, рідної мови, суспільствознавства	шкільний психолог	червень попереднього шкільного року	шкільний психолог, розмови	шкільний психолог — завучу з виховної роботи, педагогічній раді на перших зборах
	використання навчальних методів, які розвивають співпрацю а не суперництво	майстер-класи для вчителів, презентація активних методів, організація відкритих уроків, практичні покази, поширення планів уроків, консультація	вчителі	шкільний психолог вчителі А, Б вчителі В, Г вчителі А, Б	вересень жовтень листопад, грудень II півріччя	шкільний психолог, анкета	проведення аналізу на останній, у I півріччі, педагогічній раді
	поширення знань про права і свободи людини	заняття для вчителів виховні години	педагогічна рада	представник Гельсінської фундації прав людини, шкільний психолог	вересень протягом року	шкільний психолог, анкета	шкільний психолог на зустрічі з вчителями та учнями
	розробка локальної ініціативи «Ми і наші сусіди»	урочистість для середовища, культура, традиції, звичаї національних меншин	усі члени шкільного суспільства	учнівське самоврядування	початок грудня	учнівське самоврядування разом із опікуном, нагляд	голова учнівського самоврядування на загальношкільних зборах
Формування альтруїзму	участь у заході «Великий оркестр святкової допомоги»	діяльність на території нашої місцевості	вчителі, учнівське самоврядування	представники учнівського самоврядування	підготовчий етап — грудень, фінал — початок січня	представник учнівського самоврядування	опікун учнівського самоврядування на загальношкільних зборах
Формування інтерперсональних вмінь	набуття вмінь із сфери суспільного спілкування: активне слухання, асертивність, вирішення конфліктів	майстер-класи для вчителів (3 групи), майстер-класи для учнів (3 групи), майстер-класи для учнів та вчителів	вчителі учні класів представники учнівського самоврядування та педагогічної ради	шкільний психолог шкільний психолог шкільний психолог	вересень грудень лютий	шкільний психолог, анкета	шкільний психолог на педагогічній раді у II півріччі

Організаційні зміни в результаті реалізації завдання: розклад уроків необхідно укласти таким чином, щоб була можливість присутності на відкритих уроках, чергування шкільних спеціалістів (психолога), один день на місяць визначити для майстер-класів для учнів.

На етапі планування всіх дій на території школи, які тривають довший час, необхідно запланувати моніторинг. Він дозволить перевіряти стан виконання завдань. Також обов'язково запланувати евалюацію, завдяки якій отримані дані допоможуть у прийнятті рішень щодо якісних змін. Діяльність, пов'язану з евалюацією шкільної програми виховної роботи можна уявити наступним чином:

1. Визначення групи людей, відповідальних за евалюацію (до складу групи рекомендуємо запросити представників різних груп шкільного суспільства).
2. Планування дій.
3. Проектування евалюації.
4. Створення інструментів дослідження.
5. Проведення дослідження.
6. Аналіз результатів.
7. Формулювання висновків.
8. Створення звіту про проведення евалюації.

Розробка шкільної програми виховної роботи, це довготривалий процес, протягом якого можуть з'явитися хвилини сумнівів та небажання. Нагородою буде задоволення від досягнення нового виміру роботи школи, почуття, що кожен із учнів, батьків та вчителів був причетним до її створення. І навіть, якщо не вдасться досягнути стану, описаного у баченні, спільна робота сама по собі є цінністю.

IV Сфери виховної роботи

Виховання відбувається у визначених міжлюдських взаєминах: вихователь — вихованець. Це вид мистецтва, у якому важливе відчуття потреби моменту, обставин, часу, не втрачання з поля уваги цілей до яких прагнемо. Досягнення визначених вихователем цілей можливо завдяки його автентичності, прийнятті та емпатії.

Слід задуматись над тим, в яких сферах функціонування школи ми займаємось вихованням. Деякі із сфер — універсальні і необхідні для планування виховної роботи в кожній школі. Наприклад дидактика, робота класних керівників, співпраця з батьками, шкільні правила, учнівське самоврядування, позакласні заняття. Інші сфери можуть бути особливо важливими з точки зору деяких шкіл. Наприклад у школі, що функціонує в середовищі проживання представників національних меншин, будуть важливі освітні та суспільні проекти, в яких вона братиме участь.

Педагогічна рада повинна сформулювати загальні та почергові виховні завдання, які виникають із місії школи та дослідження потреб місцевого середовища, у кожній із визначених сфер функціонування школи, що пов'язані з виховною роботою. Пропонуємо приклад поділу на сфери функціонування, але заохочуємо вчителів

самостійно визначити сфери своєї школи для того, щоб вони як найкраще відповідали особливостям даного навчального закладу

- Дидактика
- Робота класних керівників
- Позакласні заняття
- Освітні та виховні проекти
- Профілактика
- Шкільні традиції
- Співпраця з батьками та місцевим середовищем
- Учніське самоврядування

Проведемо аналіз деяких із них, звертаючи увагу на цінності, такі як людська гідність, права та свободи людини, толерантність, окреслені у баченні та сформульовані в місії школи, що функціонує в середовищі проживання представників національних меншин.

Дидактика

Кожен вчитель є вихователем, бажає він того, чи ні — в такому контексті можемо говорити про заплановані та незаплановані, свідомі чи несвідомі виховні дії. Те, що відбувається на уроці за зачиненими дверима класної кімнати, спосіб опитування, спосіб оцінювання, спосіб звертання до учнів, методика проведення уроку, поставлені вимоги та спосіб їх отримання — безперечно виховує. Учень може навчитись відповідальності або легковажності, відвазі у формулюванні власних думок або відсутності власної думки, співпраці або суперництва, повазі до іншої людини або нетолерантності. При виборі тої чи іншої навчальної програми необхідно врахувати цінності, що окреслені у баченні та місії. Це має велике значення, особливо на уроках рідної мови, історії, суспільствознавства, географії. Заохочуємо свідомо вибирати такі програми та підручники, які сприяють розвитку пізнавальної цікавості учнів, а не тільки поглиблюють їх академічні знання. Методи роботи, які використовує вчитель, є інструментом досягнення визначених цілей. Вміння використовувати ці інструменти можна і необхідно розвивати, перш за все, шляхом рефлексії щодо власної практики. Якщо бажаємо навчити поваги до іншої людини, його традицій, культури, формувати відкритість та толерантність, варто вибрати методи, які зосереджуються на розвитку уяви, впливають на емоції, створюють можливість діяти (наприклад, співпраця в групі, проект, драматизація) або відносяться до розвитку критичного мислення, проведення аналізу, оцінювання та узагальнення явищ (наприклад, дебати, дискусія, вивчення ситуації). Варто підкреслити, що кожен із цих методів вимагає відкритого спілкування залучених до навчального процесу осіб. Тому необхідно присвятити відповідну кількість часу на обговорення ходу виконання завдання після його завершення. Наводимо приклад фрагменту

уроку на тему стереотипів мислення, проведеного методом дискусії:

- Попросіть учнів, щоб вони замислились про те, чи використовують стереотипи мислення у повсякденному житті. Якщо так, кого і чого вони стосуються. Від кого вони найчастіше чули стереотипи мислення? Чи в них є своя особиста думка на цю тему?
- Попросіть клас об'єднатись у менші групи. Запропонуйте, щоб члени груп порозмовляли на тему стереотипів, що стосуються: расових груп, національних груп, регіональних груп, професійних груп, релігійних груп, суспільних груп, вікових груп, груп тої самої статі, кольору волосся, стилю одягу тощо.
- Попросіть, щоб учні продемонстрували результати дискусії на загал цілому класу у формі плакату, ситуативної сценки, оповідання.
- Після презентацій, дайте спільно відповідь на такі питання:
 - на які із тих груп вони мають спрощені та деформовані погляди?
 - до яких груп учні могли би себе зарахувати?
 - чим є стереотипи?
- Введіть означення слова «стереотип»: Слово «стереотип» походить із грецької мови від слів «стереос» — твердий і «типос» — зразок.
- Порозмовляйте про те, що відбувалось протягом роботи в менших групах:
 - як проходила дискусія?
 - що їм допомагало спілкуватись?
 - що заважало?
 - про що слід пам'ятати у майбутньому?³

Завдяки такому методу учні можуть розвивати такі вміння як: аргументування, ставлення запитань, формулювання висновків. Вони вчать активно слухати, будують міжлюдські зв'язки.

Під час роботи в групі важко створити атмосферу відкритості до іншої людини. Отже слід обговорити спільно правила, що нададуть почуття безпеки, яке сприяє процесу навчання. Це можна зробити таким чином:

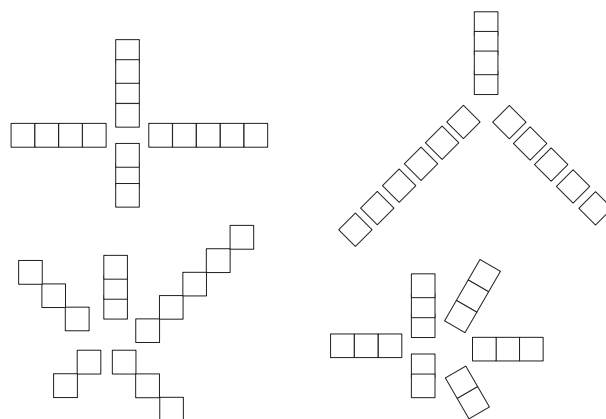
- Попросіть, щоб учні об'єднались у малі групи. Учасники занять описують на аркушах паперу поведінку, яка, на думку групи, сприяє і заважає ефективній роботі. Після цього всі разом на великому аркуші паперу наклеюють свої аркуші у двох рубриках: сприятлива і несприятлива поведінка. Всі записи необхідно прочитати і проголосувати за прийняття кожної із норм. Список необхідно залишити відкритим. Можливо в процесі групової ро-

боти виникнуть нові пропозиції, рішення про прийняття яких також проводиться методом голосування.

Інший варіант (складніший):

- Попросіть, щоб учасники занять об'єднались у малі групи. Роздайте кожному з учасників по 4 картки. Попросіть, щоб вони написали на них фактори, які впливають на те, що вони почувають себе в групі безпечно (наприклад, почуваю себе в групі безпечно тоді, коли маю можливість вільно висловлюватись і мене ніхто не перебиває). Кожен фактор записуємо на окремій картці. Після цього, група отримує завдання спільно згрупувати фактори у визначені категорії (можна групувати, складаючи картки у стовпці, сонячні промені тощо). Чергове завдання полягає у тому, що група вирішує, що для неї головне — яка умова повинна бути виконана, щоб вони почували себе безпечно. На це буде вказувати найдовший стовбець (промінь) карток із записами. Попросіть представників малих груп розповісти всім учасникам занять про свої записи. Після цього спільно опишіть фактори в категоріях поведінки. Наприклад, намагаємось не оцінювати одне одного, кожний має право висловлюватись, не перебиваємо, говоримо по черзі тощо. Проведіть голосування. Залишіть список відкритим.

«СОНЕЧКО» — ТЕХНІКА СПІВПРАЦІ В ГРУПІ

Ця техніка співпраці в групі є однією із найбільш демократичних, у кожного є право висловитись, кожна думка є важливою. Учасники занять мають можливість пережити ситуацію, в котрій набувають навичок слухання одне одного, узгодження своїх записів. До прийнятих правил перебування разом в групі можна повертатися протягом подальшої роботи.

Небезпекою є те, що у записах можуть з'явитись такі потреби, які неможливо задовольнити. Наприклад, почуваю себе в групі безпечно, якщо всі мене люблять, тощо. Це важлива інформація про конкретного члена групи, але її неможливо перенести на обов'язки учасників по відношенню до інших членів групи.

³ Катажина Кошевська, Права людини і проблеми біженців, навчальний матеріал Агентства ООН у справах біженців, Варшава 1999.

У Польщі однією з обов'язкових форм виконання школою завдань базового навчального плану є міжпредметний зв'язок. Він належить до сфери виховання, але його цілі можна додатково реалізувати за допомогою проектів та позакласних шкільних занять. Базовий навчальний план загальної середньої освіти II і III етапу містить декілька міжпредметних зв'язків. Деякі з них, як наприклад, європейська освіта, безпосередньо пов'язані з правами людини, а культурна і регіональна освіта в регіонах проживання представників національних меншин дозволяє вести учнів у світ традицій і цінностей регіону. Наводимо приклад міжпредметних зв'язків, реалізованих Ельжбетою Нехвій, учасницею програми Центрального осередка вдосконалення вчителів та Агентства ООН у справах біженців «Інші це також ми».

Проект європейської освіти молоді від 13 до 15 років.

Виконання — міжпредметний зв'язок.

1. Суспільствознавство:
 - Біженці як явище соціально-економічного життя сучасного світу,
 - Права людини і ситуація біженців у Європі,
 - Організації по захисту прав біженців (АОНСБ, ПГА).
2. Історія:
 - Історичний розвиток явища до XX ст.,
 - Біженці в історії Європи, їх внесок у європейську культуру.
3. Географія:
 - Джерела конфліктів у Європі і спроби їх вирішення,
 - Місця походження біженців,
 - Цільові місця проживання біженців (створення карти).
4. Етика:
 - Людина, людська гідність,
 - Мотиви переслідування біженців,
 - Моральні норми різних віросповідань.
5. Рідна мова:
 - Підготовка газети, інформаційної брошури про проблеми біженців,
 - Редагування скарги до вибраної організації по захисту прав біженців.
6. Образотворче мистецтво:
 - Мистецтво національних меншин (музика, живопис, прикладне мистецтво) та її місце у європейській культурі.
7. Виховна година:
 - Європейська інтеграція як засіб, що веде до відкритості, діалогу, толерантності, руйнування стереотипів та упередженості,
 - Акція очищення огорож від нацистських лозунгів.

Проект міжкультурної освіти

Виконання — багатопредметне (полідисциплінарне)

Можемо рекомендувати публікації Центрального осередка вдосконалення вчителів: «Партнери — Поляки і Німці в новій Європі» М. Селятицького, Є. Ковальського та В. Козловської, «Сусіди — Поляки і Українці в новій Європі» Г. Весоловської, К. Зауфал, М. Селятицького і Р. Кунашчика і «Права людини. Порадник для вчителя» під редакцією К. Кошевської. Крім цікавих конспектів уроків вчителі знайдуть там відповідь на питання: як навчати про спільну історію народи, які живуть один біля одного, як руйнувати стереотипи і упередженість, як спільно будувати майбутнє об'єднаної Європи.

Проекти

Ця сфера доповнює дидактику діями, пов'язаними з навчанням, яке не міститься в класно-урочній системі, але з огляду на поставлені цілі, є важливим елементом дидактичної роботи.

Проекти можна реалізувати протягом занять на різних предметах, міжпредметно на позакласних заняттях. Ефектами будуть роботи учнів, показані під час занять або шкільні та місцеві події. У школі, котра функціонує в середовищі проживання представників національних меншин, це можуть бути проекти пов'язані з питанням прав людини, толерантності, наприклад, опрацювання звіту на тему дотримання прав людини в школі, проведення опитування думки на тему відношення населення до національних меншин, організація

Дня Прав Людини за участю представників місцевого середовища. Протягом підготовки проекту варто включити до опису такі елементи: зміст завдання, цілі, час на виконання, предмети, на яких буде проводитись робота над проектом, як буде відбуватись презентація результатів роботи, критерії оцінки учнів.

Пропонуємо ідею проекту, пов'язаного з формуванням толерантності. Його опрацювали інспектори відділів освіти, які брали участь у програмі Центрального осередка вдосконалення вчителів «Права дитини в школі».

Тема: Чи наша школа є толерантною?

Час: 3 місяці — X, XI, XII

Предмети: історія, рідна мова, образотворче мистецтво, виховна година

Цілі:

- Здобуття знань на тему толерантності,
- Формування толерантного відношення,
- Зміцнення почуття відповідальності за себе та за інших,
- Набуття вміння вирішувати конфлікти та усувати їх джерела,
- Набуття вміння співпрацювати в групі.

Завдання:

- Зібрати інформацію на тему толерантності (використання першоджерел),
- Провести анкетування та опитування місцевого населення,
- Провести анкетування учнів школи,
- Провести анкетування працівників школи,
- Фоторепортаж,
- Конкурс плакату на тему толерантності, виставка,
- Конкурс коротких інсценізацій на тему толерантності.

Збір результатів у формі газети, присвяченій темі толерантності. Зміст газети:

- Загальна інформація на тему толерантності,
- Результати анкетного дослідження,
- Фоторепортаж,
- Найкращі художні роботи,
- Презентація найкращих інсценізацій (сценарій, фотографії).

Буде виставлена оцінка за:

- Якість змісту,
- Придатність зібраних матеріалів,
- Естетичність робіт,
- Ефективність дій,
- Індивідуальний внесок до роботи групи⁴.

Слід пам'ятати про те, що коли учні працюють у групах над виконанням проекту, вони розвива-

ють такі вміння як: висловлювання думки, аргументування, слухання інших, прийняття рішень, вирішення конфліктів, пошук компромісу. Крім того, вчать планувати, підраховувати, шукати союзників, передбачати проблеми і способи їх вирішення.

Все це дуже важливо у демократичній країні.

Учнівське самоврядування

Учнівське самоврядування є важливою сферою виховної роботи. Варто слідкувати за тим, щоб воно не перетворилось у штучну структуру, зовнішню обгортку, яку дали дорослі учням. Можна зауважити найтипovішу поведінку учителів щодо ініціативи та учнівського шкільного самоврядування:

- Невтручання в питання, розраховуючи на те, що учнівське самоврядування народиться стихійно (в результаті необхідності або за прикладом рухів та організацій, що виникають в суспільстві дорослих),
- Надавання порад, прикладів, заохочення, надихання, допомоги — що веде до організаційних форм самоврядування з власним регламентом,
- Створення або пристосування взятої ззовні концепції самоврядування, а після цього, впровадження її до життя групи, залишаючи для себе право вирішального голосу у важливих питаннях.

Ідеї, пов'язані із наданням порад, підтримкою та надиханням, знайдемо у таких педагогах як Я. Корчак та Ц. Фрейнет. Нам здається, що це найбільш влучний підхід у моменті втілення ідеї про учнівське самоврядування.

Самоврядування дітей і молоді можливе тоді, коли взаємовідносини між учителями та учнями справжні, основані на довірі та прийнятті одне одного. В основі цього погляду лежить переконання, що від моменту народження людина має свою гідність і свободу до самореалізації. Працюючи над розвитком шкільного самоврядування слід звернути увагу на те, щоб батьки також стали правдивими партнерами вчителів, тобто спільно прямували до всебічного розвитку особистості дитини в такій шкільній атмосфері, коли учні знають та відчують, що вони найважливіші, що все відбувається за їх участю і все їх стосується.

Діяльність учнівського самоврядування може мати різні форми: спільне створення шкільних правил, реалізація шкільних і суспільних проєктів, у тому числі різних урочистостей, участь у створенні та підтримці шкільних традицій тощо. Можна створити модель влади, що опирається на республіканській системі, в якій прем'єр-міністр — учень вибирає свій Кабінет Міністрів, що співпрацює з Радою Старшин (Педагогічна Рада), радником прем'єра є директор школи,

⁴ Права людини — Порадник вчителя, вид. ЦОБВ, Варшава 2002, ст. 158.

радниками міністрів — найбільш досвідчені вихователі. Безперечно — всі рішення цих питань повинні приймати самі учні. Тому, що самоврядування це:

- Можливість свободи і можливість керувати своєю поведінкою,
- Дотримання спільно визначених правил,

— Відповідальність за власні дії.

Все більше дорослих усвідомлює необхідність освіти, в центрі якої є особистісне ставлення до дитини. Так само, як необхідно будувати суспільство, де кожна людина вміє жити один біля одного і відноситись із повагою до того, що їх відрізняє.

М МЕТОДИ НАВЧАННЯ У МІЖКУЛЬТУРНІЙ ОСВІТІ

В цьому тексті будуть представлені методи навчання рекомендовані вчителям для використання на уроках, пов'язаних із міжкультурною освітою. Він розрахований на вчителів, які мають основні знання про навчальні методи і тому не описуємо їх детально.

Перед обговоренням конкретних методів необхідно розглянути загальну обумовленість їх використання. Основним контекстом використання відповідних методів навчання в міжкультурній освіті є загальні **принципи**, що стосуються реалізації цієї освіти:

1. Реалізацію міжкультурної освіти повинна супроводжувати правильно сприйнята національна освіта, що сприяє збереженню національної самобутності.
2. Міжкультурна освіта повинна реалізуватись паралельно із громадянською та європейською освітою.
3. Реалізацію освіти для меншості (етнічної, національної) необхідно супроводжувати освітою для більшості.
4. Міжкультурна освіта дітей та молоді повинна супроводжуватись постійною освітою дорослих у цій сфері.

Наступна обумовленість — це «профіль одержувача» міжкультурної освіти, тобто визначення, з якою групою молоді ми будемо працювати. Використання конкретних методів навчання залежить від визначеної **дидактичної ситуації**, а вона, в свою чергу залежить від того, до якої молоді ми спрямовуємо своє навчання. Можемо відрізнити декілька типових ситуацій:

1. У заняттях бере участь молодь однієї національності, яка є представником національної більшості в країні. В такому випадку це вид **освіти про меншість для більшості**.
2. У школах для національних меншин (з мовою навчання національної меншини) зустрічаємось із протилежною ситуацією і необхідно працювати над **освітою про більшість для меншості**.
3. У регіонах, де проживають національні меншини, в польських школах разом із польською молоддю навчається німецька, українська, білоруська, литовська, словацька і ромська молодь. У таких школах особливо необхідна **спільна полікультурна освіта**.

4. На прикордонних територіях відбуваються часті контакти між громадянами сусідніх країн, а школи з прикордонних територій повинні будувати правильне ставлення до сусідів і сприяти міжлюдським контактам. У цьому випадку можемо говорити про **транскордонну міжкультурну освіту**.
5. У школах, які беруть участь у міжнародних молодіжних обмінах (наприклад, у рамках програм Коменіус або Югендверк) міжкультурна освіта міцно пов'язана з європейською освітою. У такій ситуації можемо говорити про **полікультурну освіту для європейської інтеграції**, яка дозволяє молодим людям краще функціонувати у ширшому суспільстві (Європі), а одночасно, зміцнює національну самобутність.
6. У деяких школах (особливо у великих містах) все більше з'являється учнів, представників інших рас. Це в основному діти іммігрантів з Африки та Азії. У такому випадку виразні культурні різниці надають освіті вимір **міжцивілізаційний**.

У міжкультурній освіті важливу роль відіграють такі фактори:

- Національний склад групи молоді,
- Регіон країни, де здійснюється освіта,
- Локальні потреби у сфері реалізації міжкультурної освіти,
- Контекст актуальних політичних подій в країні і світі,
- Співпраця із школами з інших країн,
- Участь у міжнародних освітніх проєктах.

У кожній із описаних ситуацій належить використовувати дещо інші дидактичні інструменти, у тому числі методи навчання. Багато також спільних дій, наприклад, вивчення мови учнів національної меншості або іншої країни на елементарному рівні, вивчення їх національної культури, необхідність роботи в малих групах, часте використання інтерактивних методів. Безперечно, вчитель повинен розвивати відкритість, толерантність, асертивність та інші позитивні позиції і формувати вміння вирішувати проблеми, надавати зворотну інформацію, вести дискусію тощо.

Правильний вибір методів навчання є однією з умов ефективної реалізації міжкультурної освіти в школі. Цей вибір, як і в кожній освітній галузі, здебільшого залежить від внутрішнього контексту школи, особливо від:

- Цілей занять,
- Віку учнів,
- Завдань учителя і школи,
- Змісту навчання,
- Запланованих форм оцінки учнів,
- Організаційних умов дидактичного процесу.

Методи навчання залежать від багатьох факторів і необхідно розважливо вибрати найбільш відповідні. Вчитель повинен сказати: «мені необхідно досягти таку ціль, думаю, що метод, про який я недавно дізнався, дозволить мені це краще зробити», або «Не було в мене відповідного методу, щоб зреалізувати цю частину матеріалу, може цей метод дозволить мені це зробити більш ефективно». Ця залежність повинна бути підкресленою в основних шкільних документах:

- Шкільній програмі виховної роботи,
- Шкільному реєстрі навчальних програм,
- Шкільній системі оцінювання,
- Програмі розвитку школи.

Пам'ятаючи про все це, можна перейти до спроби зробити **поділ навчальних методів**, придатних у міжкультурній освіті і виділити наступні категорії:

- пошук знань про інших,
- пошук спільного коріння,
- пошук зв'язків,
- робота зі стереотипами,
- розуміння та повага до відмінностей,
- вирішення проблем,
- побудова співробітництва,
- пошук сценарію майбутнього.

Як можна побачити, цей поділ було зроблено з перспективи пошуку рівноваги між трьома складовими: минуле, сучасне, майбутнє. Це важливо, тому що в основному домінує перший елемент. Історична пам'ять є надзвичайно важливою, але не може прийняти форму «історичного терору».

У цьому тексті будуть представлені вибрані **методи навчання і технології роботи** (не будемо пояснювати різницю між цими категоріями).

Методи пошуку знань про інших. Інших національностей, етнічних груп, культур, віросповідань. Інших, а може, таких самих? Це залежить від чого починати. Для одних православний може бути християнином (братом по вірі), для других — просто «іншим». Щоб зрозуміти інших, необхідно їх пізнати, найкраще шляхом безпосередніх контактів (наприклад, міжнародні молодіжні обміни). Але не завжди маємо таку можливість. Тоді необхідно використати відповідні навчальні методи. Найпростішим буде *лекція*. Важливо,

щоб це не було односторонньою передачею знань вчителя, або учня, який прочитає реферат. Лекція повинна бути інтерактивною, повинна залучати слухачів, хоча б за допомогою сесії питань та відповідей. Рекомендуємо зробити її мультимедійною, наприклад, показати фрагменти фільмів. Черговий метод, що виконує функцію «подачі інформації», це різного виду *презентації* з використанням відеофільмів, комп'ютерних програм, аудіо-касєт, Інтернет ресурсів, плакатів. Використання інформаційно-комунікаційної технології в сучасному світі є головним способом передачі знань. Це необхідно використовувати у міжкультурній освіті. Варто звернути увагу на певний зв'язок з Інтернетом. З одного боку ця мережа глобалізує культуру, а з другого, завдяки необмеженому доступу до інформації, дозволяє краще зберігати та поширювати знання про місцеву та регіональну культуру. Для вчителів, котрі реалізують міжкультурну освіту, *використання Інтернету* стало одним із головних навчальних методів. Хто ще цього не робить, багато втрачає. В групах молодшого віку, корисним методом пошуку знань можуть бути різного виду *дидактичні ігри*, наприклад, планшетні. Введення елементу гри, забави, суперництва сприяє процесу здобуття інформації. Інший популярний метод, це *робота з першоджерелами*. Він у першу чергу стосується здобуття історичних знань, але його можна з успіхом використовувати на інших предметах. Користь також приносить відповідне використання *методу дискусії*, особливо дискусії на бали або панельної дискусії. Учень, який бере участь у дискусії, набагато більше зацікавлений і задіяний, ніж учень, який слухає лекцію.

Методи пошуку спільного коріння. Коли вже ближче познайомимось із нашими партнерами (може отримані знання вплинуть на те, що вони перестануть бути лише «іншими»), варто пошукати елементів у минулому, які нас об'єднують. Об'єднують народи, культури або віросповідання. Безперечно, це не нівелює елементи, які відділяють. Важливо створити зрівноважений, правдивий образ. Добрим прикладом можуть бути польсько-німецькі та польсько-українські відносини. Їх образ не є чорно-білим. Не можна забувати кривду, але вона не повинна затьмарити позитивні факти з минулого. Щоб ретельно розглянути минуле, як ціле варто використати *хронологічний метод*, який відображає (найкраще в графічній формі) взаємовідносини держав, народів, людей. Під час пошуку спільного коріння можна використати візуалізацію, наприклад, *метод кіл*, який покаже те, що спільне і те, що «своє». Він допоможе зробити кращу ілюстрацію спільної спадщини народів, що є важливим у контексті міжкультурної та європейської освіти. Надзвичайно «містким» із навчальної точки зору

є *метод культурних шляхів*. Він також пов'язаний із культурними шляхами Ради Європи (наприклад, монастирський шлях, шлях паломників) і культурними шляхами в євро регіонах (шлях єврейської культури, шлях дерев'яної архітектури і шлях військових цвинтарів у євро регіоні Карпат). У цьому методі міститься робота з картою, а його мета — показ «неперервності» багатьох культурних явищ (наприклад, архітектурних стилів), які не можна затримати національними кордонами. Інший метод, що символічно демонструє минулі зв'язки між країнами та народами називається *карта контактів*. В основі цього методу лежить демонстрація «покровителів добрих взаємин», «послів позитивних контактів». У випадку польсько-німецьких відносин, таким покровителем може бути Віт Ствош.

Методи пошуку сучасних зв'язків. Вони допомагають показати об'єктивні зв'язки, які все більше виникають у глобальному світі і Європі, що об'єднується. Одним з таких методів є *аналіз текстів*. Текст може бути першоджерелом або підготовленим учителем. Під час аналізу тексту учні визначають свої зв'язки зі світом. Усвідомлення того, що у сучасному світі ми все більше залежні один від одного (в економічному, політичному та інших вимірах) дозволяє викоринювати негативне відношення до «інших». За допомогою методу *роза вітрів* можна впорядкувати і візуалізувати мислення про взаємозв'язки. Метод оснований на графічному зображенні рози вітрів, що показує на чотири головні географічні напрямки — П (північ), П (південь), С (Схід), З (Захід). У символічній розі вітрів літери будуть вказувати на відповідні сфери (напрямки) — П (природа), П (правління, влада), С (суспільство), З (залежності економічні). Іншою технологією демонстрації взаємозв'язків може бути *мандала*. Мандала, це індуська геометрична діаграма в формі кола, що символізує стан рівноваги всесвіту. Якщо будемо вписувати в кожне з полів мандала напрямки взаємозв'язків, можемо отримати вигідну матрицю, яка порядкує мислення.

Методи роботи із стереотипами. Усвідомлення, нейтралізація та руйнування стереотипів є одним з ключових завдань міжкультурної освіти. Нагадуємо, що існує багато різновидів стереотипів і робота над ними вимагає окремих підходів. Це стосується гетеростереотипів (стереотипів про інших), автостереотипів (стереотипів про власну групу), а з іншого боку, стереотипів негативних і стереотипів позитивних. Характерною рисою стереотипів є їх непохитність і тому так важко із ними працювати. Необхідно почати діяльність від *ідентифікації стереотипів*. У цьому можуть допомогти дослідження суспільної думки, проведення опитування даної групи молоді. Важливо показати джерела стереотипів, підкреслити факт,

що вони живуть незалежно від зміни ситуації. Дуже часто знання про «інших» отримуємо не від безпосередніх контактів, тільки від інформації, що передається між членами власної групи або засобами масової інформації. Коли вже зрозуміємо, звідки беруться стереотипи, необхідно зробити спробу *їх зламати*. Найкращий шлях це безпосередній контакт із молоддю різних країн. Розмови, робота у спільному проекті, ознайомлення з країною партнерів є найкращим антидотом на негативний вплив стереотипів. Тому ключовим є *міжнародний молодіжний обмін*. Головною метою такого заходу є боротьба із стереотипами. Навіть тоді, коли тема співпраці стосується інших сфер (наприклад, екологія), свідомо чи підсвідомо виконується програма боротьби із схематичним мисленням. Це важче зробити, якщо немає можливості безпосередніх контактів, а виникає необхідність роботи над стереотипами. Актуальним прикладом можуть бути взаємини європейців із арабами. В Польщі складно зустріти арабів і не маємо можливості проводити міжнародні молодіжні обміни зі школами арабських країн. Туристичні поїздки створюють можливість контактів, але це можливо тільки для заможної частини суспільства. Іншим залишаються засоби масової інформації (особливо телебачення), які постачають багато інформації про арабів, в основному про те, що непокоїть цілий світ — про ісламських терористів. Але це не відповідає образу всіх арабів. Чи на наших очах народжується новий стереотип? Може це добра нагода, щоб *протидіяти виникненню* стереотипів. Безперечно, одночасно з тими діями ми повинні рішучо протидіяти міжнародному тероризму. Робота над руйнуванням стереотипів часто вимагає використання «м'яких» навчальних методів, які дозволяють більше зосередитись на почуттях та емоціях, ніж на знаннях та інформації. Одним із таких методів є *драматизація*. Драматизація дозволяє учням висловити свої погляди, почуття та знання нетиповим і більш «безпечним» для них способом. А для вчителя це нетрадиційна можливість спостереження за учнями і кращого висвітлення даної проблеми.

Методи розуміння та поваги до відмінностей. Ми вже обговорювали користі, що виникають із виокремлення спільних коренів та зв'язків. Але одночасно необхідно вказувати на факт, що ми відрізняємось. А різниці (безперечно, при умові пошанування прав та дотримання суспільних норм) не є чимось поганим. Різноманітність є цінністю, яка може збагачувати. Першим кроком у цьому напрямку повинно бути *прийняття різноманітності*. Належить усвідомити учням один із канонів прав людини, що стосується заборони дискримінації (він походить як із законодавчої системи ООН, Ради Європи, Європейського Союзу,

так і з її Конституції). Тут ми будемо працювати над *формуванням толерантності*. Вищим етапом є *пізнавання інших* культур, народів, віросповідань. Тобто перехід від стану «толерую» до стану «знаю, приймаю та ціную». Щоб шанувати інших, необхідно шанувати себе і тому нам необхідно працювати над «почуттям власної цінності» нашої молоді. Як показують результати соціологічних досліджень, тут можуть виникнути проблеми. Молодь, яка має проблеми із прийняттям власної групи, народу, країни (негативні стереотипи), буде мати проблеми в контактах зі своїми однолітками з інших країн. Представлена група методів може викликати труднощі як в учнів, так і у вчителя, і тому іноді варто запросити *експерта* в даній сфері. Це може бути експерт з прав людини, прав національних меншин або експерт з питань міжнародних відносин. Іноді найкращими «експертами» можуть бути представники національних меншин, як наприклад, поет, що проживає в Польщі а пише вірші на литовській мові, або африканець, який вчиться у польському вищому навчальному закладі.

Методи вирішування проблем. Безперечно, в міжкультурній освіті необхідно вчити творчо вирішувати проблеми і конфлікти. Це вміння допоможе формувати відкритість, толерантність, бажання співпрацювати. Конфлікти можуть виникнути в групі молоді, яка складається з представників різних національностей, може бути проявом давніх, невирішених між народами конфліктів минулого, які переносяться на ситуації в школі. Вчитель може використати один із багатьох корисних навчальних методів як інструмент визначення, вирішення або протидії поширенню конфліктів. Перша група методів пов'язана з прийняттям рішення, що є необхідним елементом вирішення проблем і конфліктів. Розповсюджений метод *дерева прийняття рішень* полягає у визначенні можливих виходів із суперечливої ситуації. Можливі виходи розглядаємо з точки зору наслідків, до яких вони можуть призвести (позитивних та негативних). Головним визначним пунктом будуть цілі, які ми бажаємо досягти і наші цінності. Подібним методом є *таблиця прийняття рішень*, яка дозволяє вибрати певне рішення з точки зору критеріїв вибору. Вона дозволяє використати критерійне мислення і вчить не приймати непродуманих рішень. Більш складним є метод *шляхів прийняття рішення*, який показує, які рішення можуть з'явитись у майбутньому, якщо виберемо визначений метод поведінки і будемо приймати рішення. *Дебати* (шкільні, публічні, «оксфордські» та інші) є методом вирішування проблем, який ефективно активізує учнів. Дебати полягають у тому, що дві команди розглядають проблему (окреслену в формі тези) і захищають свою позицію. Позиції двох команд

повинні бути протилежними. Щоб захистити свою позицію необхідно володіти мистецтвом аргументування. Його складовими будуть стратегія аргументування, лінія аргументування, аргументи, контраргументи, докази. Вчитель також оцінює культуру проведення дискусії та вміння презентувати. Дебати дозволяють ретельно висвітлити проблему (конфлікт), представити різні точки зору і зосередитись на відповідній аргументації. Спорідненим з дебатами методом є *проведення переговорів*. Серед багатьох відомих різновидів, для використання в школі рекомендуємо метод принципів переговорів чи переговорів по суті (запропонований Р. Фішером, У. Арі і Б. Паттоном в книзі *Доходячи до ТАК*)¹. Завдяки використанню цього методу, формуємо в молодих людях багато дуже важливих вмінь (відокремлення людей від проблем, зосередженість на інтересах, а не на позиції, пошук рішень, які були би корисні для двох сторін, використання об'єктивних критеріїв, тощо).

Одним з методів, який показує як працювати над важкими темами є метод *карти конфлікту* (опрацьований ЮНІСЕФ в poradнику *Освіта для вирішення конфліктів*)². Завдяки ньому навчаємо давати означення конфлікту, визначати позиції (вимоги), потреби сторін, шукати можливі вирішення. Рекомендуємо ще один метод, який використовує ЮНІСЕФ. Він називається методом *шести кроків у вирішенні проблем* і пропонує таку послідовність: 1. розпізнай потреби, 2. сформулюй проблему, 3. покажи можливе вирішення проблеми, 4. оціни запропоноване вирішення, 5. вибери найкраще вирішення, 6. проведи оцінку прийнятого рішення. Використаний у методі алгоритм дозволяє краще зрозуміти причину конфлікту і систематизує пошук вирішення проблеми.

Методи будівництва співробітництва. Ця група методів відноситься до вищого етапу реалізації міжкультурної освіти, коли співпрацює молодь різних національностей, етнічних груп або країн. У цьому випадку найкращим методом є *освітній проект*. Реалізація проектів дає можливість досягнути багатьох цілей, які ми ставимо перед собою у міжкультурній освіті. Освітній проект дозволяє молоді співпрацювати, брати на себе відповідальність за виконані завдання, вирішувати проблеми, формує вміння спілкуватись. Правильний підбір теми проекту дозволить учням самостійно працювати над проблемами, які важливі з точки зору міжкультурної освіти. Наприклад, проект може стосуватись підготовки і проведення святкування національного свята або символічного для даної

¹ Р. Фішер, У. Арі, Б. Паттон, *Доходячи до ТАК. Переговори без поразки*, Державне економічне видавництво, Варшава 1994.

² *Education for Conflict Resolution. A Training for Trainers Manual*, ЮНІСЕФ, Освіта для розвитку, Нью Йорк 1997.

країни (ірландський день Святого Патрика, білоруська ніч Івана Купали), спільного турпоходу (польсько-українські сплави по річці Буг), допомоги біженцям (примусовим іммігрантам з Боснії), створення спільного відеофільму про країну сусідів (польсько-німецький фільм про Згожеlec-Герліц). В освітньому проєкті змінюється роль вчителя, проєкт також вимагає змін у системі організації навчального процесу, засадах оцінювання тощо. Для реалізації міжнародних проєктів необхідне знання іноземних мов.

Методи пошуку сценарію майбутнього. Однією з цілей міжкультурної освіти є «побудова кращого майбутнього». Для досягнення цієї цілі необхідно використовувати відповідні методи. Легше думати про те, що було і про те, що є. Щоб спонукати учнів «думати для майбутнього», можна використати метод *написання сценарію майбутнього*. Вибираємо конкретну дату в майбутньому (вона може бути через кілька або кілька десятків років), заохочуємо учнів, щоб вони уявили себе, своє життя і «стан речей» у віддаленому майбутньому. Цей процес можна доповнити датою з віддаленого минулого. Тоді в нас є три образи: минуле, сьогодення і майбутнє. Побудова «моделі майбутнього» дозволить учням задуматись над тим, як їх сьогоднішні дії та позиції можуть вплинути на майбутнє. Запитуючи, як у 2020 році будуть виглядати взаємини між Заходом та ісламським світом, або між поляками та росіянами, або між громадянами нашої країни польської національності і ромської національності, спонукаємо

учнів задуматись над тим, як повинно бути і як би нам хотілось, щоб не було. Для мислення про майбутнє можна також використати метод *шести капелюхів мислення*, який опрацював Едуард де Боно. Кольори шести капелюхів (білий, червоний, чорний, жовтий, зелений, блакитний) відповідають шести різним способам мислення. Всі вони важливі і доповнюють одне одного. Часто люди мислять тільки в «одному капелюсі» і так само вони ставляться до майбутнього. Під час роботи цим методом, необхідно дати учням зрозуміти, що «майбутнє створюється сьогодні», що його форма залежить від наших теперішніх дій. Щоб краще «уявити собі майбутнє» можемо використати метод *рольової гри*. Учні отримують ролі і «обігрують» майбутні події. Це можна зробити за вибраним сценарієм, який не має завершення і не знаємо як закінчиться рольова гра. Цей метод дозволяє краще запам'ятати зміст, який нас цікавить.

Представлені в цьому тексті навчальні методи не вичерпують всіх можливостей їх використання в міжкультурній освіті. Спроба поділити методи є тільки операцією з метою впорядкування інформації. Багато методів можна успішно використовувати в сфері кількох із вказаних категорій. В цій публікації читачі знайдуть конспекти уроків із практичними прикладами використання методів. Автор розуміє, що міжкультурна освіта є новою цариною в нашій освіті і тому існує необхідність розповсюджувати приклади «доброї практики» і методичні розробки з цього питання.

ДИДАКТИЧНІ ІГРИ І ПРОЕКТИ В МІЖКУЛЬТУРНІЙ ОСВІТІ

Дидактичні ігри і проекти, які дозволяють вчителю досягати складних навчальних цілей шляхом справжнього зацікавлення і викликання емоцій учнів, це прекрасний інструмент, який формує толерантність та відкритість.

• Дидактичні ігри

Навчаємось випробовуючи

Метою традиційних навчальних методів є, перш за все, інтелектуальне пізнання і зрозуміння. Вони не завжди приділяють увагу емоційному пізнанню, не дозволяють уважно слідкувати за ходом думки людини, яка навчається, і не звертають уваги на рівень задіяності в процес навчання. Тим часом, якщо нам необхідно формувати погляди учня, емоційний аспект відіграє важливу роль, можна навіть стверджувати що більш важливу, ніж інтелектуальний.

У міжкультурній освіті, яка веде до переоцінювання різних ієрархій важливості, руйнування стереотипів і конфронтації із культурною відмінністю, не можемо зосереджуватись тільки на подачі знань.

Головною ідеєю міжкультурної освіти є формування і розвиток рефлексії у молодих людей, яка дає можливість усвідомити внутрішні механізми соціальних процесів і зрозуміти явища, які впливають на функціонування уявлення про інші культури. Тому нам здається, що кращим рішенням буде використання методів, які в більшій мірі ґрунтуються на емоційних реакціях ніж на раціональному аналізі. Довгу, набридливу лекцію краще замінити активною формою, а теоретичну вправу — дидактичними іграми та забавами.

Дидактична гра це вид гри, яка створює фрагмент реальності, керуючись визначеними правилами. Ведучий створює модельні ситуації, які наближені до реальних ситуацій.

Ведучий має можливість використати психологічну енергію, яка звільняється за допомогою гри у запланованому процесі навчання. Ігри досконало сприяють процесу соціалізації та розвитку особистості учня. Дають можливість перевірити рівень цього розвитку, а також, здібності та вміння молодої людини.

Мотивуючий характер ігор

Традиційні методи навчання створюють багато ситуацій, під час яких учень залишається пасивним та не творчим, оскільки повинен відповідати на питання, які він собі не ставить, звертати увагу на проблеми, які його не цікавлять. Як правило, це викликає байдужість та апатію.

Участь в грі дозволяє в більшій мірі впливати на хід процесу навчання, викликає природну цікавість і бажання брати активну участь. Під час гри не треба приховувати свої емоції, можна спілкуватись з іншими, приймати рішення, дискутувати, відігравати різні ролі. Учасники гри самі викликають різні події.

На досвіді власної поведінки та поведінки інших можна побачити наслідки своїх дій та слів. У наслідок певної поведінки відчуються різні емоції і негайно отримується зворотна інформація з боку інших учасників. А все це відбувається природно і невимушено. Якість такої інформації дуже важлива — тільки від мене залежить те, як інші відреагують (вербально і невербально) на мою поведінку і маю можливість відразу перевірити, чи сподобається їм те, що я роблю і говорю, чи ні.

Кожна гра має свої рамки — час і зміст. Це визначає в учасників значну долю психічної та інтелектуальної енергії. Із ходом часу, визначеного на гру, зростає задіяність учасників, а деякі їх дії можуть викликати несподіваний досвід. Після завершення гри учасники можуть відчувати навіть певний вид фізичної втоми, але це зовсім інша втома, ніж та, що викликана браком активності та фрустрацією.

Навіщо потрібні і чого навчають ігри?

Ігри це не тільки чудова забава. Якщо вчитель використовує їх у своїй роботі з класом, він має можливість краще пізнати учнів, зрозуміти їх особистість, встановити з ними тісніші, менш формальні взаємовідносини. Ігри позитивно впливають на згуртованість класу. Вчать правильно спілкуватись та співпрацювати, відкрито виражати емоції, будують почуття власної вартості.

Вони також розвивають емпатію, допомагають зрозуміти точку зору, яка відрізняється від власної,

збільшують рівень толерантності. Крім того, дозволяють знайти порозуміння з особами цілком відмінними, чужими і усвідомлюють, що можна досягти мети без використання агресії. Завдяки грі, можемо краще пізнати себе і зрозуміти певні механізми, які управляють нашою поведінкою. Думка про себе та інших не залежить тільки від знань. Навіть якщо знаємо, які ми маємо засоби, які в нас сильні та слабкі сторони, якщо навіть розуміємо механізми, що керують нашою поведінкою, не завжди можемо панувати над своїми емоціями. Дидактичні ігри створюють «реальні ситуації» і тому це ефективний інструмент, що впливає на зміну поглядів шляхом викликання емоцій. Коли ми граємо роль і «вбираємо маску» іншої постаті, ми не можемо повністю відокремитись від власних емоцій, граючи інших, в якійсь мірі залишаємось собою. І тому, не можна окреслити, який буде результат гри, іноді він буває зовсім неочікуваним. Невідомо, що виникне під час гри, як будуть реагувати учасники. В дидактичних іграх немає «правильних» і «неправильних» рішень. Немає правильних і неправильних відповідей, але є одна умова — учень повинен говорити те, що він справді думає і відчуває.

З точки зору дидактики, головним етапом у грі є завершення. Це фаза підведення підсумків і оцінювання, під час якої проводиться обговорення кожного з етапів і кожної ситуації, що виникла в ході гри. Закінчення інтерактивної гри є інтенсивним досвідом.

Багато учнів може відчути на собі так би мовити «ефект жирафи», вид осяяння — пізнання нової правди про себе і про інших, неочікувану зміну переконань. І власне це є головною метою, яку можна досягти за допомогою дидактичних ігор.

Інтеграція групи

Впродовж щоденної роботи в класі вчитель не має багато можливостей впливати на взаємини між учнями. У загальному, більшість учнів мало знає один одного, створюються підгрупи, які іноді неприязно налаштовані до інших, іноді воюють. Деякі шкільні ситуації викликають конфлікти між учнями, ніхто з дорослих про них навіть не знає, ніхто не намагається їх вирішити. Рідко створюється можливість, щоб учні могли розповісти про себе і довідатись про інших, поділились своїми почуттями, переживаннями та досвідом. А їм це дуже необхідно. Дидактичні гри створюють таку можливість. Кожна група швидше гуртується, коли її члени спільно переживають певні події, коли можуть перевірити себе та інших в різних ситуаціях.

Інший, дуже важливий ефект використання ігор, це можливість вирівняти рівень між учнями,

що домінують, і тими, що відступають, несміливими або пасивними.

Роль вчителя у проведенні дидактичної гри

Вчитель повинен пам'ятати, що ігри належать до специфічних навчальних методів. Не всі вчителі приймають рішення їх використовувати. Можливо тому, що вимагається більшої, ніж у інших активних методах, відкритості і гнучкості у відношенні до учнів. Краще себе почувають такі особи, які надають перевагу демократичному, партнерському стилю організації занять. Якщо вчитель бажає використовувати активні навчальні методи, він повинен виробити в собі щире і позитивне відношення до учнів. Група також повинна погоджуватись на участь у дидактичній грі. Необхідно пам'ятати, що неможна нікого примушувати брати участь. Вчитель повинен це підкреслити. Можна сказати: «Може виникнути така ситуація, коли хтось із вас не буде бажати взяти участь у грі. Кожен з вас, в будь якій хвилині, має право вийти з гри і спостерігати осторонь». Якщо хтось відмовиться, треба шанувати таке рішення. Можна запропонувати такій особі роль спостерігача.

На першому етапі вчитель описує ситуацію, роздає ролі, визначає правила і умови гри. Пояснює ціль. Це необхідно зробити коротко, зрозуміло і переконливо. Перед тим як дати сигнал, щоб учні починали гру, необхідно запитати, чи учні добре зрозуміли правила гри.

Пізніше, коли гра переходить на етап експериментування, вчитель повинен відступити, не виконувати роль лідера. Це також може бути для учнів цікавим і навчальним досвідом, коли вони зауважать, що можуть отримати в групі важливий досвід самостійно, без виразного керування вчителя. На цьому етапі втручання вчитель може бути виправданим тільки в ситуації виняткової ескалації емоцій акторів.

Вчитель не може керувати процесом, який відбувається під час гри. Учні повинні вчитись відповідати за свою поведінку. Вчитель повинен дуже уважно спостерігати. Можна, а навіть, необхідно записувати важливі висловлювання та поведінку учасників гри, особливо таку, яка на думку вчителя виразно впливає на хід подій.

На остатньому етапі вчитель знову бере на себе роль лідера і проводить обговорення гри. Його завдання — допомогти учням оцінити отриманий досвід. Підведення підсумків повинно спонукати учнів до самостійної рефлексії, яка порушить важливі емоційні та інтелектуальні аспекти отриманого досвіду. Кожна гра повинна завершитись формою, що допоможе зняти напруження. Вчитель повинен звернути увагу на те, щоб всі учні «вийшли з ролі» і були готові до обговорення ситуацій, що виникли.

Всі сідають у коло. Кожен учасник повинен сказати, що відчував у ході гри, що завдавало складність, що здивувало, що обурило, що було очевидним тощо. Особливо необхідно звернути увагу на те, щоб висловились особи несміливі, вразливі, з проблемами у спілкуванні з іншими. Вчитель повинен пам'ятати про те, щоб інші не критикували і не оцінювали жодного з учнів. Цього можна досягти, якщо попередимо учнів, щоб вони висловлювались тільки від власного імені і говорили тільки про свої особисті емоції. Під час підведення підсумків гри, ведучий повинен чітко пояснити, яка була ціль роботи. Це необхідний елемент обговорення, в іншому випадку в учнів може з'явитись почуття, що ними маніпулювали, між ними можуть виникнути непорозуміння і це може викликати брак довіри до вчителя, який невідомо чому, пропонує їм отримати важкий досвід. Необхідно запланувати достатньо часу для обговорення.

На завершення обговорення гри, вчитель повинен підкреслити зв'язок гри із повсякденним життям. Необхідно запитати: «Як отриманий у грі досвід допоможе тобі у повсякденному житті?», «Що б ти хотів змінити в своїй поведінці у зв'язку із отриманим під час гри досвідом?», «Що ти зараз думаєш про людей, яких життя ставить у подібну ситуацію?».

Не належить затягувати обговорення. Необхідно слідкувати за рівнем активності і зацікавленості учнів. Якщо він зменшується — це сигнал завершувати роботу.

З огляду на специфічність методу, дидактичні ігри не підлягають класичному оцінюванню.

• Проектний метод

Проектний метод поширився в Сполучених Штатах на початку ХХ століття.

В 20-ті і 30-ті роки його успішно використовували в школах «нового виховання» в Англії та Німеччині. Після Першої світової війни він широко використовувався у Радянському Союзі. В останні роки цей метод здобуває все більше і більше визнання та популярності в школах.

У літературі використовується багато різних означень проекту. Цей метод був запозичений освітою у недержавних організаціях, які таким чином організували свою діяльність.

Проект це завдання, яке має визначені терміни реалізації і виконується учнями самостійно, відповідно до опрацьованого плану дій.

Рамки проекту можуть бути визначені вчителем, тоді учні самостійно приймають рішення щодо способів реалізації визначеної теми. Вчитель може підготувати список необхідних завдань, а учні можуть самостійно вибрати такі, які вони бажають виконувати. Можна також запропо-

нувати тільки одну тему, а від учня залежатиме форма реалізації.

Вчитель у проекті виконує роль координатора і консультанта. У нього повинні бути професійні знання у сфері тематики проекту. Він повинен знати технологію планування ходу виконання проекту, визначити реальні терміни виконання кожного із завдань, допомогти учням прийняти рішення щодо поділу завдань, орієнтуватись в коштах.

Робота проектним методом вимагає від учителя організаційних здібностей та вміння спілкуватись, мотивувати учнів і вчителів, з якими він співпрацює, вміння включати в процес реалізації проекту якнайбільшої кількості осіб (наприклад, спонсори, батьки, представники місцевих громад).

Проект має міжпредметний характер (використовує знання та вміння із багатьох галузей).

Впродовж підготовки проекту ми повинні визначити:

- Цілі (навіщо це робимо?)
- Способи (як це робимо?)
- Час виконання кожного із завдань і час виконання цілого проекту
- Адресатів (для кого це робимо?)
- Виконавців
- Способи евалюації (оцінки того, що ми зробимо).

Навіть якщо ми виконуємо проект на основі вже перевіреної схеми та ідеї, яку ми запозичили, у ньому завжди виникнуть новаторські елементи і це захід, який не можливо повторити у ідентичній формі. Іноді важко визначити наперед результати деяких дій.

На завершення проекту відбувається презентація результатів роботи цілої команди. Це може бути внутрішня презентація — для інших учнів, вчителів або батьків. Але можна також показати результати роботи назовні — мешканцям місцевості, представникам місцевого самоврядування, іншим партнерам школи. Підготовка презентації дуже мобілізує учнів, а виступ перед аудиторією і розповідь про хід і результати власної роботи дає багато задоволення.

Після презентації відбувається оцінка виконання проекту, яка повинна призвести до формулювання висновків на майбутнє:

- Що ми зробили добре?
- З чим у нас були труднощі?
- Що можемо змінити, щоб у майбутньому вийшло краще?

Сильні сторони проектного методу

Вчителі, котрі працюють проектним методом, підкреслюють що він активізує учнів, вчить самостійності, творчому та підприємницькому підходу. Молоді люди самостійно шукають відповіді на поставлені перед собою питання, вибирають,

приймають рішення. Реалізація проекту також усвідомлює, як важливо співпрацювати в групі для збільшення якості та ефективності виконання завдань, вчить відповідальності.

Важливу роль відіграють погляди вчителя, який вирішив взяти на себе роль опікуна проекту. Він повинен розуміти, що цей метод не дає можливості все визначити від початку до кінця і, щиро кажучи, результат цілого заходу є непередбачуваним.

У рамках проекту учні можуть підготувати виставку художніх робіт, виставку фотографій, написати твори, листи, репортажі або статті до місцевої газети, організувати фестиваль або конкурс. Можуть провести шкільний «День Толерантності», «Тиждень Прав Дитини», провести збір речей для потребуючих, встановити контакти з представниками недержавних організацій, провести інтерв'ю, анкетування тощо.

МІЖНАРОДНІ МОЛОДІЖНІ ЗУСТРІЧІ – НАЙКРАЩИЙ СПОСІБ ПІЗНАННЯ ВІДМІННИХ КУЛЬТУР

Робота з молоддю під час проведення міжнародних молодіжних зустрічей

У роботі з молоддю ми все більше зустрічаємось із новими формами діяльності. Однією з них, яка стає все більш популярною, є молодіжні обміни. Хоча співпраця молодіжних груп існує вже давно, тільки від другої половини 90 років її почали використовувати як привабливу форму позашкільної діяльності.

Існує дві форми молодіжних обмінів: шкільна та позашкільна. Це, на перший погляд, простий і очевидний поділ. Але ці форми мають зовсім інші цілі, теми, обставини виникнення ідеї; в них відрізняються ролі опікуна і учасників, методи роботи і рівень активності учасників. В цьому розділі будуть представлені вибрані елементи виконання проектів міжнародних молодіжних зустрічей в рамках неформальної освіти (позашкільні обміни).

Що таке молодіжний обмін?

Це зустріч молодих людей із різних країн, які бажають спільно провести час, спільно працювати над вибраною ідеєю, ближче познайомитись один з одним, передати знання про свою країну та культуру. Але перш за все, це зустріч молоді, яка має спільні інтереси і бажає спільно працювати.

Чому обмін?

Наданням можливості брати участь у міжнародній зустрічі, ми створюємо молоді шанс встановити контакти з однолітками з інших країн, представниками іншої культури. Така полікультурна зустріч дозволяє познайомитись з іншими, але перш за все, завдяки міжособистісним контактам, краще пізнати самого себе, свої звичаї та цінності. Молодіжні обміни це нагода задуматись над схожістю та відмінністю, ставити собі питання про самобутність, стереотипи, упередженість.

Користі, які може принести проведення міжнародного молодіжного обміну:

- Індивідуальні користі — що може отримати учасник завдяки участі в проекті:
 - Розширення власних горизонтів,
 - Пізнання іншої культури,
 - Руйнування стереотипів, упередженості,
 - Здобуття нових друзів,
 - Відвідування цікавих місць, країн,

- Здобуття нових вмінь (наприклад, практичне використання знання іноземної мови, співпраця в групі),
- Пізнання власних можливостей,
- Цікаво проведений час.

— Групові користі — що може отримати група:

- Зміцнення зв'язків в групі,
- Реклама групи у місцевому середовищі,
- Початок діяльності на міжнародному рівні,
- Заохочення інших до співпраці з нашою групою,
- Здобуття довіри місцевого середовища,
- Здобуття активних молодих осіб для іншої діяльності організації.

Чому неформальна освіта?

Це поняття відокремлює позашкільну діяльність від діяльності, що пов'язана із освітою молодої людини в рамках системи навчання. Неформальна освіта ґрунтується на навчанні шляхом участі у конкретній діяльності, використанні активних методів роботи, спрямована на потреби конкретної групи і дає можливість виконувати діяльність, яка нас дійсно цікавить.

Зацікавленість

Організація позашкільного молодіжного обміну надає можливість реалізації цікавої теми, важливих особистих та групових цілей, але в першу чергу це нагода для молодої людини бути активним і зацікавленим.

Рівень зацікавленості і активної участі молодої людини є головною проблемою під час реалізації міжнародних молодіжних обмінів. Багато проектів завершується поразкою з приводу незацікавленості учасників, які не бажають або не мають можливості бути співавторами подій, і зацікавлені тільки участю в події.

Як зацікавити молодь?

У роботі над виконанням проекту міжнародного молодіжного обміну можна виділити два головних етапи: підготовка і реалізація діяльності.

Успіх проекту в значній мірі залежить від правильно проведеної підготовки групи. Не йдеться про резервування місця ночівлі, автобусу, квитків до музею чи інші технічні питання. Необхідно так скерувати роботу, щоб молодь брала участь у підготовці, шукала цікаві ідеї, брала на себе відповідальність.

Пам'ятайте!

1. Тема проекту повинна бути привабливою для молодих людей.
2. Тема повинна відповідати інтересам групи. Приготуйтеся вислухати всі ідеї — кожна може бути блискучою.
3. Кожен, хто бажає взяти участь у проекті повинен бути зацікавлений темою і спільною роботою.
4. Коли ви вибираєте учасників обміну, не звертайте увагу на їх оцінки та знання іноземних мов — це не шкільний обмін.

Якщо ми бажаємо працювати в групі, спочатку необхідно створити приємну атмосферу. Всі учасники повинні добре знати імена одне одного. Можна запропонувати гру, яка допоможе почати зустріч.

Битва за імена

Необхідні засоби: достатньо велика кімната, простірачко або покривало.

Гру ведуть дві особи.

Кількість учасників: довільна

Час: 10 -15 хвилин

Хід гри:

Об'єднайте учасників у дві однакові групи і попросіть, щоб вони зайняли місце на підлозі таким чином, щоб групи сиділи одна проти другої, відгороджені покривалом (групи не бачать одна одної). Кожна група вибирає особу, яка займає місце перед покривалом. Ведучі рахують до трьох і опускають заслону. Вибрані учасники повинні викрикнути ім'я особи, яка сидить перед ними. Хто перший правильно пригадає ім'я противника, забирає його до своєї групи.

Гру можна повторювати кілька разів, декілька пар одночасно можуть займати місце перед заслоною.

Підготовка — багатокультурна освіта

Міжнародні зустрічі, як правило, містять у собі досвід полікультурності. Це стосується не тільки молодіжних обмінів, але і різних семінарів, конференцій, навчальних візитів. Під час молодіжного обміну буде можливість порівняти власні переконання та звичаї з іншими. Необхідно при-

святити час цьому питанню і підготувати молодь до такого досвіду.

Головні цілі підготовки до міжкультурного освітнього проекту:

- Створити умови для того, щоб учасники групи краще пізнали один одного,
- Усвідомити учасникам роль культури і звичаїв у повсякденному житті,
- Усвідомити учасникам існування міжкультурних різниць.

Пропонуємо приклади занять, які можна провести під час підготовки молоді до полікультурної зустрічі.

60 секунд — одна хвилина?

Необхідні засоби: годинник для ведучого, крісла для учасників.

Якщо на стіні в кімнаті висить годинник, його необхідно сховати, учасники не можуть чути звуку роботи секундної стрілки.

Кількість учасників: довільна

Час: 3 хвилини

Хід:

Попросіть учасників, щоб вони сховали свої годинники, сіли на крісла і прийняли зручну позицію. Після цього скажіть, щоб вони заплющили очі і після вашого сигналу почали про себе лічити 60 секунд. Учасник, який вважає, що пройшло 60 секунд, розплющує очі. Впродовж цієї вправи в кімнаті повинно бути тихо. Ведучий уважно слідкує за тим, коли перша і остання особа розплющують очі.

Висновки:

Вправа дозволяє цікавим чином побачити різницю у сприйнятті часу. Можна почати дискусію на тему культурних різниць у сприйнятті часу і їх впливу на виконання щоденних обов'язків.

Чи ти бачиш те, що я?

Необхідні засоби: достатньо велика кімната, аркуш паперу формату А-4 і ручка для кожного з учасників, скотч.

Кількість учасників: довільна

Час: 15–20 хвилин

Хід:

Кожен учасник отримує аркуш паперу і записує на ньому своє ім'я. Після цього робить дірку в папері. Розмір дірки може бути довільним, але повинна залишитись рамка (така, як рамка для фотографії). Попросіть, щоб учасники приклеїли рамку до будь-якого предмету в кімнаті (учасники самостійно вибирають предмет). Кожен учасник дивиться на рамку і описує іншим те, що бачить.

Висновки:

Немає необхідності підводити підсумки цієї вправи. Її можна використати для початку

дискусії або задавання цікавих питань, наприклад:

Як ти намагався описати іншим зображення у своїй рамці?

Чи було щось, що тебе здивувало?

Який це був досвід, коли ти слухав те, що бачать інші?

Від чого залежить наше бачення дійсності у цій вправі і як це може бути пов'язане із дійсністю?

Підготовка теми і діяльності

Слід використовувати ігри та забави як на підготовчому етапі, так і під час реалізації діяльності. Вони можуть допомогти почати розмову на нову тему, вплинути на динаміку групи, інтегрувати.

Але під час підготовки майбутньої діяльності треба зосередити роботу групи на змісті нашого проекту.

Розглянемо приклад.

Тема майбутнього проекту: «Як молоді люди проводять вільний час». Як підготуватись до такої теми і зацікавити молодь брати активну участь у підготовці?

Необхідно разом із групою запланувати календар зустрічей, визначити їх місце і час. Зустрічі повинні мати регулярний характер, це допоможе правильно організувати підготовчу роботу. У зв'язку з темою, можемо ставити такі питання:

Що таке вільний час?

Чи спосіб проведення вільного часу залежить від: статі, місця проживання?

Чи змінились стандарти проведення вільного часу на протязі останніх 20 років?

Як ми (наша група) проводимо вільний час?

Які є можливості проведення вільного часу у нашій місцевості?

Що можна зробити, щоб таких можливостей було більше?

Питання можуть бути не тільки темою дискусії, але і початком діяльності. Проблема проведення вільного часу сьогодні і, наприклад, 20 років тому відкриває дуже цікаве поле діяльності для учасників. Вони можуть підготувати анкету, порозмовляти зі старшими знайомими, батьками, намагатись пізнати їх щоденне життя в часи, коли ще не було Інтернету, розповсюджених комп'ютерних ігор, дискотек тощо. На основі зібраного матеріалу можна підготувати цікаву презентацію, яку покажемо нашим партнерам під час обміну. Можна запропонувати молоді зібрати і продемонструвати цікаві ігри, в які грали 20 років тому.

Питання про залежність проведення вільного часу від місця нашого проживання може бути нагодою до виклику зацікавлення своїм місцевим

середовищем. Тоді виникають наступні питання: чи в нашій місцевості є достатня кількість стадіонів, молодіжних клубів, хто відповідає за справи молоді у місцевому середовищі, які є проблеми і цікаві рішення в нашому оточенні. Відповідь на кожне з цих питань може бути ідеєю конкретної діяльності, наприклад, перевірка спортивної інфраструктури в околиці, ознайомлення з діяльністю місцевих установ, що відповідають за справи молоді, пошук місцевих організацій, які пропонують цікаві форми проведення вільного часу, організація хепенінгу, вистави в школі або в місті.

Іншою цікавою формою ознайомлення з цією темою в місцевому середовищі може бути підготовка презентації «вільний час у телеоб'єктиві».

Із кожною відповіддю на ці питання народжуватимуться нові ідеї. Важливо, щоб вони переродились у пропозицію діяльності. У рамках групи необхідно домовитись, хто, коли і як буде виконувати цю діяльність. Краще всього, якщо створиться кілька «робочих груп». У нашому прикладі, це можуть бути: група фоторепортерів, група анкетерів, група аніматорів (підготовка цікавих ідей для спільних ігор та забав з використанням досвіду старших осіб), група контактів із місцевими організаціями та установами.

Міжкультурна освіта під час виконання проекту

Якщо молодь брала участь у підготовці зустрічі, вона буде нашим надійним партнером під час проведення обміну. Цікава підготовча робота від самого початку впливає на те, що молодь вважає проект своїм, і присвячує багато часу і зусиль для його успішного проведення.

Коли ми розробляємо програму проведення зустрічі, необхідно пам'ятати про те, щоб план дій:

- Був цікавим для молоді,
- Давав можливість брати активну участь у подіях і співпрацювати в групах (методи роботи),
- Всі події день за днем були послідовними, логічними та складатись у цілісний образ,
- Містив елементи: інтеграційний, пов'язаний із темою проекту, пов'язаний із міжкультурною освітою, вільний час.

Пропонуємо приклад заняття, яке можна використати в плані зустрічі як елемент міжкультурної освіти.

Відтинання яйця

Необхідні засоби: по одному сирому яйцю на кожну групу (в кожній групі 4-5 осіб), мотузка, за допомогою якої прив'яжемо яйце до стелі, багато паперу, газет, ножиці, картон, клей.

Кожній групі необхідно простір, мінімум 4x4 метри.

Кількість учасників: від 5 до 35 осіб

Час: приблизно 1 година 15 хвилин

Хід:

Підготуйте приміщення, в якому будуть працювати групи. Для кожної з груп необхідно підготувати сире яйце, прив'язане мотузкою до стелі на висоті 1,75-2м над підлогою. Яйце не повинно бути добре забезпечене мотузкою. Воно повинно розбитись, якщо впаде на землю. Для кожної групи підготуйте стопку старих газет, ножиці, клей.

Об'єднайте учасників у групи. Ознайомте учасників із завданням: через 30 хвилин після початку гри ведучий пройде по кімнаті і переріже мотузку, яка тримає яйце. Група повинна підготувати таку підстилку, щоб яйце не розбилося, коли впаде.

Необхідно дотримуватись таких правил:

Учасники не мають право торкатись яйця і мотузки, до якої воно прив'язане.

Учасники мають право використовувати тільки те, що їм підготували ведучі (не можна використовувати іншого обладнання: столи, крісла тощо).

Ведучі (1 особа на 2 групи) спостерігають за роботою груп і дотриманням правил.

Через 30 хвилин необхідно перерізати мотузку.

Таким чином ми перевіримо, чи підготовлена групою конструкція захищає яйце.

Спочатку можна провести обговорення вправи в менших групах, а після цього — спільно.

Можете ввести додаткові правила для груп, наприклад, виконати завдання без використання слів.

Висновки:

Під час обговорення вправи звертаємо увагу на виконання завдання. Що помітили учасники? Чи в них виникали проблеми із порозумінням? Чи вони помітили різницю в способах вирішення проблеми і як це вплинуло на роботу групи?

Якщо ви введете додаткові правила, запитайте, яким чином вони вплинули на роботу групи.

Слідкуйте за тим, щоб обговорення не переродилось у «взаємне звинувачення» учасників. Постарайтесь використати дискусію як вступ до теми про різні стилі роботи, співпраці в групі та стилі поведінки в групі у реальному житті, особливо в ситуації співпраці в полікультурній групі. Запитайте, як можна виробити конструктивний підхід до такої альтернативи, як йти на компроміс?

Кілька слів на завершення

Коли ми використовуємо вправи зі сфери міжкультурної освіти, необхідно пам'ятати про контекст. Виконання таких завдань під час проекту може бути вступом до важливих тем, але одночасно, з огляду на їх гнучкість, існує небезпека, що вони перетворяться на незначні забави.

Кожна гра, вправа, яку ми включаємо в програму, повинна бути пов'язаною із певною ситуацією проекту. Необхідно брати до уваги етап виконання проекту, характер групи, тему, послідовність дій.

Описана вправа (відтинання яйця) може бути вступом до майбутньої діяльності під час молодіжного обміну, якщо ми запланували спільну роботу учасників у міжнародних групах.

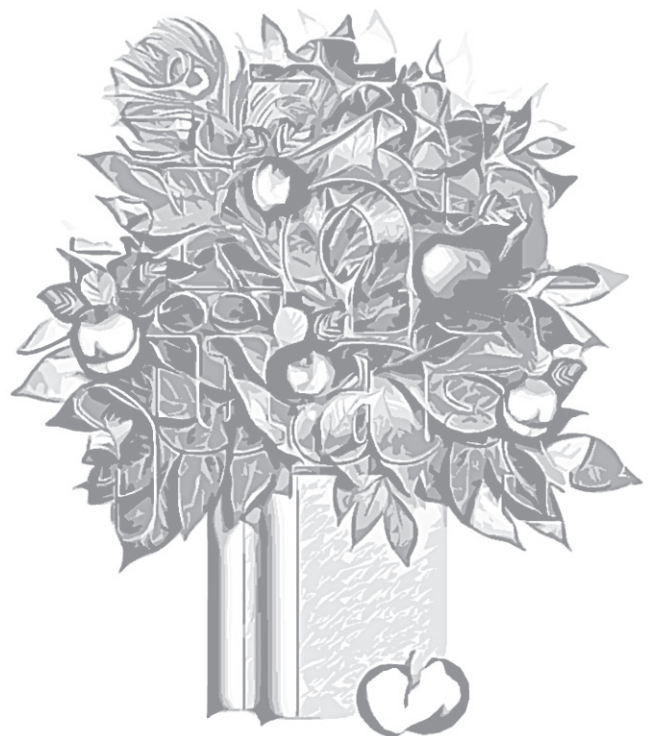
Перед тим, як вирішити, яку вправу із сфери міжкультурної освіти включити в програму, необхідно відповісти на питання: яка мета даної вправи, чи вона відповідає нашим планам і діям, чи вона нам необхідна. Треба розуміти, що завдання, які основані на співпраці і рольовій грі впливають на емоції учасників. Це важливий аспект у виборі відповідної гри.

Протягом реалізації міжнародних проектів необхідно мати уяву і вміння знаходити рішення, які виходять за межі традиційних схем.

II

ізнати себе,
щоб зрозуміти інших

Кожен із нас це індивідуальність, немає двох ідентичних людей, але іноді, люди ставляться до інших, міряючи їх власною мірою, або не поважаючи вартості, які для них є важливими. Часто таке відношення заважає нашим взаєминам з іншими, робить нас нещасливими і забирає впевненість. Якщо інші люди «вішають на нас ярлики», ми самі потрапляємо у пастку стереотипного відношення до інших.

Цей урок повинен дати усвідомлення учням, що почуття самотності є важливим елементом, який впливає на спосіб функціонування в середовищі: формує наші погляди на тему відмінності, допомагає знайти своє місце в житті.

Мета: Після отриманого уроку учні повинні:

- Розуміти, як кривдить людей стереотипне відношення,
- Навчитись дивитись на людей, як на індивідуальність,
- Бачити необхідність толерантного ставлення до всіх людей.

Допоміжні матеріали:

1. Текст *Ведмідь, якого не було*
2. Текст *Що мене окреслює?*
3. Афоризми

Дидактичні засоби: Аркуші паперу формату А-4

Час: 45 хвилин

ХІД УРОКУ:

Вступ

1. Скажіть учням, щоб вони прочитали текст *Ведмідь, якого не було* (допоміжний матеріал №1). Він буде основою проведення цілого уроку. Після того, як учні прочитають оповідання, запитайте, що вони про нього думають і чого воно торкається.

Розвиток

2. Попросіть, щоб учні ознайомились із допоміжним матеріалом №2 і виконали на аркушах паперу формату А-4 ідентифікаційні карти — спочатку для ведмеда, пізніше для себе.
3. Коли вони це зроблять, повинні порівняти свої карти. Питання, що знаходяться у допоміжному матеріалі повинні бути початком дискусії.

Завершення

4. На завершення уроку попросіть учнів, щоб вони прочитали декілька афоризмів із *допоміжного матеріалу №3*. Запитайте, як вони пов'язані з темою уроку і про що, на думку учнів, думали письменники, коли їх формулювали.
Домашнім завданням може бути написання есе на тему: «Чи про те, хто ми, вирішуємо тільки ми?». Чітко окресліть критерії оцінки цієї роботи, зокрема обсяг.

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №1

Ведмідь, якого не було

Одного разу, а було це в четвер, Ведмідь вирішив, що прийшла пора увійти до печери і залягти у зимову сплячку. Як вирішив, так і зробив. Невдовзі після того, а це була середа, приїхали робітники і почали будувати біля печери велику фабрику. Коли після зими на світ прийшла весна, Ведмідь прокинувся і вийшов зі своєї печери. Від здивування він широко розкрив очі: Де подівся ліс? Куди зникла трава? Куди зникли дерева? Що сталося?

— Чи мені це наснилось? — запитав себе Ведмідь. — Так, це мені сниться!

Але це не був сон. Це була правда. Власне з фабрики виходив Майстер.

— Що це ти так стоїш? — закричав — А ну швидко повертайся до роботи!

А Ведмідь на те:

— Я тут не працюю. Я Ведмідь.

Майстер посміхнувся:

— Вважати себе Ведмедем — завжди знайдеться відмовка у тих, хто би хотів байдикувати. — І Майстер перестав посміхатись. Був дуже розлюченим.

— Не намагайся зробити з мене дурня — сказав. — Ти не Ведмідь, ти велетень, якого необхідно оголити і з якого треба зняти кожух. Зараз підеш зі мною до Головного Управляючого.

Головний Управляючий також ствердив, що Ведмідь є дурнем, якого треба оголити і з якого треба зняти кожух. Ведмідь йому сказав:

— Помиляєшся. Я — Ведмідь. І Головний Управляючий також був дуже розлюченим.

А Ведмідь йому ввічливо відповів:

— Вибач, мені прикро, що я змушений це слухати. Зрозумій, я — Ведмідь.

Третій Заступник Директора був ще більше розлюченим. Другий Заступник Директора, ще більше, ніж Третій. Перший Заступник Директора був такий розлючений, що міг тільки кричати: — Ти не Ведмідь!!! Ти дурень, якого необхідно оголити і з якого треба зняти кожуха!!! Зараз підеш зі мною до Головного Директора!!!

Ведмідь намагався виправдатись:

— Це якась жахлива помилка. Відколи себе пам'ятаю, я завжди був Ведмедем.

Власне так він сказав Головному Директору.

— Дякую, що ти мені про це сказав — відповів Головний. Але ти не можеш бути Ведмедем. Ведмеді тільки в зоопарку або у цирку. На території фабрики ведмедів немає. І тому, як ти можеш називати себе Ведмедем?

Але Ведмідь відповів:

— Але я — Ведмідь.

Головний посадив Заступника і Ведмедя в автомобіль і привіз у зоопарк.

Ведмеді в зоопарку пояснили Ведмедю, що він не Ведмідь, тому що якщо б він був Ведмедем, то сидів би в клітці. Але Ведмідь вперто стверджував, що він Ведмідь. Тоді вони залишили зоопарк і поїхали до цирку.

— Чи це — Ведмідь? — запитав Головний циркових ведмедів. Циркові ведмеді заперечили. Якщо б він був Ведмедем, то б їздив на велосипеді по цирковій арені в маленькому капелюху на голові і вмів би ходити по цирковій арені на великому гумовому м'ячі.

Ведмідь надалі стверджував, що він є Ведмедем. Коли Головний Директор і його Перший Заступник повернулись на фабрику, наказали Ведмедеві працювати на великому станку, як це робили інші робітники. Він працював на великому станку дуже багато місяців. Минуло багато часу, фабрику закрили і всі робітники десь пішли. Ведмідь був одним із останніх. Коли виходив із фабрики, побачив як гуси летять на південь і як із дерев опадає листя.

— Надходить зима — подумав про себе. Це був час, щоб залягти у зимову сплячку. Ведмідь відшукав печеру, але несподівано, затримався біля входу.

— Я не можу увійти до печери. Я не Ведмідь. Я дурень, якого треба оголити і з якого треба зняти кожух.

Аж до часу, коли дні не стали зовсім зимними і не почав падати сніг, Ведмідь сидів перед печерою, тремтячи від холоду.

— Як би мені хотілось бути Ведмедем — думав про себе. Раптом підвівся і попрямував у глибокому снігу до печери. В середині було приємно і затишно. Льодяний вітер і зимний, дуже зимний сніг, не могли його тут дістати. Відчув як його охоплює тепло. Ліг на підстилку з сухого листя і вже невдовзі спав і снилися йому солодкі сни, як всім Ведмедам, що залягли у зимову сплячку.

А тому навіть, якщо Майстер, Головний Управляючий, Третій Заступник Директора, Другий Заступник Директора, Перший Заступник Директора, Головний Директор, ведмеді зоопарку і ведмеді з цирку говорили йому, що він є дурнем, якого треба оголити і з якого треба зняти кожух, не вважаю, що він їм справді повірив. А як ти гадаєш? Ні..., дійсно..., дійсно знав, що він не дурень і до того, він не був Ведмедем — дурнем.

Опрацьовано на основі: *Facing History and Ourselves*, в *Facing History and Ourselves National Foundation*, Brookline, USA, 1994

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №2

Що мене визначає?

«Хто я?» — таке питання час від часу ставить собі кожен із нас. Коли ми на нього відповідаємо, намагаємось якимсь чином себе окреслити.

Задумайся над тим, що відрізняло Ведмедя від інших ведмедів? Що відрізняло його від робітників на фабриці?

Зроби ідентифікаційну карту для Ведмедя. Нижче побачиш приклад, як це необхідно зробити. Заповни карту, використовуючи слова, якими описувало Ведмедя суспільство, в якому він жив. Як про себе говорив сам Ведмідь? Як про нього говорили інші? Використай всі слова. Подивись на приклад і зроби карту.

Я

нервовий гарно малюю член спортивного клубу

люблю борщ брат внук хлопець син

віруючий учень блондин люблю рок маю пса

граю в баскетбол соня львів'янин українець підліток

А тепер зроби ідентифікаційну карту для себе. Почни словами, якими сам/сама себе описуєш. Пізніше, додай слова, якими би тебе описали інші люди. Багато людей, коли себе описують, використовують слова, котрі важливі у їх середовищі.

Порівняй свою карту з картами друзів із класу. Чи є такі категорії, що з'явилися на всіх картах? Чи хтось використав такі слова, яких нема на інших картах? Коли побачиш всі карти, твоя точка зору може змінитись. Якщо бажаєш, можеш дописати на своїй карті нові категорії. Чого вчить ця вправа? Задумайся над тим, чи можна дивитись на світ і людей тільки з однієї перспективи.

Як тебе сприймають інші? Чи бачать у тобі лідера, чи виконавця? Людину, яка пристосовується, чи бунтівника? Чи ти людина, яка намагається всіх примирити, чи може любиш створювати тиск на інших, а може, тримаєшся осторонь і обираєш роль стороннього спостерігача? Чи на твою поведінку впливає те, як тебе сприймають інші? А якщо, наприклад, хтось є відомим шкільним хуліганом, чи часто такій людині вдається змінити думку про себе? Чи думка інших людей про нас показує всю правду про нас?

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №3

Афоризми

Ніхто не признається охоче про себе такого, яким його бачать інші.

Марія Домбровська

Найчастіше, порядними людьми вважаються люди, котрі поводять себе так, як і всі інші.

Анатоль Франс

Людина є настільки великою, наскільки вона є собою.

Антуан де Сент-Екзюпері

Кожен хотів би бути кимсь іншим, ніж він є.

Микола Гоголь

Я хотів змінити світ. Але прийшов до висновку, що можу змінити лише себе.

Олдос Хакслі

ВІЗИТКИ

Кожна людина є неповторною. Люди відрізняються і ці відмінності можуть бути причинами конфліктів між ними. Усвідомлення дітям, що кожен із них є винятковим, а відмінності — це природна річ, є одним із шляхів формування толерантності.

Мета: Після отриманого уроку учні повинні:

- Помічати і приймати схожість та відмінності між людьми,
- Знати, що кожна людина є єдиною та неповторною,
- Розуміти, яким чином можна жити поруч, не порушуючи меж індивідуальної свободи.

Допоміжні матеріали: 1. Візитка

Дидактичні засоби: Коробка з дзеркальцем, аркуші паперу формату А-4, олівці або фломастери.

Час: 2 x 45 хвилин

ХІД УРОКУ:

Вступ

1. Попросіть учнів, щоб вони задумались, хто для них є винятковою людиною на світі. Як її/його звуть? Що він/вона робить? Де живе? Заохочуйте учнів до розповіді. Записуйте імена та прізвища на дошці. Напевно діти будуть розповідати про батьків, дідусів, бабць, сестер, братів, друзів, світових авторитетів тощо.

Розвиток

2. Скажіть, що за хвилину кожен із них познайомиться ще з одною винятковою та неповторною особою. Підійдіть до кожного учня і запропонуйте кожному заглянути до коробки, на дні якої приклеєне дзеркальце. Запитайте дітей про їх враження. Задайте питання: — На вашу думку, чому кожен із нас винятковий і неповторний? Введіть поняття людської гідності, яку має кожна людина, незалежно від віку, раси, кольору шкіри, національності, суспільного статусу чи походження.
3. Запропонуйте дітям вправу, завдяки якій вони краще пізнають винятковими особами всіх присутніх в класі. Роздайте чисті аркуші паперу формату А-4 і комплекти фломастерів або олівців. Завдання кожного учня — створити власну візитку, тобто зробити малюнки в кожній з чотирьох частин аркушу. Приклад, як це необхідно зробити, намалюйте на дошці (на основі допоміжного матеріалу №1). Не пишійте на полях такі назви, як: «моя сім'я» або «я—учень».

Метою цієї вправи є зміцнити почуття власної цінності та помітити і підкреслити відмінності між людьми. Нажаль, відмінності, у вище зазначених сферах, можуть бути занадто болісними для дітей. Запитайте учнів, чи знають вони, для чого дорослі люди використовують візитки. Якщо у вас є така можливість, покажіть учням декілька візиток. Запропонуйте учням представитись на основі підготовленої власної візитки. Наприклад:

Мене звати... Катя.

Люблю... спати і їздити на велосипеді.

Люблю бути... на подвір'ї біля свого дому.

Дуже люблю... смажену курку.

Мої улюблені книжки... «Вітя Малеев у школі і вдома» і «Хроніки Нарнії».

4. Об'єднайте учнів у малі групи. На основі виконаних учасниками групи візиток, учні повинні помітити, чим вони схожі і чим відрізняються. Запишіть на дошці сформулювання, які можна буде використати в роботі груп: *Ми з тобою схожі в тому, що... . Ми з тобою відрізняємось тим, що...*
5. Запитайте учнів про їх враження. Скажіть, що відмінності між людьми, це природне явище і вони виникають з того, що кожен із нас є винятковим і неповторним. Іноді, відмінності можуть бути причиною непорозумінь або конфліктів. Запитайте, що може допомогти людям жити поруч і поважати один одного. Запропонуйте дітям записати засади спільного існування, які б полегшили їм спільну роботу та навчання.

Завершення

6. Записані засади необхідно повісити на видному місці в класі. Скажіть, що крім засад і інших норм, про які «домовляються» люди між собою, існують також правові норми, які дозволяють людям почувати себе безпечно і створюють можливість здійснювати особисті плани. Покажіть приклади таких документів, як шкільний статут, шкільна програма виховної роботи, шкільна система оцінювання учнів.

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №1

Візитка

Мій улюблений спосіб проведення вільного часу

Місце, де люблю бути

ім'я

Моя улюблена страва

Моя улюблена книга або фільм

Д ЗЕРКАЛА ВІДЧУТТІВ

Емоції супроводжують кожного з нас у різних ситуаціях. Вони впливають на нашу поведінку і її наслідки. Щоб зрозуміти інших, необхідно відчувати їх світ, варто також виражати те, що бачимо, щоб інші знали, що вони не самотні у своїх емоційних переживаннях.

Мета: Після отриманого уроку учні повинні:

- Намагатись помічати і називати свої почуття та почуття інших людей,
- Виражати зрозуміння переживань інших.

Допоміжні матеріали: 1. Мої відчуття

Дидактичні засоби: акварельні фарби, аркуші ватману та ілюстрації з журналів, на яких представлені люди в різних ситуаціях.

Час: 2 x 45 хвилин

ХІД УРОКУ:

Перед початком уроку, повісьте на стінах малюнки, які символізують різні настрої.

Вступ

1. Запитайте учнів, з яким настроєм вони прийшли сьогодні до школи. Порозмовляйте про це. Попросіть, щоб вони встали, відшукали на стіні малюнок, який символізує їх сьогоднішній настрій і затримались біля нього (*допоміжний матеріал №1*). Запропонуйте, щоб в групах, які утворились в результаті цієї вправи, учні хвилину порозмовляли про відчуття, які символізує «їх» малюнок. Роздайте всім дітям акварельні фарби та аркуші ватману. Попросіть, щоб кожен з них виразив за допомогою кольору те, що відчуває.
2. Заохотьте учнів до демонстрації робіт і рефлексії. Записуйте на дошці назви відчуттів, які появляються у відповідях дітей. Наприклад: радість, гнів, смуток, побоювання, клопотаність, хвилювання.
3. Спробуйте разом зробити список відчуттів, які супроводжують людину в різних ситуаціях. Повішайте список на видному місці.

Розвиток

4. Об'єднайте учнів у малі групи. Роздайте кожній групі декілька фотографій, на яких представлені обличчя та постаті людей у різних ситуаціях (можете використати ілюстрації з журналів). Члени групи повинні уважно розглянути фотографії і задуматись над тим, що відчувають сфотографовані люди. Попросіть представників груп показати фотографії і назвати відчуття людей. Запитайте інших

учнів, чи вони погоджуються з думкою своїх друзів. Якщо ні, нехай вони пояснять свою думку. Підведіть підсумок цієї частини занять. Підкресліть, що вміння «відчутти ситуацію іншої людини», світ її почуттів, дозволяє краще зрозуміти людину і називається емпатія. Варто дати іншій людині до зрозуміння, що ми розуміємо, що вона відчуває в даній хвилині. Наприклад, можна сказати: *Наталя, я бачу, що ця ситуація тебе дуже схвилювала* або *Радієш, правда?* або просто притулити, якщо бачимо, що хтось з якогось приводу відчуває смуток.

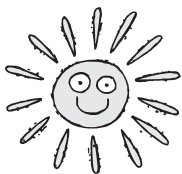
5. Запросіть дітей стати в коло (лицем до лица). Запросіть одну особу стати в середині. Завданням цієї особи буде показати одне з почуттів, які записані у попередньо створеному списку. Для цього можна використовувати міміку, жести, рухи цілого тіла. Всі інші учні намагаються якнайточніше описати те, що вони побачать. Гра триває до моменту, коли всі учасники по-черзі покажуть вибране із списку відчуття.

Завершення

6. Скажіть, щоб учні задумались вдома над тим, які відчуття переживає їх улюблений книжковий герой. Нехай вони запишуть назви відчуттів у зошиті, а на аркушах ватману намалюють фарбами відчуття героя у вибраний момент дії.

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №1

Мої відчуття

Сонце

Сонце за хмаркою

Блискавка

Дощ

ІНШИЙ — НЕ ЗНАЧИТЬ ГІРШИЙ

Відсутність толерантності дуже часто є результатом упередженості, що базується на неповній інформації, помилкових судженнях, нелогічних побоюваннях. Іноді, чиясь упередженість торкається нас особисто, і тоді ми почуваємо себе скривдженими, несправедливо оціненими. Але рідко усвідомлюємо, як почувають себе люди, до яких ми так віднеслись.

Урок повинен усвідомити значення толерантного ставлення.

Мета: Після отриманого уроку учні повинні:

- Зрозуміти причину нетолерантного ставлення і біль, який воно може причинити,
- Помітити, що люди відчують такі самі емоції, хоча виражають їх по-різному,
- Вміти знайти суттєві аргументи, що свідчать на користь позиції, яка протидіє нетолерантній поведінці.

Допоміжні матеріали:

1. Схема людини
2. Хто упереджений до кого і чому?
3. Речення, які необхідно завершити

Дидактичні засоби:

аркуші паперу формату А-4 для кожного з учнів, клубок мотузки або вовняної нитки, великі аркуші паперу.

Час: 2 x 45 хвилин

ХІД УРОКУ:

Вступ

1. Почніть лекцію дидактичною грою «Пошук подібності». Роздайте учням аркуші паперу формату А-4. Скажіть, щоб вони видерли з них «людину» як у зразку, що є у допоміжному матеріалі №1. Учні повинні підписати людину своїм іменем, а пізніше записати у відповідному місці колір свого волосся, очей, знак зодіаку, хобі, вид улюбленої музики, літературний жанр тощо. Категорії можуть бути довільними. Після цього учні починають шукати в класі осіб, з якими їх щось об'єднує. Кожна «знайдена» особа записує своє ім'я на нашій «людині».
2. Завершіть гру і повішайте «людинок» на стіні. Підведіть підсумок гри таким формулюванням: багато з нас у чомусь схожі з іншими.

Розвиток

3. Запитайте учнів, як люди поводять себе з тими, хто до них подібний. Чи так само ми відносимось до тих, хто від нас суттєво відрізняється? Ми їх часто побоюємось, не схвалюємо їх поведінку, критикуємо або демонстраційне не звертаємо на них уваги, іноді,

навіть відносимось агресивно. Поясніть, що таке відношення називається упередженістю.

Виразом упередженості є брак толерантності у відношенні до людей, які не підпорядковуються різним звичаям та нормам, які ми вважаємо обов'язковими.

4. Попросіть учнів, щоб вони ознайомились з *допоміжним матеріалом №2*, заповнили його, постарались відповісти на задані питання і згрупували різні види упередженості у категорії.

5. Скажіть, щоб учні сіли в коло. Підготуйте клубок мотузки і конверт з полосами паперу, на кожній з яких записано одне незавершене речення з *допоміжного матеріалу №3*. Кожен учень випадково вибирає з конверту одне речення, яке повинен голосно прочитати і завершити за прикладом:

«... і я схожі між собою в тому, що...»

Особа, яка починає гру, тримає в руці клубок і після того, як завершити речення, кидає клубок іншій особі, тримаючи в руці початок мотузки. Після того, як всі учасники завершать свої речення, посередині кола створиться павутина. Вона символізує факт, що майже всі люди поєднані схожими відчуттями, хоча це важко помітити у повсякденному житті. Клубок можна змотати за тими самими правилами, якщо кількість учасників занять буде менша, ніж підготовлених речень, або якщо у вас виникнуть додаткові ідеї незавершених речень.

6. Об'єднайте учнів в групи і попросіть, щоб кожна група заповнила таку таблицю на великому аркуші паперу. Дві останні рубрики необхідно залишити пустими.

Не терплю:	Тому, що:	Вірно	Невірно

Після завершення роботи, попросіть щоб учні повішали свої таблиці на стінах або дошці. Скажіть, щоб всі учні ознайомились з результатами роботи інших груп і в рубриках «вірно» поставили плюс, якщо вони погоджуються з даним відношенням, а в рубриках «невірно» поставили мінус, якщо вони з цим не погоджуються.

Напевно учні будуть бажати прокоментувати свої погляди. Дозвольте, щоб вони вільно порозмовляли між собою на цю тему, але дотримувались обов'язкових під час дискусії правил взаємоповаги.

7. Попросіть учнів, щоб вони спільно задумались над тим, в яких ситуаціях особливо зростає агресивна поведінка у відношенні до особи або групи, до якої відчувається упередженість. (Учні напевно приведуть приклад часів швидкої і корінної зміни устрою або ідеології, економічної кризи, природної катастрофи, війни, або ситуації, коли зникає почуття безпеки і зменшуються почуття стабільності прийнятих норм, цінностей та ідеалів). Під час обговорення заповнених учнями таблиць, постарайтесь викликати дискусію на тему меж толерантності. Чи завжди можемо стримати свої негативні емоції, свою злість?

Завершення

8. Попросіть учнів, щоб вони підготували в групах плакати, транспаранти або короткі вірші чи пісні, що виражають таке розуміння толерантності:

Толерантність, це:

- цінування багатства, яке виникає з різноманітності,
- навчання один від одного,
- вміння помічати схожість та близькість,
- переконання, що в кожного є свої позитивні та сильні сторони.

9. Можете задати учням домашню роботу — написати есе на тему: «Чи було би добре на світі, якщо б ми всі були такі самі?» або інтерпретувати думки Фрідріха Ніцше:

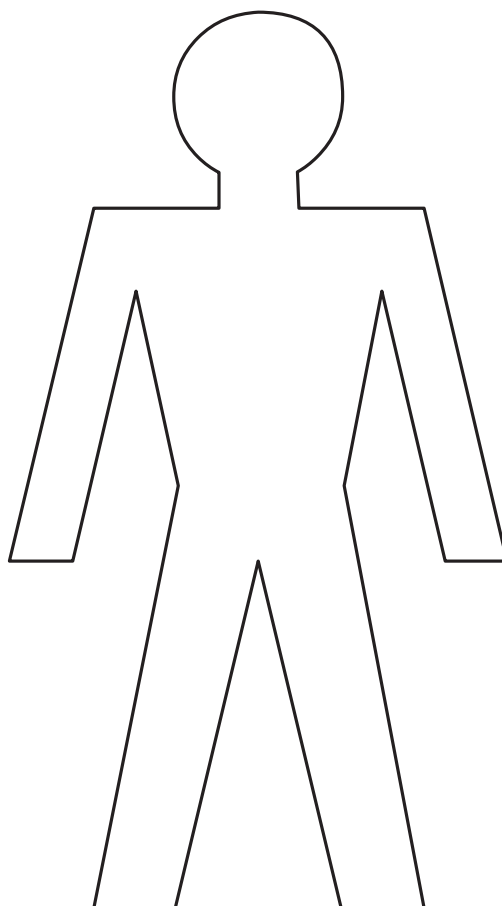
«У ненависті живе страх»

«Фанатизм, це єдина «сильна воля», яку можуть досягнути також слабкі і невпевнені»

«Найпевніший спосіб відвернути молоду людину від правди — це впоїти її, щоб вона цінувала прихильників своїх переконань більше, ніж прихильників відмінних переконань».

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №1

Схема людини

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №2

Хто упереджений до кого і чому?

Як вважаєш, до кого можуть бути особливо упередженими:

- Батьки —
- Діти —
- Вчителі —
- Учні —
- Білі —
- Абстиненти —
- Дуже багаті —
- Літні люди —
- Люди, повносправні фізично —
- Розумово і психічно здорові —
- Модно вбрані —
- Люди, що не курять —
- Гетеросексуалісти —
- Люди, що живуть в повних сім'ях —
- Пішоходи —
- Власники тварин —
- Європейці —

Задумайся, чи упереджене відношення буде діяти тільки в одному напрямку?
З якої причини?

Згрупуй різні види упередженого ставлення у категорії за такими факторами:

- Недотримання норм даної групи — А
- Невміння оборонитись (почуття безсилля) — Б
- Виділення на фоні інших — В
- Підтримка цілої суспільної групи, яка атакує слабих — Г

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №3

Речення, які необхідно завершити

- «Бездомний, що спить на вокзалі...»
- «Румун, який випрошує копійки в трамваї...»
- «Наркоман...»
- «Вагітна жінка...»
- «Учень, який отримав незадовільну оцінку...»
- «Безробітний без перспектив отримання роботи...»
- «Вісімдесятилітня особа...»

- «Свідок Іегови...»
- «Водій, який був причиною аварії...»
- «Алкоголік...»
- «Скінхед з оголеною головою...»
- «Мій вчитель...»
- «Людина, яка щойно збанкрутувала...»
- «Грузин, який продає на базарі...»
- «Злочинець, який чекає на смертний вирок...»
- «Лікар, який поставив помилковий діагноз...»
- «Узалежнений від куріння...»
- «Людина, яка важить більше ніж 100 кілограмів...»
- «Священик...»
- «Паломник, що йде до святого місця...»
- «Хворий, що лежить у лікарні...»
- «Дитина, яка залишилась перший день у дитячому садку...»
- «Людина, в якої вкрали щось дуже цінне...»
- «Актор, який на сцені забув свою репліку...»
- «Спортсмен, який програв змагання...»
- «Однокласниця, яку ніхто не любить...»
- «П'яний, що лежить на траві перед багатоповерховим будинком...»
- «Продавець у магазині, в якому виявлені порушення...»
- «Стара індіанка з резервації...»
- «Біженець, який шукає притулку в чужій країні...»
- «Єврей, що приїжджає до Польщі на святкування річниці повстання у варшавському гетто...»
- «Румунська дитина, яку батьки примушують жебрати на вулиці...»
- «Дуже несмілива людина...»
- «Неповносправна людина...»
- «Незряча людина...»
- «Людина, в якої зовсім нема родини...»
- «Кишеньковий злодій...»
- «Прибиральниця, котра працює в моїй школі...»
- «Бабця, яка не знає, як повернутись до дому...»
- «Хтось, хто втратив у повені цілий доробок свого життя...»
- «В'язень, котрий відсиджує свій термін...»

ІНШИЙ — НЕ ЗНАЧИТЬ ГІРШИЙ

- Мета:** після отриманого уроку учні повинні
- Висловлюватись по даній темі;
 - Зрозуміти причину не толерантного ставлення і біль, який воно може причинити;
 - Заохотити учнів до творчої пошукової роботи;
 - Прищеплювати повагу до толерантного відношення до людей з іншими расовими особливостями.

- Допоміжні матеріали:**
1. Картинки з зображенням трьох дівчат.
 2. Карточки з текстами, кольорова бум ага, ножиці, клей, фломастери.
 3. Музичний диск.
 4. Клубок ниток.

Час: 2 x 45 хвилин

ХІД УРОКУ:

1. Вчитель пояснює тему уроку та пропонує подивитись на дошку.
 - Vous voyez trois portraits des jeunes filles. L'une d'elles est européenne, l'autre-africaines, et la troisième-japonaise. Je vous propose de donner les noms à ces jeunes filles. Par exemple: Michèle, Louise et Assia. Учні повинні заповнити текстові картки: що є подібного у кожній з цих дівчат та у нього. Наприклад:

Igor:	les yeux	comme chez	Louise
	le nez		Michèle
	le cheveux		Assia
	le front		Michèle
	le bouche		Michèle
	la taille		Louise
	etc		

Потім вчитель запитує у учнів:

- Qui de vous a les yeux de Louise?
- Qui a le nez de Michel?

Висновок: багато з нас у чомусь схожі з іншими (роблять учні).

¹ Методична розробка уроку з французької мови у 10-х класах на основі конспекту уроку А. Климович

2. Учні читають текст «Les Africains contre le racisme». Далі учні заповнюють картки з текстами до тексту (vrai ou faux; continuez la phrase) та перевіряють разом, обговорюючи помилки своїх товаришів.
Висновок: не толерантне ставлення до людини з іншим кольором шкіри спричиняє тій великий біль.
Обговорення толерантного відношення, звідки воно виникає?
3. Вчитель пропонує учням перевірити чи толерантні вони один до одного. Учні сідають у коло. Клубок ниток у вчителя. Він кидає його любому з учнів: Ти і я схожі між собою тому, що ... Учень повинен закінчити цю фразу. Та кидає клубок іншому учню. Після того, як всі учні завершують свої речення посередині кола створиться павутина.
Висновок: вона (ця павутина) символізує факт, що майже усі люди поєднані східними почуттями, хоча це у повсякденному житті важко помітити.
4. Учні поділяються на групи та отримують завдання: скласти кросворд до теми.
 - une personne avec des cheveux noirs et frisés
 - cette personne habite en Asie
 - le sentiment qui uni tous les gens de notre globe, etc
 Коли робота закінчена, учні обмінюються кросвордами, розгадують їх та вибирають самий найцікавіший.
5. Наступне завдання: кожний учень отримує завдання: придумати та намалювати герб до Асоціації «Les gens de toutes les races sont égales entre eux». Потім усі малюнки закріплюються на дошці та кожен учень пояснює свій малюнок.
Учні повинні зрозуміти, що усі малюнки зроблені добре та заслуговують бути гербом до асоціації.
6. Учні діляться на групи та отримують завдання скласти гімн до Асоціації «L'égalité des habitants de la planète Terre». Увесь час доки учні працюють, звучить музикальне попурі з пісень, які виконуються на різних мовах та співаками з різним кольором шкіри.
Робота закінчена і кожна група виконує свій гімн.
7. Вчитель просить учнів щоб вони спільно задумались над тим, в яких ситуаціях особливо зростає агресивна поведінка людини у відношенні до особи або групи, до якої відчувається упередженість. Чи завжди ми можемо стримати свої негативні емоції, свою злість. Що треба робити щоб уникнути не толерантного відношення між людьми.
8. Учні, поділені на групи пропонується придумати та зобразити пам'ятник «Толерантність та доброзичливість». Потім з групи об'єднуються та зображують єдиний пам'ятник «Толерантність та доброзичливість».
9. У кінці уроку вчитель просить учнів зробити висновок, які ж причини нетолерантних відносин між людьми, і що треба робити, щоб запобігати таким відношенням.
10. Домашнє завдання: написати есе на тему «Чи було би добре на світі, якщо б між людьми не існувало доброзичливих відносин».

КОМПРОМІС ЧИ КОНФЛІКТ?

Можна болісно сприймати відсутність діалогу або порозуміння між різними етнічними, релігійними та політичними групами, скеровувати розчарування суспільства на конкретних осіб, які не виправдали себе в ролі дипломатів. Але не завжди проблема полягає в людях, що ведуть переговори або у нестачі компетентності. Нерідко вирішальне значення в ході переговорів та формуванні відношень між різними спільнотами відіграють приховані потреби та побоювання, які не були висловлені навіть на загал даної групи. На цьому уроці учні будуть мати шанс зрозуміти, що вирішення конфліктних ситуацій великою мірою залежить від зрозуміння самих себе, від окреслення власної позиції.

Мета: Після отриманого уроку учні повинні:

- Вміти робити критичний аналіз конфліктної ситуації,
- Вміти раціонально окреслити власну позицію, власні потреби та побоювання,
- Вміти помічати потреби та побоювання партнера діалогу, навіть якщо вони безпосередньо не висловлені,
- Зрозуміти, що для досягнення порозуміння дуже важливо зрозуміти ситуацію партнера діалогу.

Допоміжні матеріали: 1. Опис конфліктних ситуацій
2. Таблиця для проведення аналізу позиції

Дидактичні засоби: аркуші паперу, на яких є таблиця для проведення аналізу

Час: 45 хвилин

ХІД УРОКУ:

Вступ

1. Почніть урок із запитання: Які умови повинні бути повністю виконані, щоб вдалось розпочати діалог на важку тему? Одна особа записує відповіді на дошці (наприклад: володіння спільною мовою, відмова від можливості використання сили або шантажу, готовість йти на компроміс). Учні мають на цю вправу максимально 5 хвилин. Запитайте, чи вибрали б вони серед усіх інших одну умову, особливо важливу (пропозиція: добра воля, відкритість).
2. Попросіть учнів, щоб вони уточнили вибране поняття. Як, наприклад, «добра воля» повинна виражатись у конкретній поведінці? Коли ми говоримо, що хтось по відношенню до нас має добру волю?

3. **Розвиток**

Об'єднайте учнів у 3 команди. Попросіть, щоб у кожній команді учні знайшли собі пару і роздайте їм описи конфліктних ситуацій та аркуші паперу, на яких є таблиця для проведення аналізу (кожна пара отримує один набір: А, Б або В) із *допоміжних матеріалів №1 і 2*. Кожна пара повинна упродовж 10 хвилин уважно прочитати текст і на його основі заповнити таблицю.

4. Після завершення роботи, попросіть щоб учні розповіли про хід роботи в парах (якщо в класі забагато учнів, запитайте пари тільки вибірково), звертаючи особливу увагу на власну поведінку: які потреби та побоювання вони змогли помітити? Що їх здивувало? Чи відрізняються їх спостереження, що стосуються тієї самої ситуації? Що могло вплинути на різницю в спостереженнях: стать, приналежність до якоїсь групи, субкультури, контекст останніх подій, інші фактори? Мета цієї вправи — показати учням, як сильно наші погляди і реакції можуть бути обумовлені не завжди залежними від нас факторами. Але завдання освіченої людини — поглиблювати вміння авторефлексії та розуміти, що є свідомим вольовим актом, а що є ефектом впливу (приблизно 10 хвилин). Проведіть дискусію. Поставте питання:

— Чи розуміння побоювань і потреб допомагає зрозуміти і вирішити конфлікт?

— Чому так важливо усвідомлювати побоювання інших?

(Це добрий момент, щоб провести аналогію до ситуації в класі, у взаєминах між учнями, між учителем і класом, учнями і батьками).

5. — Чи ви пригадуєте собі ситуації з власного життя, коли висміювали або не помічали ваші побоювання, ніхто не хотів вас вислухати? Як ви реагували на таку поведінку? Опишіть свої почуття і соматичні реакції — рум'янець, підвищений голос, нервові рухи, потіють долоні, хрипне голос, пересихає горло тощо. Який у вас був вигляд?

6. **Завершення**

Підведіть підсумки дискусії. Попросіть, щоб учні сформулювали три причини, чому необхідно знати побоювання і потреби сторони, з якою починаємо діалог. Скажіть, що домашньою роботою буде аналіз потреб і побоювань двох осіб, які беруть участь у публіцистичній програмі. Під час оглядання програми, учні повинні робити нотатки. Пізніше попросіть, щоб учні задумались, чи їх аналіз був об'єктивним. Як би вони підготувались до розмови з однією із осіб, якщо вони не погоджуються з її думкою? Попросіть представити результати домашньої роботи на загал усього класу.

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №1

Опис конфліктних ситуацій

Набір А

Микола: ти довго дружив з Петром. У вас були спільні інтереси та друзі. Але від недавно, Петро десь пропадає з новими друзями, які не мають позитивної репутації і виглядають не дуже симпатично. Не розумієш, що в них може бути спільного. Ти надалі хотів би дружити з Петром. Хотів би йому про це сказати, але ще цього не зробив. Не хочеш також розмовляти про це із спільними знайомими, на їх питання відповідаєш ухильно. В тебе таке враження, що Петро не звертає уваги на твою думку.

Петро: ти любиш Миколу і не хотів би втратити його дружбу. Але зустрів чудових людей, з якими можеш бути зовсім розкутим і чудово провести час. Тобі б хотілось, щоб Микола долучився до вас, але в тебе таке враження, що він перетворюється на велику зануду і в тебе нема переконання, що твої нові друзі його сприймуть, хоча він насправді є класним, тільки йому необхідно трохи змінитись.

Набір Б

Наталя: в клас прийшла нова учениця — Мар'яна. Виявилось, що вона живе в тому самому домі, що твій найкращий приятель Андрій і що вони дуже люблять танцювати, а ти цього не любиш. Знаєш, що вони проводять разом все більше часу і що вони мають багато спільного. Ти не розмовляла про це з Андрієм і тим більше, з Мар'яною. В класі вже почали це коментувати. Ти надалі зустрічаєшся з Андрієм, але погано себе почуваєш.

Андрій: як чудово, що врешті появилсь хтось, з ким би я міг йти на танці, тим більше що Наталя втікає від цього як від вогню. Бажаєш використати цю можливість, тим більше, що ти дуже гарно танцюєш, і всі це помічають. Тобі залежить на Наталі, бачиш, що вона погано себе почуває у цій ситуації, але не бажаєш відмовляти від танців з її приводу.

Набір В

Оля: остатнім часом ти зрозуміла, що релігія має для тебе набагато більше значення, ніж тобі здавалось. Ти відчула глибину віри і її правила стали головними в твоєму житті. У зв'язку з тим, ти вирішила змінити свою поведінку. В першу чергу, ти перестала вживати алкогольні напої. Здається, що твоя подруга Світлана, не розуміє твоєї поведінки. Ти би не хотіла втратити подругу, але бажаєш бути вірною своїм переконанням.

Світлана: ти звернула увагу на те, що останнім часом змінилась поведінка Олі. Вона колись була душею компанії, а зараз все частіше говорить, що в неї немає часу, щоб йти на вечірку, не зустрічається зі старими знайомими, говорить, що не вип'є навіть вина, бо це суперечить її переконанням. Ви вже не ходите разом по магазинах у пошуку оригінальних вбрань. Виглядає на те, що у вас все менше спільного. Ти би не хотіла її втратити, бо це була твоя найкраща подруга, але ти її не впізнаєш. Бажаєш її переконати, щоби вона повернулась до попереднього стилю життя і знову була колишньої Ольгою.

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №2

Таблиця для проведення аналізу позиції

	ПОТРЕБИ	ПОБОЮВАННЯ
МИКОЛА		
ПЕТРО		

	ПОТРЕБИ	ПОБОЮВАННЯ
НАТАЛЯ		
АНДРІЙ		

	ПОТРЕБИ	ПОБОЮВАННЯ
ОЛЯ		
СВІТЛАНА		

ПРО ЦІННОСТІ, ЯКІ ДОПОМАГАЮТЬ ЖИТИ

Впродовж усього життя ми робимо різного роду вибір: від банального, в магазині або ресторані, до дуже важливого, від якого залежить наше майбутнє. Наприклад, де вчитись, кого вибрати як супутника життя. І хоча ми не завжди це усвідомлюємо, такий вибір робиться на основі певних цінностей та їх ієрархії. На цьому уроці ми ознайомимо учнів з поняттям моральні цінності та їх значенням у міжлюдських відносинах.

Мета: Після отриманого уроку учні повинні:

- Окреслювати моральні цінності,
- Пояснити значення моральних цінностей в житті людини,
- Вміти співпрацювати в групі,
- Представити свою позицію.

Допоміжні матеріали:

1. Текст «Про цінності»
2. Інструкція для команд
3. Таблиця «Цінності»
4. Діамантова діаграма

Дидактичні засоби: великі аркуші паперу, маркери, конверти з підготовленими карточками, на яких записані цінності.

Час: 2 x 45 хвилин

ХІД УРОКУ:

Вступ

1. Запитайте учнів, чим керуються люди у своїй поведінці. Що є вирішальним мотивом до дії? Попросіть учнів, щоб вони прочитали *допоміжний матеріал №1*, подумали і назвали відомі їм цінності. Записуйте їх на дошці.
2. Запитайте учнів, чим, на їх думку, є моральність. Дайте завдання, щоб вони відшукали серед записаних на дошці цінностей такі, які можна назвати моральними цінностями.

Розвиток

3. Після цього, спробуйте разом сформулювати визначення поняття «моральна цінність». (Цінна, бажана або варта вибору кінцева ціль людських прагнень; іноді, цінність окреслюють як те, що має значення для людини, що надає сенс її починанням.)
4. Об'єднайте клас у команди з 4-6 осіб. Роздайте командам великі аркуші паперу і маркери. Виберіть кожній групі одну цінність. В залежності від предмету, це можуть бути такі цінності як: гідність, честь, справедливість, толерантність, доброзичливість тощо. Попросіть учнів, щоб вони провели обговорення в командах і описали

значення даної цінності в житті людини на основі інструкції, яка приведена в *допоміжному матеріалі №2*. Попередьте, що через 30 хвилин, кожна група буде демонструвати результати своєї роботи на загал цілого класу.

Завершення

5. Після презентацій, на другому уроці роздайте командам конверти з карточками, на яких записані різні цінності (*допоміжний матеріал №3*). Кожна група отримує однакові набори. Попросіть, щоб учні задумались, які цінності мають для них найбільше значення і зробили розподіл цінностей на діамантовій діаграмі (*допоміжний матеріал №4*). Опис технології: назва виникла з факту, що поле розподілу подібне своєю структурою на діамант (див. схему). Вправа з діамантовою діаграмою полягає в тому, що карточки з назвами цінностей повинні знайти своє місце на схемі, яке залежатиме від рівня важливості даної цінності для всіх учасників команди. Значення місця на схемі: найвищий прямокутник — найважливіша, на думку учасників, цінність. Кожен наступний рівень свідчить про рівень важливості даної цінності для учасників команди, а в останньому прямокутнику буде найменш важлива, на думку команди, цінність. Під час роботи в групі, учасники можуть по-черзі брати з колоди одну карточку з назвою цінності і класти її на пусте місце на діаграмі. Якщо вибране місце буде зайняте іншою карточкою, необхідно провести обговорення в групі, щодо цінності, яка повинна бути на цьому місці. Учасник, який бажає покласти свою карточку на заповнене місце, повинен спочатку навести свої аргументи. Рішення приймається спільно. Така технологія дозволяє впорядкувати дискусію і створює можливість вчитись аргументувати. Ця вправа допомагає створити ієрархію цінностей, висловити свою думку. Після завершення вправи, варто попросити представників команд ознайомити клас із результатами командної роботи і розповісти про те, як проходила дискусія.
6. Домашнє завдання. Попросіть учнів написати роботу на тему: «Які цінності мають для тебе найбільше значення і чому власне ними керуєшся при прийнятті важливих для тебе рішень?» або «Як би виглядав світ, якщо б люди не керувались у своєму житті моральними цінностями?».

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №1

Про цінності

Свідома воля людини охоплює багато функцій, що стосуються різноманітних сфер дійсності. Деякі функції можна побачити — це дії. Інші, внутрішні функції, відносяться до психологічних явищ, таких як мислення, відчуття, тощо. Деякі функції служать виключно для утримання життя, інші для заспокоєння прагнень та потреб. Впродовж всього життя людина вибирає. Вибір людини оснований на ієрархії її цінностей. Це відноситься як до банальних справ, наприклад, який фільм подивитись у кінотеатрі, так і до дуже важливих, наприклад, чи сказати близькій людині про те, що вона невиліковно хвора. На наш вибір

впливають не тільки цінності, але і ієрархія цінностей. Одні цінності будуть важливіші за інші. Цінності можуть бути матеріальними (наприклад, гроші, дім), суспільними (наприклад: свобода, демократія) але для кожної людини основними повинні бути моральні цінності (наприклад: любов, дружба). Норми (наприклад: поважай старших, будь чесним) існують для того, щоб зберегти моральні цінності. Ієрархія цінностей відрізняє людину від інших живих створінь. Цінності і норми дозволяють жити в суспільстві. Вони визначають, яка поведінка є доброю, а яка поганою. Вони вказують людині шлях у житті. Від того, які цінності вибере людина, залежить чи будуть її цінити і шанувати інші. Наука про цінності називається аксіологія.

Можна виділити три типи етичної теорії:

- а. консеквентність — наслідки і результати дії свідчать про її моральну цінність;
- б. етика правил — моральна цінність дії залежить від засад, на основі яких вона була виконана;
- в. етика честі — моральна цінність дії залежить від того, наскільки в ній проявляються певні риси характеру, наприклад, чесність (чесна людина, яка завжди, без огляду на обставини, буде поводитися чесно).

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №2

Інструкції для команд

Порозмовляйте на тему отриманої цінності. Напишіть якнайбільше асоціацій, які викликає у вас дана цінність. Після цього представте її наступним чином: намалюйте її у символічній формі, складіть про неї один куплет на популярну мелодію, напишіть короткий вірш, придумайте пантоміму.

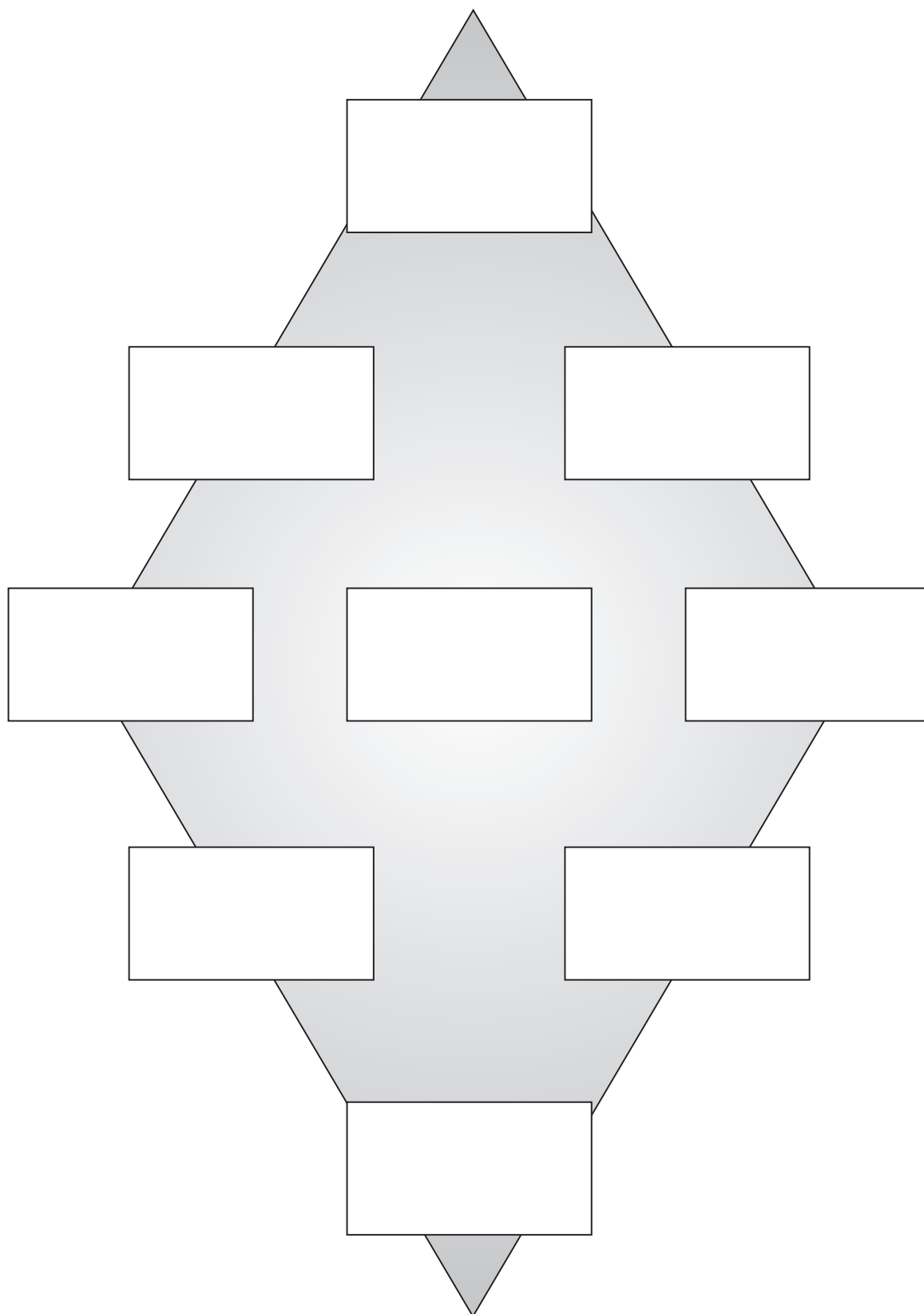
ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №3

Цінності

ПРАВДА	СПРАВЕДЛИВІСТЬ	ЛЮБОВ	ВІРНІСТЬ
ПІДНІСТЬ	ПРОФЕСІЙНА ГОРДІСТЬ	ПАТРІОТИЗМ	ЛОЯЛЬНІСТЬ
ЧЕСТЬ	БРАТЕРСТВО	ТУРБОТЛИВІСТЬ	ДОБРОЗИЧЛИВІСТЬ
ЖИТТЯ	ГУМАНІЗМ	СВОБОДА	ГУМАННІСТЬ
ВІДВАГА	ОБОВ'ЯЗКОВІСТЬ	РІВНІСТЬ	ВИТРИВАЛІСТЬ
ЧЕСНІСТЬ	ТОЛЕРАНТНІСТЬ	ДРУЖБА	ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ВІРА В БОГА	ЩАСТЯ	ПОВАГА ДО ІНШИХ	ПРАВДИВІСТЬ

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №4

Діамантова діаграма

ІСТОРИЯ МОЄЇ СІМ'Ї

Сімейні генеалогічні дерева, альбоми з фотографіями, листи та щоденники — це найкращі джерела знань про життя сім'ї та близького оточення. За допомогою цього уроку намагаємось звернути увагу учнів на пізнавальну цінність сімейних архівів.

Мета: Після отриманого уроку учні повинні:

- Краще знати історію своєї сім'ї та сімей своїх друзів,
- Бути переконаними, що варто культивувати сімейні традиції,
- Пишатися своїми предками,
- Розуміти, що вони теж самі творять історію.

Допоміжні матеріали:

1. Питання, які можна використати під час розмови з батьками або батьками батьків
2. Текст «Освоїтись із минулим»
3. Пропозиції позашкільної діяльності учнів

Дидактичні засоби:

великі аркуші паперу, аркуші паперу формату А-4, список головних історичних подій у вашій місцевості, кольорові фломастери, схема генеалогічного дерева, карта завдань.

Час: 2 x 45 хвилин

ХІД УРОКУ:

Принаймні за місяць перед запланованим уроком, попросіть учнів, щоб вони відшукали в домашній колекції найстарішу фотографію когось із членів їх сімей. Скажіть, щоб вони зібрали якомога більше інформації про цю людину (зокрема про місце і момент, коли була зроблена ця фотографія): хто це, як її/його звали, де ця людина жила, що робила.

Також попросіть учнів, щоб вони порозмовляли зі своїми батьками, а якщо це можливо, з бабцями та дідусями для того, щоб назбирати якомога більше інформації про історію своєї сім'ї. Під час розмови, учні можуть використовувати питання, запропоновані у допоміжному матеріалі №1.

Вступ

1. Об'єднайте учнів у три команди. Дайте кожній із команд один із термінів: «минуле», «традиція», «історія». Кожна команда отримує великий аркуш паперу. Зверху учні записують свій термін і після цього, записують всі свої асоціації, що пов'язані з даним терміном.
2. Після цього, попросіть учнів, щоб вони таким самим чином виконали «ментальну карту», в центрі якої буде слово «сім'я».

Розвиток

3. Після закінчення роботи, повішайте аркуші на стінах. Попросіть, щоб учні їх уважно переглянули та висловили свої думки та спостереження. Можна почати розмову такими питаннями:
 - Як твориться історія?
 - Яке значення має традиція для людей?
 - Який вплив на те, ким ми є, мають наші предки?
4. Скажіть, щоб учні ознайомились зі списком головних історичних подій у вашій місцевості від часу їх народження і дописали в ньому дати, важливі для їх сім'ї.
5. Роздайте учням великі аркуші паперу і попросіть, щоб вони пригадали собі важливі події у власному житті і записали їх на спіралі часу (допоміжний матеріал №2).
6. Попросіть, щоб учні подивились на дати важливих подій у власному житті і житті власної місцевості. Чи вони помічають якийсь збіг? Що з цього виникає?

Завершення

7. Об'єднайте учнів у команди з 5-6 осіб і попросіть, щоб вони вибрали 10 важливих для них предметів, які можна би було помістити у «капсулу часу», для того, щоб майбутні покоління мали уяву про те, як вони жили.
8. Запитайте учнів, що на їхню думку було би тоді, коли люди би не мали здібності пам'ятати минуле і використовували би тільки коротку пам'ять, як тварини.
9. Представте учням пропозиції завдань (допоміжний матеріал №3) і попросіть, щоб кожен із них записав своє ім'я у підготовлену вами карту завдань. Це завдання учень повинен виконати самостійно або в групі інших бажаючих. На виконання завдання учні повинні отримати один місяць.
10. Попросіть учнів, щоб вони зробили вдома генеалогічне дерево своєї сім'ї. На гілках дерева необхідно записати імена і прізвища своїх прадідів, дідів і батьків, а біля імен — дати народження (смерті). Можете організувати шкільний конкурс на найкраще генеалогічне дерево і запросити до участі не тільки учнів, але і їх батьків.

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №1

Питання, які можна використати під час розмови з батьками або батьками батьків

1. Від якого часу наша сім'я пов'язана з цією місцевістю?
2. Що робили члени нашої сім'ї, які сюди переїхали?
3. Ким були мої прадіди?
4. Де працювали і що робили мої бабця і дідусь? Де працюють і що роблять мої батьки?
5. Які головні події з життя нашої місцевості пам'ятають наші діди, батьки?
6. Як виглядав колись дім (квартира) наших дідів?
7. Як наші діди проводили вільний час?
8. Як, коли і з ким бавились наші батьки, коли вони були дітьми?
9. Чи є в нашому домі якась традиція, яку перейняли батьки від дідів, а ми бажаємо продовжувати у власному домі.

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №2

Освоїтись з минулим

Навіщо розмовляємо про минуле? Чи ми набагато відрізняємось від людей, які жили до нас? Як ми змінюємось? Від чого це залежить?

Ви зможете відповісти на ці питання після завершення виконання своїх проєктів.

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №3

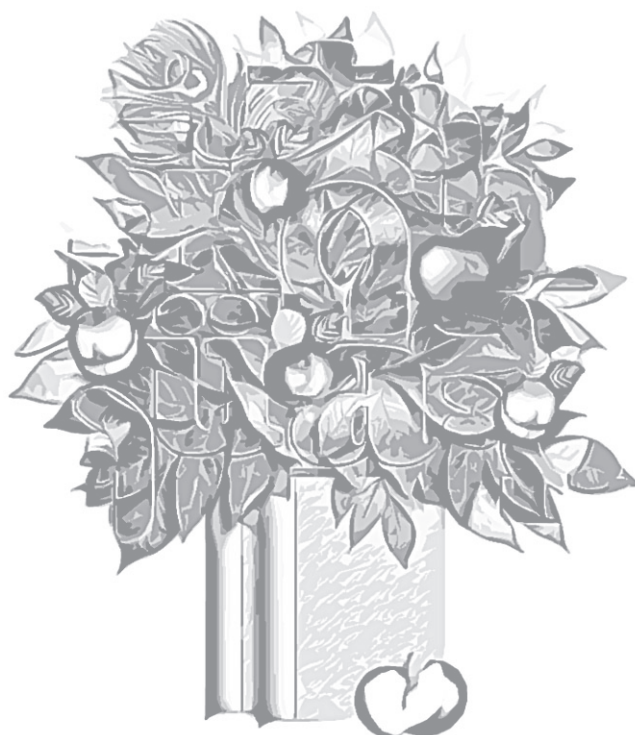
Пропозиції позашкільної діяльності учнів

1. Кожна місцевість має свою історію. Цю історію творять люди. Ти і твої близькі — це також частина історії вашої місцевості. Але ми забуваємо про те, що не описане. І тому, варто описувати свої переживання, досвід, враження. Підготуй три аркуші зі свого журналу, опиши в ньому три дні свого життя, але таким чином, щоб записати те, що відбувалось навколо тебе і було також важливим для твоєї місцевості.
2. Кожна місцевість має свої таємниці. Розкрий одну з них і опиши її.
3. Відшукай найстаршого мешканця своєї місцевості, з яким можна буде провести інтерв'ю. Попроси його розповісти про минулі події місцевості.
4. В кожній місцевості є прекрасні та улюблені місця. Знайди своє «чарівне місце», зроби фотографії або малюнки цього місця, дізнайся, може з цим місцем пов'язана якась історія?
5. Придумай якнайбільше назв статей, які би відносились до проблематики багатокультурності і могли би бути надрукованими у місцевій газеті.
6. Про наше минуле розповідають також цвинтарі. Відшукай найстарші гробниці, запиши прізвища та роки життя осіб, які там поховані. Спробуй відшукати потомків однієї з цих осіб. Можеш вибрати таку людину, життя якої, на твою думку, було би найцікавішим. Перевір, як це було насправді.
7. Якщо в твоїй місцевості є музей, піди туди і відшукай якнайбільше інформації про минуле своєї місцевості. Якщо музею нема, почни діяльність, щоб можна було створити хоча б невеликий регіональний куток. Спочатку, всі однокласники могли б принести старі предмети, які будуть першими експонатами. Повідомте органи місцевого самоврядування про свою ініціативу. Якщо у вас небагато старих предметів, можете почати збирати такі, які не виглядають на музейні експонати і яких багато на горищах та підвалах — через десять, двадцять років, вони вже перейдуть до історії. Пам'ятай про те, що необхідно докладно описати кожен предмет — кому він належав, для чого його використовували тощо.

III

У

пошуку національної,
регіональної,
європейської тотожності

Моя БАТЬКІВЩИНА

На білому світі є різні країни,
Де ріки, ліси і лани...
Та тільки одна на землі Україна,
А ми її доньки й сини.
Усюди є небо, і зорі скрізь сяють,
І квіти усюди ростуть...
Та тільки одну батьківщину
Ми маєм... її Україною звать

Дійсно, кожен із нас має свою батьківщину і мабуть кожен вважає себе її патріотом, іноді не замислюючись над суттю цього поняття... На уроці учні будуть мати можливість задуматись про те, чим сьогодні є і повинен бути патріотизм.

Мета: Після уроку учні повинні:

- Пояснити поняття: патріотизм, націоналізм, космополітизм,
- Пояснити, які слабкі сторони є в кожній з названих позицій,
- Назвати цінності, які супроводжують патріотичну позицію,
- Відрізнати прояви патріотизму і націоналізму.

Допоміжні матеріали:

1. Текст національного гімну
2. Текст «Батьківщина для мене, це...»
3. Дефініція понять ми і вони
4. Вправа «Хто так сказав?»
5. Цитати про патріотизм
6. Вірш про батьківщину

Дидактичні засоби:

великі аркуші паперу, фломастери, широка клейка стрічка.

Час: 2 x 45 хвилин

ХІД УРОКУ:

За тиждень до уроку попросіть учнів, щоб вони провели опитування знайомих та друзів. Нехай вони зададуть їм питання: «Хто, на твою думку, є патріотом і чому?» (необхідно назвати конкретну особу).

Вступ

1. Роздайте учням текст національного гімну — допоміжний матеріал №1. Не говоріть, що це. Запитайте, які асоціації викликає в учнів цей текст. Попросіть, щоб вони його прочитали і відповіли на питання:

¹ На основі конспекту уроку Беати Нарель

- Що вам відомо про обставини написання цього тексту?
- Які відчуття і прагнення українців виражені у цьому творі? Які з них актуальні сьогодні?
- Що, на їх думку, вирішило про те, що цей текст був вибраний як національний гімн?

2. Попросіть учнів, щоб вони представили результати проведеного опитування. Запитайте, чи названі респондентами особи відносяться до сучасності чи до минулого. Чи на їхню думку, наші діди та прадіди були більшими патріотами, ніж сучасні українці.

Розвиток

3. Об'єднайте учнів у 6 груп. Роздайте групам аркуші паперу і фломастери. Кожна група отримує одну відповідь з *допоміжного матеріалу №2*. Скажіть, що це відповіді різних людей про їх відношення до батьківщини. Попросіть учнів, щоб вони ознайомились із текстом і визначили, як автори відповідей розуміють патріотизм. Підкажіть, що під час аналізу тексту необхідно звернути увагу на цінності та відношення. У результаті роботи необхідно створити плакат, на якому буде написано, що є для автора відповіді головною цінністю батьківщини і його відношення до того, що в ній відбувається.
4. Представники груп вішають підготовлені презентації на дошці. Учні ознайомлюються з їх змістом. Після цього, запитайте учнів, який погляд їм найбільш близький і чому.
5. Усвідомте учням, що патріотизм це не тільки відношення до батьківщини. Він також виражається у відношенні до інших народів. Існує ще дві протилежні позиції у національних відносинах. Це націоналізм і космополітизм. Запитайте учнів, які асоціації викликають у них ці два поняття. Попросіть, щоб вони прочитали *допоміжний матеріал №3*. Після цього запитайте, чи їх асоціації були наближені до прочитаних означень.
6. Скажіть учням, щоб вони в парах виконали вправу «Хто так сказав?» — *допоміжний матеріал №4*. Прокоментуйте відповіді учнів, звертаючи увагу на можливі труднощі у визначенні.

Завершення

7. Попросіть учнів, щоб вони підготували в групах плакати, на яких буде представлений сучасний український патріот. Вони повинні звернути увагу на риси, цінності, відношення. Лейтмотивом може бути одна з цитат, які записані у *допоміжному матеріалі №5*.
8. Учні демонструють свої роботи і пояснюють, чому вони вважають, що власне такі риси, цінності та відношення є проявом сучасного патріотизму.
9. Пропозиції домашньої роботи. Кожна з них має інший рівень складності. Вчитель вирішує, що запропонувати своїм учням.
 1. Учні повинні зробити альбом і презентацію під назвою «Українська гордість». В роботі повинні бути такі елементи:
 - Головні національні символи,
 - Найкрасивіші українські міста,
 - Видатні українці,
 - Головні події української історії,
 - Видатні роботи національної культури (література, мистецтво, музика, кінофільми),

- Популярні виконавці української естради,
- Найбільш відомі національні страви,
- тощо.

2. Учні повинні прочитати вірш В. Романюка «З ласки Божої» (допоміжний матеріал №6) і написати, як вони розуміють ідею вірша. Важливо підкреслити, що учні не повинні зробити інтерпретацію вірша. Він має бути тільки натхненням до вільного висловлювання.

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №1

Ще не вмерла Україна

Державний Гімн України

Слова: Павло Чубинський (виправлені Вербицьким)

Музика: Михайло Вербицький

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду

Станем, браття, в бій кривавий від Сяну до Дону,
В ріднім краю панувати не дамо нікому;
Чорне море ще всміхнеться, дід Дніпро зрадіє,
Ще у нашої України доленька наспіє.

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду

А завзяття, праця щира свого ще докаже,
Ще ся волі в Україні піснь гучна розляже,
За Карпати відоб'ється, згомонить степами,
України слава стане поміж народами.

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду

Історія Державного Гімну України

Створення українського гімну бере початок з осені 1862 року: український етнограф, фольклорист, поет Павло Платонович Чубинський пише вірш «Ще не вмерла Україна», якому у майбутньому судилося стати національним, а згодом і державним гімном українського народу. Поширення цього вірша серед українофільських гуртків, щойно об'єднаних у Громаду, сталося миттєво. Проте, вже 20 жовтня того ж року шеф жандармів князь Долгоруков

дає розпорядження вислати Чубинського «за вредное влияние на умы простолюдинов» на проживання в Архангельську губернію під нагляд поліції.

На текст вірша значно вплинув «Марш Домбровського» — польський гімн «Jeszcze Polska nie zginęła». На той час він був дуже популярним серед народів що боролися за незалежність. На мотив «Марша Домбровського» словацький поет Само Томашек написав пісню «Гей, Слав'яни». Інша відома версія цієї пісні була складена болгарським поетом Шуми Марицей і стала гімном Болгарії у 1886–1944 роках.

Перша публікація вірша П. Чубинського у львівському журналі «Мета», 1863, № 4 Отримавши поширення на Західній Україні, патріотичний вірш не пройшов повз увагу й релігійних діячів того часу. Один з них, отець Михайло (Вербицький), ще й знаний композитор свого часу, захоплений віршем Павла Чубинського пише музику до нього. Вперше надрукований у 1863, а з нотами — 1865 вперше почав використовуватись як державний гімн у 1917 році.

У 1917–1920 «Ще не вмерла Україна» як єдиний державний гімн законодавче не був затверджений, використовувалися й інші гімни.

Коли у Радянському Союзі було вирішено створити окремий гімн для кожної країни у його складі, «Ще не вмерла Україна» була відкинута як варіант, щоб не викликати занадто сепаратистські настрої серед українців. Потрібен був текст у якому б стверджувалося, що Україна — держава що входить до складу СРСР, що вона там «Між рівними рівна, між вільними вільна» та обов'язково повинна була висвітлена комуністична партія, яка веде Україну до комунізму. Це завдання виконав Павло Тичина. Саме його варіант «Живи, Україно, прекрасна і сильна» і став державним гімном Української РСР в період з 1949 до 1991. Композитор Лебединець Антон Дмитрович створив музику для нього. Але цей гімн так ніколи і не знайшов популярності. Майже на всіх офіційних зборах лунав гімн СРСР а не Української РСР.

15 січня 1992 музична редакція Державного гімну була затверджена Верховною Радою України, що знайшло своє відображення у Конституції України. Проте, тільки 6 березня 2003 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про Державний гімн України», запропонований президентом Леонідом Кучмою. Законопроектом пропонувалося затвердити як Державний гімн Національний гімн на музику Михайла Вербицького зі словами тільки першого куплета і приспіву пісні Павла Чубинського «Ще не вмерла Україна». У той же час перша строфа гімну, згідно з пропозицією президента, звучатиме «Ще не вмерла України і слава, і воля». Цей закон підтримали 334 народних депутати, проти висловилися 46 з 433, що зареєструвалися для голосування. Не брали участі в голосуванні фракції Соцпартії і Компартії. З прийняттям цього закону Стаття 20 Конституції України набула завершеного вигляду. Національний гімн на музику М. Вербицького отримав слова, віднині затверджені законом.

Джерело: Вікіпедія

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №2

Батьківщина для мене це...

Василь: Моя батьківщина назавжди залишиться єдиним місцем на землі, яке батьки навчили мене поважати. Я би хотів, щоб Україна займала рівноправне місце серед країн, які розвинуті краще.

Катерина: Моя батьківщина це мій дім, вулиця, місця, де я бавилась коли була дитиною, люди, з якими пережила найкращі миті. Батьківщина, це подорож за кордон і після цього повернення і захоплення Дніпром.

Михайло: Неповторна краса наших міст. А українські села? Поля, луки, ліси! Чи не варто зберегти цей фрагмент минулого? Це люди, котрі спішать за добробутом і забувають про те, що проминає.

Галина: Я живу у невеликому селі. Ходжу до школи і беру участь у суспільному житті. Радію, коли село розвивається. Мене засмучують погані дороги, занечищений струмок та поламани лавки. В мене багато друзів, з якими проводжу вільний час, але моя сім'я і мій дім — це головне. Люблю ходити до бібліотеки, але мої улюблені книги стоять на полиці в моїй кімнаті. Люблю ходити до лісу, але мої улюблені дерева — ялинка, яку посадив мій дідусь, горіх, який посадив мій батько і липа, яка виросла, коли я була зовсім маленькою. Все це, хоча воно таке звичайне, є для мене єдиним на світі і таким залишиться.

Марійка: Батьківщина це в першу чергу культурна спадщина. Ми не повинні нікого наслідувати і безкритично сприймати все те, що приходить до нас із Заходу. Якщо ми бажаємо, щоб майбутні покоління українців не забули про свою культурну самобутність, необхідно критично подивитись на деякі явища, пов'язані з нашою участю у масовій культурі. Я вважаю, що з огляду на масовість цих явищ, вони можуть бути дуже небезпечними для нашої національної самобутності.

Богдан: Сьогоднішні українці, це також люди, предками яких були татари, євреї, поляки, білоруси, росіяни, вірмени. Національну честь України захищали Богдан Хмельницький, Байда Вишневецький та багато інших. Ми пишаємось представниками української культури: Микола Гоголь, Михайло Брайчевський, Олександра Єфименко..., а вони були іноземного походження, були українцями, бо так хотіли і відчували єдність з українським народом. Зміни національності відбувались і в протилежний бік. Тому, я вважаю, що приналежність до народу, це приналежність до ідейної батьківщини, почуття спільної спадщини, спільних перемог і поразок, спільної долі.

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №3

Означення понять

Патріотизм — любов до батьківщини і свого народу, яка поєднана з готовністю пожертвувати заради неї. Одночасно, це готовність визнавати права і шанувати інші народи.

Націоналізм — ідеологія і політика, яка все підпорядковує інтересам власного народу, домагається для нього особливих привілеїв, дискримінує інші народи, часто з використанням агресії.

Космополітизм — позиція, яка полягає у ствердженні приналежності до цілого світу, поєднана з пасивністю по відношенню до власного національного середовища і небажанням чути відповідальність за його долю.

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №4

Визнач, про яку позицію свідчать ці гасла:

П — патріотична

Н — націоналістична

К — космополітична

- володію літературною українською мовою
- поважаю національний герб і гімн
- знаю історію національних символів
- вішаю прапор під час національних свят
- плачу податки
- солідно виконую свою роботу
- купляю продукти тільки українського виробництва
- свідомо беру участь у виборах
- не порушую права
- ходжу в церкву
- критикую свою країну
- бажаю, щоб мій народ мав владу над іншими народами
- вважаю, що громадяни України російського, польського і єврейського походження мають такі самі права, як і громадяни українського походження
- вважаю, що Україна тільки для українців
- вважаю, що батьківщина там, де людині добре
- вважаю, що тільки інші відповідають за те, що діється на батьківщині
- знаю достоїнства своєї батьківщини
- визнаю безпомилковість свого народу у кожній ситуації
- вболіваю тільки за національні футбольні команди
- малюю графіті на стінах історичних пам'яток
- не працюю у закордонній фірмі
- вважаю, що українці можуть робити в своїй країні все, що їм заманеться
- вважаю, що знання нікому не потрібні
- охоче розповідаю вульгарні анекдоти про представників інших національностей
- вважаю, що напис на мурі «Гнати жидів» є невинною забавою
- незалежно від обставин, висловлюю свою думку

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №5

Цитати про патріотизм

Батьківщина це дар і завдання.

Ян Павло II

Жодне місце не повинно бути для тебе милішим, ніж твоя батьківщина

Цицерон

Справжнім патріотом є той, хто не з усього задоволений у своїй батьківщині, це людина, яка прагне і бореться за те, щоб було краще.

Чарльз Діккенс

Не питаймо, що може зробити для нас батьківщина. Запитаймо, що ми можемо для неї зробити.

Джон Ф. Кеннеді

Патріотизм є видом релігії; це яйце, з якого викльовуються всі війни.

Гі де Мопассан

Людина, яка достатньо добра, щоб проливати кров за батьківщину, достатньо добра, щоб в ній гідно жити.

Теодор Рузвельт

Люди, які не дають іншим можливості бути вільними, самі на це не заслуговують.

Авраам Лінкольн

Ми не народились для себе, а для своєї батьківщини.

Платон

Патріотизм є почуттям відповідальності за долю народу і держави.

Ричард Олдінгтон

Патріотизм є остатнім захистом негідників.

Др. Джонсон

В дитинстві відкриваєш материк, котрий назветься потім — Батьківщина.

Л. Костенко

Вітчизна — це не хтось і десь, Я — теж Вітчизна.

І. Світличний

Кожному мила своя сторона.

Г. Сковорода

Можеш вибирати друзів і дружину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

В. Симоненко

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №6

З ласки Божої

Скину камінь із душі тривожної —
Як зоря, зійде душа моя.
За велінням долі, з ласки Божої —
Українець, Українець я!
Із небес упаду зориною,
У барвінку стихну вічним сном,
Щоб навіки бути з Україною,
З мальвами під маминим вікном.
Небокрай, що грає житнім колосом,
Котить славу, як медовий дим.
І Тарас благословенним голосом
Слово скаже мертвим і живим.
Долю нашу вітер гне тополею,
І стирає сонце тіль біди.
За тисячолітньою недолею
Ми були і будемо завжди!

В. Романюк

У ПОШУКУ СВОГО КОРИННЯ

Кожного з нас, особливо в період зростання, цікавить своє походження. Ми зацікавлено слухаємо не тільки розповіді про молодість батьків, але й історії про молодість бабусь, дідусів та інших членів сім'ї. Постаті і минуле наших близьких утворюють частину нашої самобутності. Часто долі звичайних людей могли би бути основою сценарію незвичайного фільму. Варто порозмовляти з молодими людьми про їх предків, задуматись над фактом, що долі попередників впливають на самобутність людини.

Мета: Після отриманого уроку учні повинні:

- Поглибити знання про долі своїх найближчих,
- Знати як змінювались кордони України впродовж століть,
- Оцінити роль традиції і вагу культивування звичаїв.

Допоміжні матеріали: 1. Таблиця «Наші предки»

Дидактичні засоби: атлас історії України, великі аркуші паперу, фломастери.

Час: 2 x 45 хвилин

ХІД УРОКУ:

За два тижні до проведення уроку попросіть учнів, щоб вони зробили таку підготовчу роботу:

— якнайбільше довідатись про долі своїх предків — про минуле прадідів, дідів, батьків, інших членів сім'ї. Які вони були, що робили, де жили, хто з них змінив місце проживання. Добре би було довідатись про звичаї, які панували в сім'ях предків і в регіонах, де вони народились і жили. Які обряди культивували люди.

Вступ

1. Почніть урок розмовою на тему бурхливої історії нашої країни. Скажіть учням, щоб вони подивились у історичному атласі, як змінювались кордони України IX століття до 1954 року (приєднання Криму до України). Попросіть, щоб вони задумались над тим, які події були причиною зміни кордонів України і збагатили свої роздуми інформацією з підручників історії. Запитайте, про що могла б розповісти сім'я, що постійно проживає з IX століття на території Холмщини, Львівщини, Криму? Громадянами якої країни повинні почувати себе члени такої сім'ї?

¹ Світлана Луценко пристосувала конспект уроку для використання в українській школі.

Розвиток

2. Об'єднайте учнів у команди з 4-5 осіб. Роздайте командам великі аркуші паперу і попросіть, щоб вони заповнили таблицю на основі знань, що здобули на підготовчому етапі. Цю таблицю необхідно підготувати перед уроком (*допоміжний матеріал №1*). Домовтесь із учнями, яких людей вони будуть описувати і що напишуть в рубриці «цікаві подробиці». Це може бути улюблений спосіб проведення вільного часу, улюблені страви, друзі тощо.
3. Після заповнення таблиць командами відбувається їх презентація. По закінченню презентацій попросіть представників команд, щоб вони розповіли про найцікавіші постаті.
4. Попросіть учнів задуматись і порозмовляйте про причини, які призводять до того, що в минулому і в наші часи люди змінюють місце проживання. Чи політичні події мають вплив на міграцію?
5. Об'єднайте учнів у нові команди з 4-5 осіб. Скажіть, щоб вони порозмовляли про звичаї, які культивуються в їх сім'ях. Про те, як сім'ї проводять вільний час, які страви готують щодня і на свята, що, на їх думку, змінилось у способі життя людей у порівнянні із життям прадідів.

Завершення

6. Запитайте учнів, як вони розуміють слово «традиція». Який сенс у наслідуванні певних звичаїв наших батьків, дідів?
7. Скажіть учням, що домашньою роботою буде письмова праця: «Мої сімейні традиції».

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №1

Ким є/ була для мене ця особа?	Що ця особа робила? Яка була в неї професія?	Звідки і куди переїхала?	Коли приїхала/ виїхала?	Причина приїзду/ виїзду?	Цікаві подробиці.
Дідусь	столяр	Росії (м. Белгород)	у 1956 р.	оженився	грав на скрипці, різьбив по дереву, гарно розмальовував писанки
Бабця	швачка	з Тернополя до Харкова	у 1945 р.	її батьки шукали квартиру — після війни вони не мали куди повернутись	любила вирішувати кросворди і грати в карти

НІМЦІ ДЛЯ ЄВРОПИ

Далі є ще присутній стереотип німця гітлерівця, жандарма, нациста, особливо у старшого покоління. Хоча в багатьох енциклопедіях, словниках та підручниках з літератури та історії не бракує прізвищ видатних представників німецької культури, науки і політики, їм не присвячується багато уваги і скоріше замовчується значення їх життя, діяльності, творчості та винаходів для розвитку Європи .

Мета: Після отриманого уроку учні повинні:

- Знати видатних німецьких вчених, мислителів, митців та політиків,
- Знати, який внесок зробили німці до європейської культури та історії,
- Асоціювати німців з багатьма досягненнями, які мали значущий вплив на розвиток науки, мистецтва та політичних подій, пов'язаних із процесом європейської інтеграції.

Допоміжні матеріали: 1. Видатні постаті німецької національності

Дидактичні засоби: 10 великих аркушів паперу, маркери.

Час: 2 x 45 хвилин

ХІД УРОКУ:

Вступ

1. На початку уроку об'єднайте учнів у п'ять команд. Роздайте кожній команді аркуш паперу і скажіть, щоб учні спільно написали на ньому всі слова, які їм спадають на думку у зв'язку із словом «німець». Скажіть, що це можуть бути не тільки прикметники, можна навіть записувати прізвища. Через кілька хвилин попросіть, щоб учні повісили аркуші на дошці. Спільно перегляньте результати роботи. Підведіть підсумок вправи: запитайте, які фактори впливають на саме такий образ німця.
2. Нагадайте або розкажіть учням про стереотипне сприймання представників інших національностей. Підкресліть, що є багато інших німців, які зробили свій видатний внесок у розвиток Європи.

Розвиток

3. Об'єднайте учнів у п'ять команд. Дайте кожній команді одну частину допоміжного матеріалу №1 і великий аркуш паперу. Попросіть, щоб усі ознайомились із енциклопедичними статтями, де міститься інформація про відомих німців, які жили в різні епохи. Після цього учні повинні написати на великих аркушах

паперу століття, у якому жили представлені постаті, їхні прізвища і головні, на думку групи, досягнення. Кожна група повинна буде підготувати коротку презентацію видатних осіб: представника німецької культури, мистецтва, науки, політики.

Завершення

4. Запишіть на дошці запитання: «Чого могло не бути в Європі, якби не видатні німці?». Попросіть учнів, щоб кожен з них підійшов по черзі до дошки і написав одну річ, яку запам'ятав. Після цього попросіть, щоб учні подивились на дошку і запитайте, що вони можуть сказати про внесок німецького народу у розвиток Європи і світу. Чи після цього уроку їх асоціації зі словом «німець» будуть іншими?

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №1

Видатні постаті німецької національності

Оттон I Великий (912–973) — з роду Людольфінгів, син Генріха I Птахолова, короля Східної Франкії. Був герцогом Саксонії, королем Східної Франкії з 936р. та засновником і першим імператором (кайзером) Священної Римської Імперії з 962р. Завдяки йому німецькі королі отримали важливу позицію серед володарів Західної і Центральної Європи та почали діяльність, яка привела до їх світської влади над цілим західнохристиянським світом.

Оттон III (?–1002) — був прозваний «Диво світу» (лат. *Mirabilia mundi*) — германський король (поч. з 985 р.) та імператор Священної Римської Імперії (поч. з 996 р.). Ще юним імператором, Оттон знайшов середину свого світу в Римі — головній землі імператорів, в місті апостолів та мучеників, де папа і імператор в повній згоді та порозумінні повинні були займати свої пости. Намагаючись здійснити план відтворення римської «світової імперії» з центром у Римі, Оттон III постійно знаходився в Італії.

Йоган Гутенберг (між 1394 і 1399–1468) — винахідник книгодрукування, перший друкар Європи, сконструював рухомий металевий шрифт і машину до лиття шрифту. У 1455 році видав біблію — шедевр типографічного мистецтва.

Альбрехт Дюрер (1471–1528) — німецький живописець, рисувальник, гравер, математик, теоретик мистецтва, представник ренесансу. Автор відомих трактатів про перспективу та пропорції людського тіла. Під кінець свого життя створив виняткові портрети відомих гуманістів. Впродовж століть його картини впливали на творчість європейських митців.

Мартін Лютер (1483–1546) — християнський проповідник, перекладач Біблії — жодна літературна праця в ті часи не мала такого попиту, як Біблія Лютера. Реформатор Церкви, основоположник протестантського руху. Автор 95 тез проти папської доктрини про продаж індульгенцій на відпущення гріхів, проклятий папою і відлучений від церкви.

Ганс Дюрер (1490–1534) — брат Альбрехта, живописець і гравер. Автор портретів і фресок у у королівському замку на Вавелі в Кракові.

Альбрехт Гогенцоллерн (1490–1568) — з династії Гогенцоллернів — останній великий магістр Тевтонського ордену з 1511, перший герцог пруський. У 1525 секуляризував орденську державу, склав ленну присягу на вірність Сигізмундові I Старому і проголосив себе пруським володарем.

Йоганнес Фрідріх Кеплер (1571–1630) — німецький філософ, математик, астроном, астролог і оптик. Відкрив закони руху планет, названі на його честь. В обчислювальній математиці на його честь названо метод наближеного обчислення інтегралів. Він поширював логарифмічне числення у Німеччині. Заснував оптику як науку та допоміг доказати відкриття, зроблені за допомогою телескопа його сучасником Галілео Галілеєм. Поряд із працями по астрономії Кеплер опублікував ряд інших цікавих робіт. Зокрема, він описав спосіб визначення об'ємів тіл, використовуючи елементи інтегрального числення. Крім того, Кеплер докладно проаналізував симетрію сніжинок. Піонерські роботи Кеплера в області симетрії знайшли застосування в кристалографії і теорії кодування.

Готфрід Вільгельм Лейбніц (1646–1716) — провідний німецький філософ, логік, математик, фізик, мовознавець та дипломат. Передбачив принципи сучасної комбінаторики. Створив першу механічну лічильну машину, здатну виконувати додавання, віднімання, множення і ділення. Незалежно від Ньютона створив диференціальне й інтегральне числення і заклав основи двійкової системи числення. У рукописах і листуванні, які було надруковано лише в середині 19 ст., розробив основи теорії детермінантів. Зробив вагомий внесок у логіку і філософію. Мав надзвичайно широке коло наукових кореспондентів, багато з ідей викладено в рукописах і листуванні, котрі дотепер не надруковано повністю.

Георг Фрідріх Гендель (1685–1759) — німецький композитор і органіст. Один із найбільш видатних композиторів барокко. Автор 40 опер у італійському стилі, 22 ораторій та багатьох композицій для органу, клавесину, камерного оркестру, концертів.

Крістоф Вільгельм Глюк (1714–1787) — німецький композитор, представник музичного класицизму. Автор 107 опер, К. Глюк вважається реформатором оперного мистецтва, що відкрило нові шляхи розвитку жанру, наголосивши на важливості підпорядкування всіх засобів виразності єдиному драматургічному задуму. Глюк був різнобічно обдарованим музикантом — він грав на багатьох інструментах, співав, добре знав особливості балетного мистецтва. Разом із віденським балетмейстером і лібретистом Г. Анджоліні він створив і поставив на сцені кілька хореографічних драм. Глюк був також видатним оперним диригентом. Діяльність Глюка сприяла підвищенню рівня оперного виконання, тому що композитор ставив перед артистами складні та відповідальні завдання.

Йоганн Себастьян Бах (1685–1750) — видатний німецький композитор і органіст, представник стилю бароко, вважається одним із найвидатніших композиторів світу. Його роботи, відзначені інтелектуальною глибиною, технічною досконалістю, та мистецькою красою, давали натхнення майже кожному композитору Європейської традиції, від Моцарта до Шопенберга. Йоганн Бах узагальнив досягнення музичного мистецтва перехідного періоду від бароко до класицизму. Бах — неперевершений майстер поліфонії.

Іммануїл Кант (1724–1804) — німецький філософ, родоначальник німецької класичної філософії. У своїх численних роботах стверджував, зокрема, що умова пізнання — загальнозначущі апріорні форми, що упорядковують хаос відчуттів. Ідеї бога, волі, безсмертя, недовідні теоретично, є, однак, постулатами «практичного розуму», необхідною передумовою моральності. Центральний принцип етики Канта — категоричний імператив. Звучить він так: «Треба поводити себе за такими правилами, які ти б хотів, щоби вони були загальними правилами». Ще один відомий вислів Канта: «Дві речі наповнюють моє серце нескінечним захопленням: зоряне небо наді мною і моральне право в мені».

Йоган Вольфганг Гете (1749–1832) — німецький поет, письменник і драматург, котрий вважається засновником сучасної німецької літератури, лідер романтичного руху «Буря і натиск». Найвідоміші твори: автобіографічні «Страждання молодого Вертера» (1774) і «Фауст» (1808).

Йоганн-Фрідріх Шіллер (1759–1805) — німецький поет і драматург, автор багатьох популярних балад, відомий в Україні багатьма перекладами й виставками його творів. Став відомим завдяки трагедії «Розбійники», яка є протестом проти феодалізму. Критикує суспільний устрій також у «Підступність і кохання». Його «Ода до радості» стала гімном Європейського Союзу.

Георг Людвіг ван Бетховен (1770–1827) — композитор. Від перших до останніх творів композитору незмінно властиві ясність та раціональність мислення, рівновага між частинами цілого, які є характерними ознаками класицизму в мистецтві взагалі, в музиці — зокрема. Найбільше він проявив себе у сонатно-симфонічних жанрах. Музиці Бетховена притаманний величезний заряд енергії, накопичення почуттів та чуття гармонії зі світом, зв'язок з людством та світом у цілому. Його творчість прийнята силою, вірою та радістю життя.

Георг Вільгельм Фрідріх Гегель (1770–1831) — німецький філософ створив систематичну теорію діалектики. Її центральне поняття — розвиток — є характеристика діяльності світового духу, його понадрухи в області чистої думки у висхідному ряду усе більш конкретних категорій. Діалектика розглядалася також як протиставлення тези, антитези й синтезу, вирішення протиріч. Мав великий вплив на розвиток філософії і формування ідеї марксизму.

Гаспар Давід Фрідріх (1774–1840) — німецький живописець, представник романтизму. Писав прекрасні пейзажі («Схід місяця в горах», «Вечір», «Одиноке дерево»).

Карл Фрідріх Гаусс (1777–1855) — математик, астроном, геодез, фізик. Характерними рисами досліджень Гаусса є надзвичайна їх різнобічність і органічний зв'язок у них між теоретичною і прикладною математикою. Праці Гаусса мали великий вплив на весь дальший розвиток вищої алгебри, теорії чисел, диференціальної геометрії, класичної теорії електрики і магнетизму, геодезії, теоретичної астрономії. У багатьох галузях математики Гаусс активно сприяв підвищенню вимог до логічної чіткості доведень. «Арифметичні дослідження» — перший великий твір Гаусса, присвячений окремим питанням теорії чисел і вищої алгебри. Постановка і розробка цих питань Гауссом визначили дальший розвиток цих дисциплін. Гаусс винайшов електромагнітний спосіб зв'язку.

Якоб (1785–1863) і Вільгельм Грімм (1786–1859) — хоч за освітою були юристи, все життя присвятили дослідженню історії культури німецького народу, його давньої літератури і народної творчості. Протягом багатьох років збирали брати Грімм твори усної поезії і в 1812-1814 рр. видали два томи їх під назвою «Дитячі і сімейні казки». Загалом брати зібрали 585 класичних німецьких саг. Якоб написав «Німецьку граматику», яка стала дуже важливою в історії німецької культури і започаткувала німецьку філологію. Брати створили словник німецької мови, над яким працювали до кінця свого життя.

Артур Шопенгауер (1788–1860) — філософ, створив — виходячи з вчень Канта — власну метафізичну філософію, у якій зовнішній світ залежить від існування особистості. Розрізняв «людей з периферії» і «людей кращого стану», відмежовував «рицарську честь» від «купецької честі», вірив у капіталізм як непохитну основу буття, доводив тезу про вроджений поганий характер людини. Його основною працею є «Світ як воля та уявлення». Філософія Шопенгауера наскрізь песимістична, містить деякі елементи індійської філософії, які доводять до заперечення волі до життя.

Генріх Гейне (1797–1856) — поет, творчість якого формувалась на ґрунті німецької романтичної школи, майстер іронії, неперевершений полеміст в душі революційного демократизму. На погляди Гейне вплинула Велика французька революція, а після цього події 1848 року. Велике значення мало також знайомство з Карлом Марксом. Симпатизував польському національно-визвольному руху. Ліричні твори («Книга пісні»), імпресивна проза («Образи з подорожі»), сатира («Німці», «Зимова казка»), публіцистика.

Якоб фон Гейне (1797–1856) — лікар, докладно описав хворобу, яку називають хворобою Гейне — Медіна.

Фелікс Мендельсон-Бартольдї (1809–1847) — композитор періоду романтизму. Його твори — це: 5 симфоній, концертні увертюри, музика до «Сну літньої ночі», ораторії, твори для фортепіано («Пісні без слів»), камерні твори, пісні.

Річард Вагнер (1813–1883) — музикант, поет, теоретик мистецтва; новатор у сфері гармонії та інструменталізації, творець музичної драми, автор опер і пісень. Найважливіший його твір — «Перстень нібелунга» — заснований на мотивах старовинних північно — германських легенд. Інші відомі твори — це: «Трістан та Ізольда», «Логенгрін», «Норимберзькі співаки». У своїх музичних драмах Вагнер прагнув синтезувати різні види мистецтва: музику, поезію, живопис та сценічну дію.

Карл Людвіг (1816–1856) — лікар, фізіолог, професор цюріхського, віденського та лейпцигського університетів. Запропонував першу доведену теорію утворення сечі, ввів до фізіології методи графічної реєстрації, зробив чисельні відкриття у сфері нейрофізіології.

Карл Маркс (1818–1883) — філософ, відкидав об'єктивне існування надприродного світу, створив теорію розвитку природи і суспільства, де приписав найважливішу і основну роль. Головним завданням марксистської філософії є «повалення всіх стосунків, у яких людина виступає як істота принижена, під гнітом, та така, яка заслуговує на зневагу». На думку Маркса «філософи тільки по-різному інтерпретували світ; однак ідеться про те, щоби його змінити».

Фрідріх Енгельс (1820–1859) — мислитель, революційний діяч, виробник текстильної продукції, син багатого фабриканта. У 1844 році поїхав у Париж, де познайомився з Карлом Марксом, з котрим пізніше заприятелював. Разом вони діяли в робітничих організаціях і на замовлення Об'єднання комуністів розробили відомий «Маніфест комуністичної партії». Його філософські праці присвячені переважно захисту та поясненню творів Маркса. Він представив нову доктрину, яка ґрунтується строго на логіці Гегеля, і пізніше отримала назву діалектичний матеріалізм. Енгельс долучився до захисту Паризької Комуни. Написав, серед іншого, такі твори: «Нарис критики політичної економіки», «Розвиток соціалізму від утопії до науки», «Походження сім'ї, приватної власності і держави».

Готліб Даймлер (1834–1900) — конструктор і промисловець, у 1883 році розробив разом з В. Майбахом швидкобіжний двигун внутрішнього згорання. У 1885 році сконструював мотоцикл з таким двигуном, а потім (незалежно від К. Ф. Бенца) — перший автомобіль.

Карл фон Лінде (1842–1934) — фізик, автор робіт у сфері термодинаміки. У 1876 році збудував перший компресорний охолоджувач, у 1895 році опрацював промисловий метод зрідження газу, а у 1902 році — метод видобування кисню з повітря.

Роберт Кох (1843–1910) — лікар, співзасновник сучасної бактеріології та науки про інфекційні хвороби. У 1878 році виявив у крові хворих тварин палички сибірської виразки; а двома роками пізніше відкрив стафілокок. У 1882 році відкрив бактерію туберкульозу, яку називають паличкою Коха, а у 1884 році — холерний вібріон. Довгорічна дослідницька робота, яка мала на меті подолати туберкульоз (поширену хворобу ХІХ століття), призвела до відкриття туберкуліну, який служив для виявлення бактерій туберкульозу в заражених організмах та для дослідження процесів їх чутливості. У 1905 році за роботу із дослідження туберкульозу отримав Нобелівську премію.

Карл Фрідріх Бенц (1844–1929) — конструктор і промисловець, у 1885 році збудував перший автомобіль (триколісний) з бензиновим двигуном, заснував фабрику «Benz&Co.». З його майстерні у Маннхаймі виїхав перший автомобіль, призначений для продажу.

Фрідріх Ніцше (1844–1900) — філософ — письменник; критикував романтиків, але його світогляд був їм близький. Його праці, сповнені блискучими афоризмами, викликали насамперед неспокій, промовляли не стільки до інтелекту, скільки до уяви. Ніцше взявся «переоцінити всі цінності»; створив філософію політики, подібну до філософії Макіавеллі з «Князя», сповнену зневаги до натовпу, аристократичну, свідомо антихристиянську та зосереджену навколо влади. Його відомі твори: «Так казав Заратустра», «По ту сторону добра і зла», «Воля до влади».

Генріх Рудольф Герц (1857–1849) — фізик, у 1886 році вперше створив магнітні хвилі, які теоретично передбачив британський фізик Джеймс Клерк Максвелл. Здійснив це за допомогою осцилографом (який називають осцилографом Герца). Здобувши цей досвід, взявся за дослідження електромагнітних хвиль. Роботи Герца забезпечили основу для розвитку радіозв'язку. Від його прізвища походить назва одиниці вимірювання частоти — герц.

Рудольф Дизель (1858–1913) — інженер, конструктор двигунів внутрішнього згорання. Його найбільшим досягненням стала конструкція поршневого високотискового двигуна внутрішнього згорання із самоzapalюванням. Виробництво такого типу двигунів, які працювали на важкому рідкому паливі (дизельне пальне), і до тепер називаються двигунами Дизеля, розпочалося у 1897 році. Позитивні технічні характеристики такого двигуна сприяли швидкому розповсюдженню його в промисловості і на транспорті.

Гюго Юнкерс (1859–1935) — авіаційний конструктор і промисловець. У 1907 році запатентував авіаційний двопоршневий двигун високого тиску, у 1910 році — летюче крило і повністю металеву конструкцію літака; заснував кілька закладів авіаційної промисловості.

Томас Манн (1875–1955) — письменник, лауреат Нобелівської нагороди у 1929 році. Головні його твори — це: «Бадденбури», «Чародійська гора», «Доктор Фауст». Окрім великих творів епічного характеру, Манн використовував жанр новели або стислого оповідання (наприклад, «Трістан», «Тоніо Крогер»).

Альберт Швайцер (1875–1965) — теолог, філософ, лікар, місіонер. 35 років свого життя провів в Африці, де лікував місцеве населення. Використовував власні методи роботи з хворими, пропонуючи активність як засіб боротьби з апатією та втратою надії. У 1954 році отримав Нобелівську премію, за яку побудував селище для прокажених. У 1952 році отримав найвищу відзнаку німецьких лікарів — медаль Парацельса.

Карл Ясперс (1883–1969) — філософ, професор університету в Гейдельберзі; як противника нацизму, там його позбавили можливості викладати. З 1948 року став професором університету в Базелі. Виходячи з типології світоглядів В. Ділтея та типів ідеальних релігійний й інтелектуальних позицій М. Вебера, сформував власний шлях до екзистенціальної філософії, яка характеризується етичним ригоризмом.

Мартін Хайдеггер (1889–1976) — філософ, учень Е. Гуссерля, у своїх поглядах пройшов від феноменології до екзистенціалізму, займався, зокрема, філософським аналізом сенсу буття, онтологічними питаннями людської екзистенції. Головна його праця — це «Буття і час».

Бертольд Брехт (1898–1956) — драматург, есеїст. Створив теорію епічного театру, яка полягає у подоланні традиційної дистанції між сценою і глядацьким залом. Шляхом переривання дії п'єси піснями і баладами глядач залучають до безпосередньої емоційної участі у подіях, які розігруються акторами. Головними його творами є: «Тригрошова опера», «Кавказьке крейдяне коло», «Кар'єра Артура XI», «Матінка Кураж та її діти».

Еріх Марія Ремарк (1898–1970) — письменник, з 1931 року жив в еміграції. Написав відомий після I світової війни антивоєнний роман «На західному фронті без змін», романи про долю іммігрантів з III Рейху («Триумфальна арка», «Троє товаришів»).

Віллі Брант (1913–1992) — впродовж 1966–1969 років міністр закордонних справ ФРН і віце — канцлер, з 1969 до 1974 року — федеральний канцлер; у 1971 році отримав Нобелівську премію миру. Започаткував повністю розвинуту Східну політику, результатами якої стали підписання договорів з СРСР, Польщею, НДР та явне зменшення напруги в Європі. Він був першим за 150 років німецьким державним діячем, який отримав почесний ступінь доктора в Оксфордському університеті. Коли канцлер був з офіційним візитом у Варшаві, щоби підписати договір з Польщею, спонтанно став на коліно перед пам'ятником Героям варшавського гетто. Цей жест не пройшов без уваги коментаторів у всьому світі.

Ганс Гельмут Кірст (1915–1989) — письменник, котрий народився у Східній Пруссії, до 1945 року був солдатом, після цього каменярем і садівником і тільки після цього почав писати. Перший том трилогії «08/15» під назвою «Авантюрний бунт бомбардира Аша» викликав хвилю протестів у ФРН. Антимілітарист, здобув славу завдяки трилогії «08/15». Інші романи Кірста це «Приречені на успіх» і «Фабрика офіцерів».

Гельмут Шмідт (1918) — впродовж 1974–1982 років канцлер ФРН, розвивав державні договори, підписані Брандтом. Разом із президентом Франції Валері Гішаром д'Естайнгом був ідейним натхненником Європейської монетарної системи, яка була впроваджена в життя у 1979 році.

Гюнтер Грасс (1927) — прозаїк, есеїст, поет, драматург; один з найвизначніших післявоєнних німецьких письменників. Походить із німецько — польської сім'ї з Гданська. Найважливіші романи: «Бляшаний барабан», «Кіт і миша», «Собачі роки», «Під місцевим наркозом», «Скат», «Щуриха», «Ворожба кумака».

Ганс-Дітріх Геншер (1927) — німецький юрист, економіст і політик. Впродовж 1969–1974 років міністр внутрішніх справ. У 1974–1992 роках — віце — канцлер і міністр закордонних справ. Вів політику порозуміння з НДР і розрядки на лінії Схід — Захід. Підтримував реформи М. Горбачова. Допровадив до підписання договорів, які санкціонували об'єднання Німеччини, прикордонного трактату з Польщею (1990 р.) та договору про вихід радянських військ із території колишньої НДР.

Гельмут Коль (1930) — канцлер ФРН з 1982 до 1998 року, був пов'язаний із партією Християнсько — Демократичний Союз. Допровадив до об'єднання двох німецьких держав — ФРН і НДР, — забезпечуючи Німеччині повну суверенність і членство в структурах НАТО. Його відомий вислів, сказаний у 2000 році: «Німеччина — це наша батьківщина. Європа — це наше майбутнє».

ВТРАЧЕНИЙ СВІТ ЛЕМКІВ

Низький Бескид — це найбільша за територією і найнижча гірська група в польських Карпатах (район Підкарпаття). І хоча там немало прекрасних долин, букових лісів та потоків, її рідко відвідують туристи. Сюди приїжджають тільки досвідчені мандрівники, котрі можуть обійтися без розвинених туристичних послуг. У Бескиді немає сучасних туристичних баз, якісних під'їзних шляхів, відпочинкових центрів. Але завдяки цьому збереглися спустілі села та кладовища, які залишилися після лемків. Перш ніж ми вирішимо помандрувати туди як туристи, необхідно по-знайомитися з цим цікавим краєм та його корінними мешканцями.

Мета: Після отриманого уроку учні повинні:

- Знати ким є лемки,
- Вміти показати на карті територію, яку називають Лемківщиною,
- Розуміти значення слів: церква, пророк, диякон.

Допоміжні матеріали: 1. Завдання для команд

Дидактичні засоби: карта Підкарпатського воєводства, репродукції старовинних ікон, фотографії дерев'яних підкарпатських церков, словники, енциклопедія, три великі аркуші паперу, кольорові маркери і олівці, клеюча стрічка.

Час: 45 хвилин

ХІД УРОКУ:

Вступ

1. Скажіть учням, що вони будуть мати можливість взяти участь у незвичайному уроці, який переконає їх, що на оточуючий світ потрібно дивитися як на одне ціле, що всі галузі знань, якими займається людина, поєднані між собою — природа, географія, мистецтво, культура, туризм. Вони побачать це, пізнаючи таємниці, пов'язані з Лемківщиною.

Розвиток

2. Об'єднайте учнів у чотири команди (при цьому враховуйте зацікавлення та здібності учнів — це буде важливо під час виконання подальших завдань). Роздайте кожній команді фотографії, на яких зображено ікони та дерев'яні церкви. Включіть магнітофон із записом церковного хору.
3. Розкажіть дуже коротко про лемків.

4. Дайте кожній команді завдання відповідно до *допоміжного матеріалу № 1*. Для виконання завдань учні мають по 15 хвилин. Після цього часу кожна команда повинна представити результат спільної роботи таким чином, щоби кожен учень міг продемонструвати свій вклад у роботу команди. Підкресліть, що спосіб презентації буде впливати на оцінку, яку отримають усі члени групи.
5. Попросіть учнів представити виконані завдання — кожна команда має по 3 хвилини на презентацію. Решта учнів дають свою оцінку, присуджуючи бали від 0 до 6. Попередньо на дошці слід підготувати таблицю для запису кількості балів, набраних кожною командою.

Завершення

6. Поставте учням оцінки — найкращі оцінки отримують учні з тих команд, які отримали найбільшу кількість балів. Не вписуйте оцінок нижчих, ніж четвірка (за п'ятибальною системою). Таке оцінювання краще мотивує учнів.

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №1

Завдання для команд

Команда №1

Прочитайте текст, який пояснює, ким є лемки. На великому аркуші паперу намалюйте «карту думок», що допоможе вам передати іншим найважливішу інформацію, яка міститься у тексті. Можете використовувати маркери різних кольорів, не тільки записувати слова, але й малювати символи.

У XV і XVI століттях на теперішній території Низького Бескиду прийшли мандрівні народи з південних Карпат. Переважно це були пастухи православного віросповідання, які розмовляли діалектом з карпатської групи руських мов. Вони заселили слабо населену територію Карпат від річки Ослави і Лаборця на сході до долини річки Попрад на заході. Пастухи, які тут поселялися, називали себе русинами (часом руснаками) і ця назва, яка визначала як віросповідання, так і їх щоденну мову, була відома впродовж віків. У такий спосіб вони відрізняли себе від своїх сусідів: ляхів, тобто польського населення Підгір'я, та словацьких селян з-за гір. Мова лемків — це діалект української мови, який зазнав впливу словацької, польської та угорської мов. Назва «лемки» походить від вживаного ними та запозиченого від словаків слова «лем» (тільки). Термін «лемки» в наукову літературу ввели дослідники культури пастухів на межі XIX і XX століть, однак самі лемки прийняли цю назву тільки після Другої світової війни. Територія Низького Бескиду і частина Сондецького Бескиду до сьогодні називається Лемківщиною.

Раніше лемки займалися випасанням худоби, а починаючи з XIX століття, також лісництвом і сільським господарством. Вони зберегли свою власну релігію — православ'я східного обряду.

У переддень Другої світової війни вони становили групу, яка налічувала близько 100–130 тисяч осіб. Частина з них ставала свідомими українцями, а частина розвивала автономну орієнтацію і створювала власну національну самобутність.

Примусові виселення в рамках акції «Вісла» (1947 р.) стали важким ударом, котрий сформував колективну самотність. Частина лемків виїхала на Україну і прийняла українську національну свідомість, натомість кілька десятків тисяч осіб було переселено на західні землі Польщі: сучасні Вармінсько — Мазурське, Любуське, Західнопоморське і Нижньосілезьке воєводства. Після переселення лемки втратили територіальну цілісність, традиційний спосіб життя, перестали бути цілісною етнічною групою, хоча й зберегли почуття групового зв'язку.

На сьогодні в Польщі проживає близько 80–100 тисяч лемків, з яких 8–10 тисяч проживає на Лемківщині. Серед самих лемків не існує згоди щодо національної приналежності. Частина лемків вважає себе етно — регіональною групою, яка належить до українського народу, інші заявляють про себе, як про окрему національну меншину. Лемки охоче презентують свою багату культуру і фольклор. Особливо цікаві їхні національні вбрання, вироби з дерева та народна архітектура. Головні події, котрі вони організують, це Лемківські ватри, Лемківське літо та Лемківська поетична осінь. Навчання лемківської мови, як мови національної меншини здійснюється Асоціацією лемків і деякими публічними освітніми закладами.

Команда №2

Знайдіть у словниках та енциклопедії пояснення термінів: православ'я, греко–католики, пророк, церква, диякон.

Зробіть конспект, у якому поясніть ці терміни своїми словами, простим способом.

Команда №3

Уважно розгляньте репродукції старих ікон. На чому малювались ікони — на полотні чи на дереві? Як виглядають зображені на них постаті? Які кольори використовували художники для написання ікон?

Команда №4

Уважно розгляньте фотографію церкви. Зробіть конспект, у якому опишіть будівлю церкви. Зверніть увагу на найбільш характерні елементи — ті, котрі відрізняють церкву від інших святинь.

РІЗНОМАНІТНІСТЬ КУЛЬТУР ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВ

Те, ким ми сьогодні є, ким себе почуваємо, виникає із досвіду багатьох народів і культур. Багатство і різноманітність культур є важливим чинником розвитку загальносуспільної культури. Це легко зауважити, коли політичні приводи відокремлюють якесь суспільство від інших культур, або його контакти з іншими культурами сильно обмежуються. Тоді протягом навіть одного покоління культура його суспільства втрачає динаміку розвитку. Тепер немає культури, яка би не запозичила елементів інших культур — відповідно перетворених і адаптованих.

На заняттях учні ознайомлюються з такими елементами європейської історії та культури, які є важливою основою розвитку кожного європейського народу. Задумуються над процесом об'єднання Європи, який не може бути процесом нівелювання культурних різниць, який передбачає існування різних народів і держав із їх власною культурою.

Мета: Після уроку учні повинні:

- Усвідомлювати, що світ є цілісністю і що людей більше об'єднує ніж розділяє,
- Визнати, що європейський досвід (позитивний і негативний) є основою створення європейської спільноти на основі толерантності та усвідомлення спільної спадщини,
- Вміти назвати вибрані спільні елементи середземноморської та християнської культури,
- Вміти показати на карті територію впливу культури стародавньої Греції, Римської імперії, межі християнської Європи.

Допоміжні матеріали: 1. Таблиця асоціацій
2. Укладанка з літер

Дидактичні засоби: карти Європи: стародавній період, раннє середньовіччя та Польща за часів панування Ягелонської династії; великі аркуші паперу, маркери, скоч.

Час: 45 хвилин

ХІД УРОКУ:

Вступ

1. Запитайте учнів, що означає поняття «багатонаціональна держава». Попросіть навести приклади таких держав у сучасному світі. Після цього запитайте, чи Польща була в минулому багатонаціональною країною. Прокоментуйте відповіді, звертаючи увагу на багатонаціональне сусідство поляків, литовців, білорусів, українців, євреїв та німців перед періодом розділення Польщі. Підкресліть, що всі вони були громадянами однієї держави і мали вплив на розвиток польської культури. У ширшому контексті, прикладом культури, яка складається з досвіду та досягнень багатьох народів, є європейська культура.

Розвиток

- Об'єднайте учнів у групи, роздайте аркуші паперу формату А-2 та таблиці асоціацій (*допоміжний матеріал №1*) із різними поняттями. Скажіть, щоб вони перемалювали таблицю на великий аркуш і до кожного поняття написали відповідні держави та постаті.

Хід уроку:

- Після цього попросіть, щоб представник кожної групи представив класу пропозиції своєї групи. Після презентацій повішайте всі аркуші на видному місці (наприклад, на дошці) за допомогою скочу. Після цього, під вашим керівництвом учні повинні порівняти результати роботи всіх команд та виправити можливі помилки на картах асоціацій. Зверніть увагу учнів на те, що при різних поняттях будуть повторюватись ті самі держави. Запитайте, чому однакові поняття можна приписати різним державам. Відповідаючи, учні повинні прийти до висновку, що навіть, якщо виникнення даних понять пов'язане з конкретним місцем, вони є частиною культури різних країн, пов'язані з їх досвідом (як позитивним так і негативним), і становлять європейську спадщину у широкому розумінні.
- Попросіть, щоб вибрані учні показали на географічній або історичній карті Європи названі культури або держави.

Завершення

- Підкресліть, що якщо йдеться про європейський доробок, не можна сказати, що один народ особливо домінує над іншими. Всі спроби насильного панування в Європі або її частині завершилися поразкою (наприклад, Наполеон, Гітлер, Сталін тощо). Те, що ми сьогодні називаємо європейською спільнотою, основане на добровільному членстві держав і культурній спільноті, що опирається на християнські цінності і права людини та спільні зусилля, спрямовані на економічний розвиток усіх регіонів. Такі дії суттєво відрізняються від усіх попередніх спроб об'єднання Європи, у яких важливу роль відігравали глибоко закорінені стереотипи і упередженість, що створювали образ «інших» (з точки зору національної, релігійної або расової приналежності).
- Роздайте учням «укладанку з літер» (*допоміжний матеріал №2*). Учні повинні поєднати елементи укладанки безперервною лінією (не можна об'єднувати поля таблиці навскіс) таким чином, щоб вийшло логічне твердження, яке описує поведінку, що допомагає побороти упередженість. Повинно вийти таке речення: *Найкращими ліками від упередженості є пізнання, громадянські свободи, правова держава, свобода подорожування, ретельне історичне знання, толерантність та повага для інших.*
- Домашнім завданням для учнів буде малюнок дерева. Його символічним стовбуром буде Європа. Коріннями дерева будуть поняття, записані у *допоміжному матеріалі №1* і назви країн, де вони народились (наприклад, демократія — стародавня Греція).

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №1

Таблиця асоціацій

ПОНЯТТЯ	КРАЇНИ	ПОСТАТІ
театр		
демократія		
Біблія		
християнство		
філософія		
рабство		
расизм		
націоналізм		
диктатура		
закон		
фашизм		
колоніалізм		
комунізм		
нетолерантність		
республіка		
алфавіт		

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №2

Укладанка з літер

↓

Най	кра	щими	для	інш	их.
від	ми	ліка	ага	пов	та
упе	редже	ності	тол	еран	тність
ння,	пізна	є	рії	то	іс
грома	дянські	своб	льне	знан	ня
вова	пра	оди,	рете	ня,	ван
держ	ава,	сво	бода	подо	рожу

Я К ЖИТИ У БАГАТОКУЛЬТУРНІЙ ЄВРОПІ

Конспект цього уроку був розроблений на основі казки Г. Х. Андерсена «Бридке каченя». Традиційно, ця казка викликає асоціацію з перетворенням бридкого, не коханого та небажаного каченяти у прекрасного лебедя. Мене зацікавив етап перед перетворенням: доля каченяти; відношення до нього тварин та людей; його відчуття. Я побачила у цьому аналогію до ситуації багатокультурної Європи і різних видів поведінки у відношенні до відмінності. Нерозуміння і несприйняття інших викликають неспокій і призводять до виключення і, часто, агресії. Не вистачає лише одного позитивного ставлення. Незнання призводить до неправильної поведінки у відношенні до інших (матір намагається нагодувати каченя гарячим молоком, діти бажають бавитись з каченям як з собакою) та оцінювання інших через призму власних атрибутів та умінь (кіт питає, чи каченя вміє ловити мишей).

Мета: Після уроку учні повинні:

- Розуміти необхідність відкритого відношення до інших,
- Співчувати іншим,
- Шанувати відмінності,
- Не піддаватись тискові стереотипів та упередженості,
- Зміцнити почуття приналежності до європейського культурного кола.

Дидактичні засоби: Казка Г. Х. Андерсена «The Ugly Duckling» (адаптована версія Oxford Graded Readers Junior Level), карточки, на яких записані слова, ілюстрації тих слів та речення з цими словами.

Час: 45 хвилин

ХІД УРОКУ:

Вступ

1. Запитайте учнів про їх улюблених казкарів. Зосередивши розмову на постаті Андерсена та його казці «Бридке каченя», ознайомте учнів із планом уроку.

Розвиток

2. Об'єднайте учнів у групи. Роздайте кожній групі карточки зі словами, ілюстраціями та реченнями важливими з точки зору цілей уроку та зрозуміння тексту. Попросіть, щоб учні поєднали ілюстрації з відповідними словами і відшукали речення, в яких з'явилися дані слова. Перевірте правильність виконання завдання. Прочитайте слова і речення. Попросіть, щоб учні повторювали за вами.

3. Роздайте кожній групі примірник «The Ugly Duckling» і завдання, яке необхідно виконати під час слухання тексту: де перебувало бридке каченя, кого воно зустріло під час своєї подорожі? Як до нього ставились? Перед тим, як ви почнете читати казку, дозвольте учням переглянути малюнки.
 4. Прочитайте текст. Намагайтесь використовувати жести та міміку для зміцнення враження і полегшення розуміння.
 5. Скажіть учням, щоб вони визначили шлях мандрівки каченя спочатку в групах, а пізніше всі разом. Запишіть на дошці назви місць та тварин, що зустріло Бридке каченя.
 6. Виберіть серед учнів бажаного зіграти роль Бридкого каченяти. Групи отримують ролі (методом жеребкування) тварин або людей, які зустрічаються в казці (зверніть увагу: необхідно шість груп: качки, зокрема мати-качка; гуси; мисливці та собаки; старенька; кіт і курка; родина — чоловік, жінка, діти; лебеді). Дайте час, щоб учні підготувались до інсценізації. Вони повинні відшукати в тексті конкретні ситуації та реакції.
 7. Попросіть учнів, щоб вони відіграли свої роль. Нехай Бридке каченя мандрує від групи до групи і поводить себе так, як це описано у казці. Всі групи повинні реагувати на його присутність відповідно до підготовленого попередньо сценарію.
 8. Запитайте учня, який грав роль Бридкого каченяти, що він відчував під час своєї мандрівки. Попросіть, щоб він назвав свої емоції та описав їх силу. Порозмовляйте з групами про їх поведінку, попросіть, щоб вони пояснили причину своїх реакцій та відношення (наприклад: чому качки клювали Гидке каченя? Що очікувала старенька від Гидкого каченя? Чому жінка намагалась нагодувати Гидке каченя підігрітим молоком? тощо).
 9. Попросіть, щоб учні оцінили відношення матері-качки, інших качок на пташиному подвір'ї, гусей тощо. Запитайте, які були причини такої поведінки. Попросіть, щоб групи повторили інсценізацію, але реакція оточення повинна бути тим разом позитивною або нейтральною. Перед виступом дозвольте учням підготувати в групах нову ситуацію.
- Завершення**
10. Після виступу підведіть підсумок уроку. Проведіть паралель від казки до дійсності. Як суспільні групи і одиниці реагують на відмінність. Проведіть аналогію із ситуацією у різноманітній, багатокультурній Європі. Підкресліть брак альтернативи для пошани відмінностей і толерантного відношення до представників інших культур.

РІЗДВЯНА ПОДОРОЖ

Різдво — це свято, яке сильно укорінене в культуру європейських країн. Хоча на нього починає впливати комерційний підхід, у кожному народі збережені традиційні звичаї. Різдвяна подорож дозволить ознайомити дітей із різними різдвяними традиціями, які підтримуються в європейських країнах.

- Мета:**
- Після отриманого уроку учні повинні:
 - Знати різдвяні традиції різних країн,
 - Впізнавати контури п'яти країн на карті Європи,
 - Вміти працювати в групі,
 - Впізнавати мелодії та тексти колядок.

- Допоміжні матеріали:**
1. Опис стендів
 2. Колядки

Дидактичні засоби: аудіо записи колядок, п'ять великих аркушів паперу, олівці, альбом для малювання, кулінарні рецепти і фотографії страв, тарілки, ложки, виделки, ножі, скатертини, паперові серветки, гілочки ялинки, підсвічники і свічки.

Час: 3 x 45 хвилин або тижневий проект

Заняття можна провести з одним класом, або у формі великого проекту для цілої школи. Найкраще було б обрати час перед Різдвом. Перед запланованим часом занять необхідно підготувати стенди, що символізують певну європейську країну. На кожному стенді повинні бути: контурна карта Європи з виділеною територією даної країни, символіка країни та реквізити, що ілюструють святкові звичаї. Вчитель самостійно вирішує, як будуть виглядати стенди і які країни будуть представлені. Необхідно ще підготувати аудіо записи колядок і дрібні призи.

ХІД УРОКУ:

Вступ

1. Скажіть учням, що ви їх запрошуєте у подорож до різних країн, щоб вони побачили, як в цих державах святкується Різдво. Розташуйте на дошці політичну карту Європи, з виокремленням п'яти країн, по яких учні будуть «подорожувати».

Розвиток

2. Поясніть учням правила, за якими вони будуть працювати під час занять. Підійдіть до кожного з підготовлених стендів і розкажіть про традиційні різдвяні звичаї. Попросіть, щоб діти об'єдналися у 5 груп. Ви можете самостійно об'єднати дітей у групи, найкраще, методом жеребкування (можна підготувати цукерки в обгортках

¹ Світлана Луценко пристосувала конспект уроку для використання в українській школі.

5-ти різних кольорів, пригостити дітей цукерками — а колір обгортки буде вказувати на визначену групу). Поясніть завдання, які треба буде виконати біля кожного із стендів. Покажіть кожній групі місце, з якого вони будуть починати свою Різдвяну подорож. Чітко визначте час (приблизно 20 хвилин для кожного стенду). Можете також ознайомити учнів з критеріями оцінки роботи групи (наприклад, скільки балів можна отримати за виконання кожного із завдань). Дайте сигнал починати гру. Включіть колядки. Якщо ви помітите, що учні не можуть впоратись із завданням, їм потрібно допомогти. Імовірно, треба буде пояснити учням правила сервірування різдвяного столу. Кожна група повинна пройти по-черзі всі стенди.

Кожна група повинна гарно накрити святковий стіл і підготувати меню, що складається з традиційних різдвяних страв. Повинно бути 12 страв.

3. Меню може бути зробленим у формі колажу. Вчитель також може підготувати картки з віршем, який необхідно прочитати або кросвордом, який повинна вирішити вся група.

Завершення

4. Коли всі групи завершать роботу, запропонуйте учням поділитись різдвяними подарунками і побажати один одному всього найкращого. Після цього, можна спільно заспівати українську колядку.
5. Діти отримують контурні карти Європи, на яких вони вдома повинні обвести контури п'яти країн, по яких подорожували і написати їх назви. Бажаючі можуть намалювати малюнки, на яких буде представлений один із звичаїв, про який вони довідались на заняттях.

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №1

Опис стендів

НІМЕЧЧИНА

В Німеччині важливу роль відіграє Адвент — період перед Різдвом. 23 дні перед святом люди вішають спеціальні календарі. Ці календарі особливо люблять діти, тому що кожного дня очікування свята, вони можуть відкрити маленьке віконечко в календарі, за яким відшукують шоколадку або маленький подарунок.

На стенді підготовлений вчителем великий календар.

На календарі повинно бути стільки віконець, скільки учнів в класі. На віконцях написані імена і прізвища учнів. Кожна дитина на маленькому аркуші паперу малює різдвяний подарунок, про який вона мріє і клеїть до свого віконця.

ШВЕЦІЯ

В Швеції святкування починається вже 13 грудня. В цей день відбувається Свято Світла, під час якого найстарші з сім'ї дівчата вбирають білі суконки і вінки, на яких горять сім свічок. У такому вбранні вони приносять їжу батькам та молодшим братам і сестрам.

На стенді вчитель підготував для кожної дитини паперову стрічку, ножиці, кольоровий папір і клей. Учні повинні виконати свій шведський вінок святої Люції і оздобити його сьома свічками з кольорового паперу.

АНГЛІЯ

26 грудня називається «Днем коробок» і в цей день близькі люди дають один одному гарно запаковані подарунки. На стенді підготовлені дрібні подарунки для кожної дитини, які були виконані учнями на попередніх заняттях.

ІСПАНІЯ

Ясла — це головний елемент святкової декорації. Люди організують місцеві конкурси на найгарніші ясла. На стенді вчитель підготував пластилін. Кожна команда повинна виконати ясла з пластиліну.

УКРАЇНА

В Україні святкування Різдва починається з Свят — вечора, 6 січня, коли діти несуть до своїх батьків та хрещених вечерю — голодну кутю. Рано — вранці 7 січня (в день Різдва) кожна дитина отримує різдвяний подарунок — солодощі. На різдвяному святковому столі повинно бути 12 страв.

Різдвяні свята тривають аж до 14 січня (до Старого Нового Року) і закінчуються провадами Маланки та Василя.

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №2

Різдво Христове

Хай за вікном хуртеча злиться,
А нам співати і радіти.
Горить ялинка у світлиці –
З Різдром Христовим, любі діти!
Й. Струцюк

Колядки

Добрий вечір, тобі, пане господарю!
Радуйся, ой радуйся, Земле, син Божий народився!

Славим тебе, Царю, небесний Владарю,
Даруй літа щасливої цього дому господарю.
Цьому господарю і його родині,
Даруй долю, верни волю нашій ненці — Україні!

Мир та щастя в кожному хату!
Щоб ви всі були багаті,
Щоб колядочка лунала
І кутя щоб смакувала,
Пампушки були м'якими,
Ну а ви завжди щасливі.
З Різдром Христовим!

Нехай малий Ісус на сні,
Що в темну ніч до нас прийшов
Дарує вам і всій родині
Надію, Віру та Любов!
Куті смачної, коляди гучної.

Доброї долі,
Достатку доволі,
Смачної куті
Та добра у житті.

Коляд, коляд, колядниця!
Гарна з медом паляниця,
А без меду — не така:
Дайте, дядьку пирога!
А не дасте пирога –
Візьму бика за рога!
А не дасте ковбасу -
То я й хату рознесу.
Зі святом! З Різдвом!

ПРО ГРОШІ, ЩО ОБ'ЄДНУЮТЬ ТА РОЗДІЛЯЮТЬ НАРОДИ

Гроші полегшують господарювання, особливо обмін товарів, але одночасно викликають багато емоцій. Ціле наше життя обертається навколо них, і немає значення як вони називаються — гривні, злоті, долари, єни, шилінги, фунти чи євро.

Розмова на тему грошей викликає велике зацікавлення також і серед учнів, які прекрасно знають їх вартість і підтверджують правильність вислову, що «гроші керують світом». Після проведеного уроку учні повинні прийти до наступних висновків: гроші нас об'єднують, тому що ми всі бажаємо їх мати і використовуємо їх для заспокоєння своїх потреб.

Одночасно, вони побачать те, що розділяє: люди діляться на тих, у кого є гроші і на тих, у кого грошей немає, тобто на багатих і бідних. Нас також розділяють різні державні валюти, а євро — об'єднує.

Мета: Після уроку учні повинні:

- Знати, звідки походить назва «гроші»,
- Знати роль, яку відіграють гроші,
- Вміти назвати проблеми, які пов'язані із функціонуванням грошей.

Допоміжні матеріали: 1. Прислів'я про гроші

Дидактичні засоби: банкноти і монети з різних країн, чотири аркуші великого паперу, малі кольорові карточки, фломастери.

Час: 45 хвилин

ХІД УРОКУ:

Два тижні перед уроком задайте учням таку домашню роботу: вони повинні пошукати інформацію про гроші та зібрати прислів'я на тему грошей з різних країн і частин світу.

Вступ

1. Попросіть учнів, щоб вони протягом трьох хвилин записали на дошці свої асоціації зі словом «гроші». Після цього спільно сформулюйте повне визначення поняття «гроші». Наприклад, «це загальний еквівалент, відповідність вартості товару, це особливий товар, який є посередником у обміні».
2. Після цього спільно з учнями перегляньте принесені вами банкноти і монети з різних країн. Запитайте учнів, чому, на їх думку, ці шматочки паперу або металеві кружечки мають таку вартість для людей, чому викликають так багато емоцій?

Розвиток

3. Об'єднайте учнів у чотири групи (наприклад, можете попросити учнів поррахувати від одного до чотирьох: одиниці об'єднуються у першу групу, двійки в другу тощо). Роздайте кожній групі

кольорові карточки. Скажіть, щоб групи спочатку подумали, а після цього спільно записали на карточках яким чином гроші об'єднують людей (група I і III) і яким чином гроші розділяють людей (група II і IV). Після цього, учні повинні наклеїти кольорові карточки зі своїми думками на великих аркушах паперу (за їх власною композицією) і представити результати своєї роботи та зробити висновки.

Завершення

4. На завершення уроку, попросіть учнів щоб вони прочитали та пояснили прислів'я різних народів, в яких йдеться про гроші (*допоміжний матеріал №1*).
5. Попросіть, щоб вони порівняли висновки, які зробили в групах з висновками, які зроблені в прислів'ях, задумались та відповіли на питання: гроші об'єднують чи розділяють? А може одночасно об'єднують і розділяють?
6. Домашнім завданням можуть бути роздуми щодо функції євро — спільної валюти багатьох країн Європейського Союзу.

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №1

Прислів'я про гроші

Гроші на вигнанні є найкращим товаришем іноземця.

латинське

Заощаджена копійка, це зароблена копійка.

англійське

Гроші є слугою добрих, але провідником недобрих людей.

німецьке

Гроші керують світом.

польське

Гроші часто знищують тих, хто збагатився.

англійське

Через гроші в людей ростуть роги.

німецьке

Гроші це ще не все, треба ще вміти жити з людьми.

російське

Мудрий володіє грошима, а дурний їм служить.

польське

Гроші можуть все.

німецьке

Гроші та жінки псують людям голову.

польське

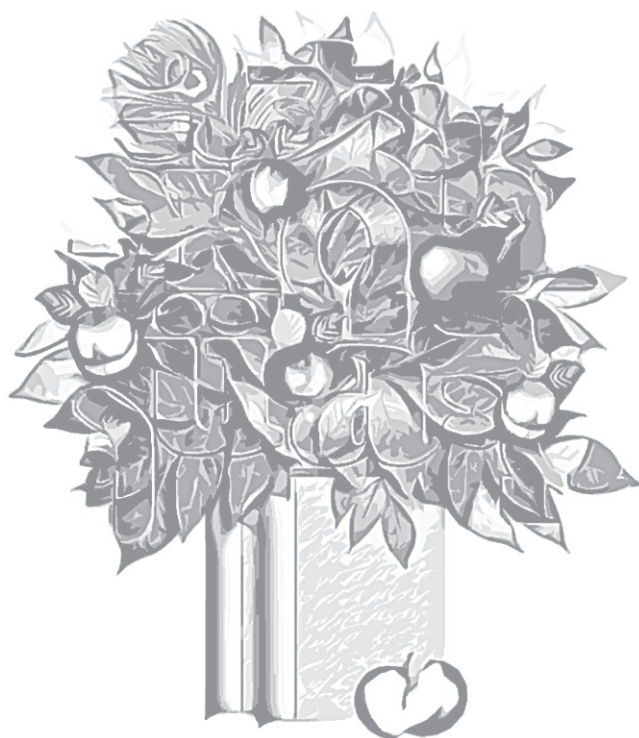
Право багатого буває безправ'ям для бідного

польське

IV

ізнати минуле,
щоб зрозуміти
майбутнє

Люди, КОТРИ НЕ ДОЗВОЛЯТЬ ЗАБУТИ

Діяльність, яку ми запропонуємо учням в рамках тих занять, вимагає від них самостійності, ініціативності та творчого підходу. Учні повинні відшукати у своєму середовищі «цікаву по-стать», яка на любительській основі займається документацією та збором пам'яток минулого своєї території, запросити таку особу на зустріч, організувати, провести зустріч та використати діяльність цієї людини в дидактичних цілях¹.

Мета: Після уроку учні повинні:

- Пізнати і зрозуміти діяльність людей, які рятують пам'ятки матеріальної культури у місцевому середовищі,
- Побачити привабливість «іншого» стилю життя, що основане на активному пізнавальному ставленні людини до світу,
- Пізнати і зрозуміти значення поняття національної, культурної та суспільної тотожності,
- Зрозуміти суть багатокультурності, як процесу формування самосвідомості,
- Набути вміння об'єктивного і критичного аналізу змісту за допомогою формулювання відповідних питань,
- Розробити інструменти дослідження середовища (анкетні питання, формуляри інтерв'ю, формуляри розмов),
- Навчитись документувати проведену зустріч (радіо-передача, стаття в шкільній газеті, запис у шкільному літописі, виставка фотографій, класний альбом).

Допоміжні матеріали:

1. Люди, котрі не дозволять забути
2. Плануємо наші завдання

Дидактичні засоби:

чотири аркуші великого паперу, чотири маркери.

Час: 2 x 45 хвилин

ХІД УРОКУ:

Вступ

1. Попросіть учнів, щоб вони прочитали *допоміжний матеріал №1* а після цього запитайте, чи вони знають якусь конкретну особу, яка би відповідала опису у матеріалі, або може вони чули про таку людину, читали про неї в місцевій газеті.

¹ Конспект цього уроку був розроблений як свідоцтво правди, подяка для пана Іренеуша Сліпка — мешканця Варти у Лодзьському воеводстві, який врятував від знищення і забуття місцевий єврейський цвинтар — О.Н.

2. Якщо ніхто не чув про таку особу, попросіть учнів, щоб вони задумались, як можна відшукати таку людину у найближчому оточенні. Зберіть ідеї щодо пошуку такої людини за допомогою методу «мозковий штурм».

Розвиток

3. Запропонуйте учням провести зустріч з такою людиною. Підготовку необхідно почати два-три тижні наперед. Допоможіть учням розподілити завдання — частина учнів повинна взяти на себе технічну сторону (підготовка місця зустрічі, декорація приміщення, виготовлення інформаційних плакатів, документація зустрічі), а друга частина проводить пошук людини, переговори щодо умов та часу зустрічі, вибирає теми розмови. Скажіть учням, що основна частина зустрічі повинна складатись із елементів лекції та презентації доробку гостя, дискусії, присвяченій обміну думками, аналізу та оцінці змісту. Об'єднайте клас у п'ять команд, які запланують чергові завдання в рамках організації зустрічі.
4. Попросіть учнів, щоб вони ознайомились із *допоміжним матеріалом №2* і запланували свої завдання на його основі. Попередьте команди, що їм необхідно співпрацювати між собою та корелювати свої дії.

Завершення

5. Попросіть представників команд, щоб вони ознайомили клас із результатами своєї роботи. Спільно можете зробити необхідні поправки.
6. Поясніть учням, що ви будете допомагати командам своїми порадами та спостерігати за їх роботою.

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №1

Люди, котрі не дозволять забути

У багатьох місцевих середовищах можна знайти активних суспільних діячів, любителів — істориків, документалістів, архівістів, колекціонерів. Вони функціонують в осторонь від офіційного культурного життя, по-за увагою будинків культури, музеїв; приховані в закутках дому, закохані у старовину. Часто, вони не спеціалісти і можна критикувати їх методи дослідження. Але не можна заперечити їх пристрасне захоплення дослідженнями та їх старанність. Вони з благоговінням відносяться до сімейних спогадів, ретельно документують діяльність любительських театрів, хорів, оркестрів, народних ансамблів, народних митців. Вони багатокультурні по суті свого захоплення — однаково ретельно досліджують історію національних меншин на своїй території: євреїв, ромів, лемків, бойків та інших. У них немає упередженості, їх відзначає шляхетність шукачів культурної спадщини, відкритих до історії, місць та людей. Іноді буває так, що вони виходять із архівів та з притаманною собі цілеспрямованістю рятують матеріальні сліди минулого: придорожні каплички, статуетки, забуті надгробки, залишені кладовища.

Вони створюють особливий колорит, притягують увагу; часто викликають посмішку або заклопотаність, яка є результатом нерозуміння їх діяльності. Деколи вони спричиняють проблеми місцевій владі, яка повинна якось радити собі з творчим ферментом, спровокованим «такими» людьми. Вони ламають стереотипи і певні норми поведінки, але роблять це для

себе, для свого пристрасного захоплення. Не заберуть свого доробку, не дозволять його знищити, збережуть для нащадків, якщо вони тільки зрозуміють, оцінять та будуть множити.

Може хтось із вас знає таку людину, може є вона серед ваших близьких.

Тут необхідно прикласти зусилля і проявити інстинкт детектива. Необхідна делікатність, культура і обережність, щоб не порушити приватності та гармонії життя людини. Пам'ятайте, що можлива недовіра є часто єдиним захистом перед досить цинічним світом.

Бажання пізнати таких людей повинно виникати з вашого автентичного зацікавлення темою і бажання пізнання особистих захоплень.

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №2

Плануємо наші завдання

Команда I	Завдання	Час завершення завдання	Склад команди	Відповідальні
Пошук та контакт із вибраною особою	<ul style="list-style-type: none"> Здобуття адреси, телефону. Встановлення першого контакту, переконання про необхідність співпраці та домовленість про зустріч. Перша зустріч та попередня домовленість. 	До 10.03	Павло Д., Аня К., Руслана В.	Аня К.

Команда II	Завдання	Час завершення завдання	Склад команди	Відповідальні
Рекламна кампанія	<ul style="list-style-type: none"> Підготувати зміст плакатів, листівок та оголошення для шкільного радіо вузла. Встановлення і утримання контактів з місцевими засобами масової інформації. 	До 10.03	Віктор С., Сергій Л., Ірина Б.,	Сергій Л.

Команда III	Завдання	Час завершення завдання	Склад команди	Відповідальні
Технічна організація зустрічі	<ul style="list-style-type: none"> Підготувати оголошення, які інформують про термін зустрічі. Підготувати аудіо обладнання. Підготувати приміщення для проведення зустрічі (поставити крісла, столи, підготувати мінеральну воду і склянку для гостей, квіти). Відео та фото документація зустрічі, підготовка матеріалів до шкільного літопису. Фінансові питання (кошти відрядження, оренда машини). 	До 20.03 до 25.03	Наталя Ц., Роберт Н., Іван В., Оля К.	Наталя Ц.

Команда IV	Завдання	Час завершення завдання	Склад команди	Відповідальні
Підготовка питань для інтерв'ю	<ul style="list-style-type: none"> • Оголошення інформації в класах. • Збір питань. • Селекція питань, коректура, перепис питань на комп'ютері, передача питань ведучим зустріч. 	15.03	Міра Б., Ярослав Х., Дмитро В.	Міра Б.

Команда V	Завдання	Час завершення завдання	Склад команди	Відповідальні
Проведення зустрічі, проведення дискусії	<ul style="list-style-type: none"> • Розробка сценарію зустрічі. • Привітання та представлення гостя. • Керування дискусією, слідування за часом висловлювання, культурою проведення дискусії. • Завершення зустрічі. 	25.03	Надія Р., Степан С., Олег Б.	Олег Б.

СЛІДАМИ БАГАТОКУЛЬТУРНОСТІ НАШОЇ МІСЦЕВОСТІ

Майже кожній людині необхідна свідомість приналежності до визначеного місця на землі. З таким місцем вона пов'язана сімейними зв'язками, друзями, знайомими, першим досвідом та різними життєвими ситуаціями. Значення такого місця, його вплив на нашу самобутність починаємо повністю розуміти тільки в зрілому періоді нашого життя. Переважна більшість молодих людей не цікавиться історією своєї місцевості. Заняття повинні познайомити учнів із найцікавішими фактами і постатями, пов'язаними з історією власної місцевості, топографією території, історичними подіями. Заняття мають не тільки пізнавальну цінність. Вони вчать методам пошуку інформації з різних джерел, вибору та впорядкуванню. У запропонованому циклі занять учні працюють проектним методом. Конспект уроку можна також використати як міжпредметний (географія, рідна мова, мистецтво) або шкільний проект, пропозицію діяльності для гуртка. Проект можна назвати «Моя місцевість і її зв'язки з Європою».

Мета: Після отриманого уроку учні повинні:

- Вміти знаходити різні джерела інформації, порядкувати інформацію за визначеними критеріями,
- Усвідомити, що їх батьківщина не була моноетнічною країною,
- Вміти працювати в команді,
- Вміти виконувати роль екскурсовода по своїй місцевості, використовуючи самостійно підготовлений міні-путівник.

Допоміжні матеріали: 1. План завдань

Дидактичні засоби: план місцевості, копії плану місцевості, поштові листівки та фотографії місцевості, великі аркуші паперу, фломастери, аркуші паперу А4, матеріали з мультимедійної енциклопедії, монографія регіону та інші доступні матеріали, в яких описується регіон.

Час: 2 x 45 хвилин
3 тижні на виконання проекту

ХІД УРОКУ:

Вступ

1. Перед заняттями зробіть копію плану місцевості. Виразними контурами поділіть план на п'ять рівних частин і надайте частинам номери. Зробіть п'ять копій такого плану. Їх будуть використовувати п'ять груп, у які ви об'єднаєте учнів. Чітко вкажіть територію, яку учні повинні будуть дослідити.

2. Почніть заняття короткою розмовою на тему значення у нашому житті місця, в якому ми виростили. Після цього ознайомте учнів із темою і цілями уроку. Скажіть, що їх завданням буде розробка путівника. Це не буде традиційний путівник. У ньому необхідно буде показати сліди багатокультурності.
3. Об'єднайте клас у п'ять команд (в цьому випадку найкращим критерієм буде близькість місця проживання). Кожна команда отримує одну копію поділеного плану місцевості. Обумовте план разом з учнями і вирішіть, яку частину вибере для дослідження кожна з команд. Якщо в учнів будуть сумніви, допоможіть їм їх вирішити.

Розвиток

4. Учні будуть працювати проектним методом. Вам необхідно пояснити їм принципи роботи проектним методом і сказати, щоб вони спочатку запланували всю свою майбутню діяльність (на прикладі *допоміжного матеріалу №1*). Попросіть, щоб кожна команда вибрала координатора своєї діяльності.
5. Дайте учням завдання зібрати всю інформацію про «свою» частину місцевості протягом двох тижнів. Інформація повинна стосуватись історії даної території, цікавих місць, людей (з особливою увагою на сліди інших культур, постаті іншої національності, ніж більшість, яка проживає в даному регіоні) тощо. Використайте метод «ярмарок ідей», щоб звернути увагу учнів на можливі джерела інформації. Записуйте ідеї на дошці.
6. Переконайтесь, що кожен учень має визначені завдання і обов'язки (наприклад, один проводить розмови з мешканцями, другий робить літературну обробку та друковану версію розмов тощо). Намагайтесь не втручатись у роботу учнів, але запропонуйте їм свою допомогу, визначте термін зустрічей, під час яких учні зможуть отримати вашу консультацію, розвіяти свої сумніви, поділитись думками тощо.
7. Через два тижні проведіть урок, на якому дайте учням завдання записати в командах усю зібрану інформацію на великому аркуші паперу або на дошці і допоможіть кожній команді її впорядкувати в хронологічному порядку. Попросіть учнів, щоб на невеликих листках вони записали інформацію, яка залишилась і позбирали ці листки відповідно до тематики (наприклад архітектура, туризм тощо). Цю інформацію можна буде використати пізніше для підготовки путівника по багатокультурності вашої місцевості.
8. Попросіть, щоб кожна команда представила зібрану інформацію. Учні розповідають про те, що нового та цікавого вони знайшли про свою місцевість. Після цього скажіть, щоб команди описали коротку історію «своєї» частини місцевості на основі тематично і хронологічно упорядкованої інформації.

9. Попросіть, щоб учні вибрали в своїх командах 1 або 2 представників, які будуть підготовлені до ролі екскурсовода по «своїй» частині місцевості. Після уроків, або на наступному уроці, екскурсоводи проведуть екскурсію для класу (або/і батьків) по «своїй» території. Візьміть із собою фотоапарати, альбоми для малювання та олівці. Скажіть, щоб під час прогулянки учні звертали увагу на елементи архітектури і простору, на те, на що вони, як правило, не звертають увагу або не помічають. На цій прогулянці учні можуть робити фотографії, малюнки, записувати свої спостереження. Зібрані таким чином матеріали можна використати у майбутньому для підготовки виставки, присвяченій багатокультурності вашої місцевості.

Завершення

10. Після екскурсії спільно перегляньте всі зібрані матеріали. Попросіть учнів, щоб вони доповнили або виправили інформацію. Спільно розробіть структуру путівника (частини, підрозділи, назви тощо) і заповніть її змістом. Доповніть путівник фотографіями та малюнками, виконаними під час екскурсій. Якщо це можливо, розмножте путівник та покажіть його представникам місцевих органів самоврядування, будинків культури, музеїв, місцевих засобів масової інформації. Пізніше можна організувати екскурсії для батьків, учнів інших класів.
11. На завершення попросіть учнів, щоб вони висловили свої думки про хід роботи над проектом у команді та про вашу місцевість. Нехай розкажуть, чого вони навчились, які отримали нові знання, вміння та навички, що їх здивувало тощо.

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №1

План завдань (приклад)

Виконати завдання до	Завдання	Відповідальний	Консультація з учителем
7 жовтня	Підготувати питання для розмов із мешканцями	Степан	5 жовтня о год. 13.45
10 жовтня	Принести папір для ксерокопій	Володя	
12 жовтня	Зробити літературну обробку розмов	Аня і Наталя	11 жовтня о год. 12.30
13 жовтня	Зібрати інформацію в бібліотеці	Іра	Допоможе бібліотекар
13 жовтня	Переписати розмови з мешканцями на комп'ютері	Наталя і Степан	12 жовтня, вчитель інформатики, о год. 14.30

С ВОГО НЕ ЗНАЄТЕ, ЧУЖЕ ХВАЛИТЕ

Часто подорожуємо до інших міст або країн, щоб захоплюватись там архітектурними пам'ятками. Не звертаємо увагу на те, що є поруч нас. А в кожній місцевості є чимало місць, на які можна звернути увагу, які можуть викликати захоплення. На цьому уроці пропонуємо вирушити у магичну подорож до власної місцевості, відшукати місця, які слід показати туристам.

Мета: Після отриманого уроку учні повинні:

- Знати важливі місця і історичні пам'ятки своєї місцевості,
- Вміти відшукати інформацію про вибрані місця,
- Вміти впорядкувати зібрану інформацію,
- Вміти цікаво представити зібраний матеріал,
- Вміти співпрацювати в групі.

Допоміжні матеріали:

1. Інструкції для груп
2. Карта оцінки туристичної пропозиції

Дидактичні засоби:

план місцевості, аркуші паперу, фломастери, путівники, поштові картки та фотографії, інформація з Інтернет-сторінок місцевості.

Час: 2 x 45 хвилин

ХІД УРОКУ:

Вступ

1. Попросіть учнів, щоб вони назвали найбільш відомі архітектурні пам'ятки в країні та на світі. Записуйте на дошці назви архітектурних пам'яток разом з назвами місць, де вони знаходяться. Якщо учні не назвуть нічого, що є у вашій місцевості, запитайте, чому вони вважають, що в них немає нічого, щоб можна було рекомендувати побачити іншим. Чи вони дійсно вважають, що їх місцевість так мало приваблива? Кожне місце має свою історію, з кожним місцем пов'язані люди та їх долі. З багатьма, на перший погляд звичайними місцями, часто пов'язані різні цікаві, і навіть таємничі події. Слід також поширювати інформацію про свою місцевість. Туризм є джерелом додаткового прибутку для мешканців.
2. Об'єднайте учнів у групи з п'яти — шести осіб. Попросіть, щоб учні порозмовляли в групі про свою місцевість, про свої улюблені місця, про те, що можна би було рекомендувати туристам і гостям. Скажіть, щоб учні зробили список цікавих місць із поясненнями, чому вони зробили такий вибір. Після цього, групи вибирають представника, який розповість про вибір цілої групи. Заплануйте 15 хвилин на обмін інформацією та підготовку списку улюблених місць.

Розвиток

3. Роздайте групам інструкцію з завданнями (*допоміжний матеріал №1*). На першому уроці групи повинні будуть запланувати роботу над цілим проектом. Результатом проекту повинна бути підготовка цікавої туристичної пропозиції. Пропозиція повинна брати під увагу особливості туристичної групи, до якої вона спрямована. Учні повинні спочатку поділити між собою завдання, запланувати трасу, підготувати програму екскурсії. Можна зробити фотографії, короткий опис цікавих місць (короткі описи можна перекласти на інші мови на уроках іноземних мов). Групи можуть придумати назви своїх туристичних фірм.
4. На наступному уроці учні будуть презентувати свої туристичні пропозиції. Кожну презентацію будуть оцінювати інші команди на основі готової карти оцінки (*допоміжний матеріал №2*).

Завершення

5. Автори найкращої пропозиції та найкращої презентації отримують аплодисменти.
6. Порозмовляйте з учнями про те, як вони працювали над завданням. Запитайте, які в них виникали труднощі, яким чином вони пристосували свою пропозицію до визначеної групи відвідувачів. Запитайте про їх спостереження та висновки, про те, чого вони навчилися завдяки спільному виконанню цього завдання.
7. Можете разом з учнями організувати класну екскурсію на основі найкращої туристичної пропозиції.

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №1**Інструкції для груп****ГРУПА I**

Уявіть собі, що ви працюєте в туристичній фірмі. До нашої місцевості невдовзі повинна приїхати група молоді з діаспори. Вони би хотіли побачити якомога більше, але в них є дуже мало часу — це тільки одна із зупинок у їх подорожі по цілій країні. Підготуйте план одноденної екскурсії. В плані повинна бути представлена (у графічній формі) траса екскурсії, короткий опис найцікавіших місць та історичних пам'яток, які вони побачать на запропонованій трасі, рекомендований транспортний засіб, визначені години і вказані місця, де вони могли би з'їсти сніданок, обід та вечерю.

ГРУПА II

Уявіть собі, що ви працюєте в туристичній фірмі. До нашої місцевості невдовзі повинна приїхати група вчителів-пенсіонерів з Польщі. Вони би хотіли побачити якомога більше, але в них є дуже мало часу — це тільки одна із зупинок у їх подорожі по цілій країні. Підготуйте план одноденної екскурсії. В плані повинна бути представлена (у графічній формі) траса екскурсії, короткий опис найцікавіших місць та історичних пам'яток, які вони побачать на запропонованій трасі, рекомендований транспортний засіб, визначені години і вказані місця, де вони могли би з'їсти сніданок, обід та вечерю.

ГРУПА ІІІ

Уявіть собі, що ви працюєте в туристичній фірмі. До нашої місцевості невдовзі повинна приїхати група студентів з Франції. Вони би хотіли побачити якомога більше, але в них є дуже мало часу — це тільки одна із зупинок у їх подорожі по цілій країні. Підготуйте план одноденної екскурсії. В плані повинна бути представлена (у графічній формі) траса екскурсії, короткий опис найцікавіших місць та історичних пам'яток, які вони побачать на запропонованій трасі, рекомендований транспортний засіб, визначені години і вказані місця, де вони могли би з'їсти сніданок, обід та вечерю.

ГРУПА ІV

Уявіть собі, що ви працюєте в туристичній фірмі. До нашої місцевості невдовзі повинна приїхати група шкільної молоді з Ізраїлю. Вони би хотіли побачити якомога більше, але в них є дуже мало часу — це тільки одна із зупинок у їх подорожі по цілій країні. Підготуйте план одноденної екскурсії. В плані повинна бути представлена (у графічній формі) траса екскурсії, короткий опис найцікавіших місць та історичних пам'яток, які вони побачать на запропонованій трасі, рекомендований транспортний засіб, визначені години і вказані місця, де вони могли би з'їсти сніданок, обід та вечерю.

ГРУПА V

Уявіть собі, що ви працюєте в туристичній фірмі. До нашої місцевості невдовзі повинна приїхати група бізнесменів з США. Вони би хотіли побачити якомога більше, але в них є дуже мало часу — це тільки одна із зупинок у їх подорожі по цілій країні. Підготуйте план одноденної екскурсії. В плані повинна бути представлена (у графічній формі) траса екскурсії, короткий опис найцікавіших місць та історичних пам'яток, які вони побачать на запропонованій трасі, рекомендований транспортний засіб, визначені години і вказані місця, де вони могли би з'їсти сніданок, обід та вечерю.

ГРУПА VI

Уявіть собі, що ви працюєте в туристичній фірмі. До нашої місцевості невдовзі повинна приїхати група працівників сільського господарства з Голандії. Вони би хотіли побачити якомога більше, але в них є дуже мало часу — це тільки одна із зупинок у їх подорожі по цілій країні. Підготуйте план одноденної екскурсії. В плані повинна бути представлена (у графічній формі) траса екскурсії, короткий опис найцікавіших місць та історичних пам'яток, які вони побачать на запропонованій трасі, рекомендований транспортний засіб, визначені години і вказані місця, де вони могли би поснідати, пообідати та повечеряти.

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №2

Карта оцінки туристичної пропозиції

- Група
- Туристична фірма (назва)
- Пропозиція для (цільова група)

Відповідність пропозиції до віку цільової групи	0	1	2	3	4	5
Відповідність пропозиції до інтересів цільової групи	0	1	2	3	4	5
Економічність пропозиції	0	1	2	3	4	5
Співвідношення між довжиною траси, запропонованими місцями та часом (наскільки це реально)	0	1	2	3	4	5
Чи запропонована траса повністю охоплює найцікавіші місця?	0	1	2	3	4	5
Чи в проекті екскурсії є запланований вільний час?	0	1	2	3	4	5
Чи форма презентації вибраних місць є цікавою?	0	1	2	3	4	5
Графічна сторона проекту (оригінальність, зрозумілість)	0	1	2	3	4	5
РАЗОМ:						

Відмінно: 40–39 балів.

Дуже добре: 38–34 бали.

Добре: 33–30 балів.

Задовільно: 29–25 балів.

НАДГРОБКИ — ДЖЕРЕЛО ІНФОРМАЦІЇ ПРО ПРЕДКІВ ТА ІСТОРІЮ

Традиція поховання померлих та влаштування місць поховання сягає початку існування людського роду. Жаль, сум, біль, розпач — це відчуття, які пов'язані зі смертю. Пам'ять про померлих допомагає пережити важкі хвилини, але також є частиною культури людини і цілого народу. Некрополі в Парижі, Львові, Москві чи Кракові, цвинтарі в невеликих місцевостях або старі єврейські кладовища є свідками історії та культури, нагадують нам про те, що все минає.

Пропозиція цього уроку присвячена формуванню в учнів поваги до смерті.

Мета: Після отриманого уроку учні повинні:

- Відрізнити основні типи могил,
- Зрозуміти повагу до обрядів та звичаїв, пов'язаних із похованням померлих,
- Зрозуміти повагу до смерті,
- Відчувати повагу до місць, де поховані люди,
- Бути зацікавленими пошуком інших, ніж підручник історії, джерел історичної інформації.

Допоміжні матеріали: 1. Коротка історія могил; основні поняття
2. Українські обряди, пов'язані зі смертю і похованнями²

Дидактичні засоби: план екскурсії, альбоми, слайди

Час: 3 x 45 хвилин

ХІД УРОКУ:

Перед запланованим уроком попросіть учнів, щоб вони задумались над значенням понять: смерть, похорони, обряд, місце пам'яті про померлих, могила, честь і пошана, звичай і традиція.

Вступ

1. Заберіть учнів на екскурсію на цвинтар. Почніть заняття від короткої розмови з учнями на тему причин і способів, як люди віддають честь тим, хто вже відійшов. Скажіть учням, що могили, як постійна пам'ять про місце поховання померлих у формі пам'ятника, є одним із напрямків мистецької діяльності. Є також прекрасним джерелом знань про предків та історію. В інформації на могилах, хрестах, будовах та стінах храмів є багато біографічних даних. І тому вони є важливим джерелом знань про історію міста, регіону, країни, історію її мешканців, найстарших родів.
2. Під час прогулянки алеями кладовища приверніть увагу учнів на різні види пам'ятників та гробниць. Попросіть учнів, щоб вони записали свої спостереження на тему їх вигляду, часу спорудження, похованих осіб. Нехай учні також запишуть найцікавіші епітафії чи написи.

¹ Пристосовано до використання в українській школі.

² Підготував: Сергій Шрам, Слов'янський державний аграрний технікум.

Розвиток

3. На наступному уроці, вже в школі, ознайомте учнів із короткою історією могил та введіть основні поняття. Використайте слайди, ілюстрації або мультимедійну презентацію для кращого ефекту. Використайте *допоміжний матеріал №1* для підготовки вашої презентації.
4. Почніть з учнями розмову, під час якої задайте наступні питання:
 - Які ви побачили типи могил і як вони виглядали?
 - До якого історичного періоду вони належать?
 - Яку культуру або релігію представляють?
 - Яку інформацію про померлого, історію міста або історичні події можемо отримати за допомогою написів на могилах?
 - Чи надгробки можуть бути джерелом інформації про найстарші роди, що проживали на даній території?

Завершення

5. Попросіть, щоб учні ознайомились із *допоміжним матеріалом №2*. Після цього порозмовляйте з ними про старослов'янську традицію поховання померлих. Чому живим важливо пам'ятати про померлих? Яке значення має пам'ять для кожного окремо і для всього народу? В чому виражається повага до традиції, минулого, місць пам'яті? Як повинні поводити себе люди на цвинтарях? Про що свідчать акти вандалізму, які часом обурюють суспільну думку?
6. Запропонуйте учням задуматись над тим, що вони самі можуть зробити, щоб зберегти для майбутніх поколінь пам'ять про тих, хто відійшов і про історію, яку вони творили.

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №1**Коротка історія могил; основні поняття**

Термін *надгробок* означає різні види надгробного каменю у вигляді пам'ятника, плити тощо, різної форми та розміру. Особливо великі та монументальні надгробки називаються гробницями. Цей термін також можна використовувати у відношенні до могил, які створені з землі (кургани) та гробових споруд (піраміди, мавзолеї тощо).

Мікенській, грецькій та римській культурі були характерні гробові стели з рельєфною декорацією та візерунком померлого. Іноді вони мали форму кам'яного стовпа, сфінкса або лева. В стародавньому епосі також з'являються саркофаги.

Від початку середньовіччя важливі надгробки розміщались в середині храмів (особливо костелів). В римському періоді надгробки у вигляді кам'яних або металевих плит монтували в підлогу, а пізніше в стіни костелів. Деякі мали форму труни з рельєфним візерунком померлого зверху. В готський період були популярні надгробки в формі труни, деколи з балдахінами, оздоблені барельєфами, з постаттю померлого, що лежить на її вершині. На початку XV століття з'явилися надгробки з постаттю, що стоїть на колінах.

В період ренесансу були популярні надгробки, змонтовані в стіні, один над другим, із великою кількістю скульптурних елементів та орнаменту. Постаць померлого була представлена у вільній позі людини, яка спить, часто опираючись на одну руку.

В період бароко постать померлого стояла на ногах або на колінах, надгробки були дуже великими, багатопверховими, дуже декоративними, повними алегорії та символів.

Стиль класичний був набагато більше стриманим і пригадував античний стиль.

Від XIX століття переважає стиль окремих надгробків.

У XVII і XIX століттях мотив стародавнього саркофагу став популярною прикрасою романтично-сентиментальних парків.

В ісламських країнах будують надгробки у формі невеликого стовпа, увінчаного мотивом тюрбану або фески. Деколи використовуються цитати з Корану.

Цвинтар — місце, відведене для поховання померлих. В середньовіччі цвинтарі були біля церкви. Пізніше, з огляду на гігієну були перенесені за територію міста. До сьогоднішніх часів підтримується їх парковий характер.

Мастаба — сучасна назва стародавніх єгипетських гробниць. Має форму зрізаної піраміди, в основі якої лежить прямокутник, складається з двох частин: наземної та підземної.

Піраміда — велика кам'яна споруда з чотирикутною основою і трикутними боковими поверхнями, які утворюють на вершині будівлі гострий кут; служила гробницею фараонів у Стародавньому Єгипті.

Мавзолей — велика надмогильна архітектурна споруда з багатою архітектурною та скульптурною декорацією.

Саркофаг — оздоблена труна (зазвичай кам'яна), невелика гробниця, а також кам'яний надгробок у вигляді труни (переважно у давніх народів).

Катакомби — підземні природні або штучні печери з довгими заплутаними ходами. У деяких містах Стародавнього Риму — такі ж підземелля, що правили першим християнам за притулок, а також за місце релігійних відправ і поховань.

Епітафія — надмогильний напис, переважно у віршованій формі.

Епіграф — у стародавніх греків — напис на пам'ятнику.

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №2

Українські обряди, пов'язані зі смертю і похованням

Поховальна обрядовість

— система дій, спрямованих на допомогу родині небіжчика в його похороні, шанування померлого та прилучення до культу предків. Смерть завжди сприймалася людьми як велике горе, і водночас вони розуміли її неминучість: *Якби не вмирали, то б під небо підпирали*. Ставлення до смерті було неоднозначним, відбиваючись і на характері поховальних обрядів.

Згідно із народними світоглядними уявленнями людина мала три субстанції: тіло, душу та дух. Смерть означала відторгнення від тіла як душі, так і духу. Але якщо душа покидала тіло назавжди, то дух нібито міг повернутися до тіла, що вважалося неприродним.

Виходячи з цього визначалися усі дії ритуалу поховання померлого. Вони насамперед були спрямовані як на забезпечення успішного переходу душі небіжчика у світ предків, так і на охорону живих від шкідливого впливу духу мерця. Звідси всю поховальну обрядовість можна поділити на дві основні частини: похорон і поминки.

Похорон

— система обрядових дій та ритуальних норм поведінки, пов'язаних зі сповіщенням про смерть, підготовкою померлого до похорон, власне похованням, прощанням із покійним.

Коли вмирала людина, про це сповіщали всіх родичів та односельців. З цією метою на вікна хати, де лежав померлий, вивішували білі хустки. Серед українців Карпат було прийнято розкладати перед хатою покійного велике вогнище, гуцули ж в такому випадку сурмили у трембіти.

Померлих готували до поховання за усталеними звичаями. Їх обмивали і наряджали у новий одяг: літніх — у переважно темні кольори (бойки, навпаки, вбирали покійного у білий одяг, а гуцули завивали у біле полотно), молодих дівчат — у спідниці синього, зеленого та жовтого кольорів, які в народі вважалися траурними. З жінок знімали усі прикраси, пов'язували хусткою або вдягали намітку. Чоловіків ховали без головних уборів, але клали у труну шапку чи капелюха.

Прощатися з померлим приходили всі односельці, клали йому на груди гроші, молилися, а потім віталися з ріднею. Було прийнято вітатися не традиційним «Добридень», а спеціальною формою: «Здорові будьте». В гуцульських селах до хати померлого сходилися зі свічками, влаштовуючи там моління, а молодь неподалік влаштовувала ігри, щоб розігнати тугу в домі.

Небіжчика було прийнято відспівати. Перед тим як священник мав прийти по тіло, по кутках хати навхрест клали по калачу зі свічками. Калачик клали за пазуху також і покійнику, додаючи туди трохи грошей, щоб міг перевезти на той світ. Після виголошення «вічної пам'яті» свічки гасили.

На кладовище небіжчика супроводжувала похоронна процесія: попереду несли хрест, за ним несли домовину, а далі йшли родичі та односельці. У давніші часи перед домовиною несли миску з коливом, а позаду вели худобу. Перед тим як опускати труну в могилу, родичі оплакували небіжчика або, як то прийнято у гуцулів, сурмили у трембіти. У могилу кидали три грудки землі та гроші. Закінчувався похорон тим, що біля могили покійника з'їдали коливо на знак згуртування усіх живих.

Обряд — сукупність установлених звичаєм дій, пов'язаних із побутовими традиціями або з виконанням релігійних настанов.

Звичай — загальноприйнятий порядок, правила, які здавна існують у громадському житті й побуті якого-небудь народу, суспільної групи, колективу тощо.

Традиція — досвід, звичаї, погляди, смаки, норми поведінки і т. ін., що склалися історично й передаються з покоління в покоління.

АРХІТЕКТУРА

— ПРИКЛАД ЄДНОСТІ БАГАТЬОХ КУЛЬТУР

Архітектура є одним із найбільш яскравих прикладів єдності багатьох культур. Урок повинен познайомити учнів із поняттями «універсальний» та «міжнародний» в образотворчому мистецтві на прикладі архітектурних стилів. Додатково, повинен допомогти оглянути культурну цінність архітектури у найближчому оточенні та подивитись на неї з перспективи європейської культури.

Мета: Після отриманого уроку учні повинні:

- Знати головні архітектурні пам'ятки у своїй місцевості, прізвища митців та епоху, коли їх створено,
- Розуміти явище універсальності в мистецтві та поняття «міжнародне мистецтво»,
- Вміти співпрацювати в групі та разом реферувати,
- Розуміти необхідність естетики у локальному та національному вимірі,
- Розуміти необхідність збереження культурного середовища людини і дбайливого ставлення до зібраних людьми культурних цінностей.

Допоміжні матеріали:

1. Архітектурні стилі — основні поняття
2. Міжнародне мистецтво і універсальність образотворчого мистецтва

Дидактичні засоби:

альбоми, слайди, екскурсія

Час:

3 x 45 хвилин

ХІД УРОКУ:

Вступ

1. Місяць перед запланованим уроком попросіть учнів, щоб вони пошукали поштові листівки або фотографії, на яких зображені історичні споруди та архітектурні пам'ятки вашої місцевості. Якщо учні бажають, вони можуть зробити свої власні фотографії цих споруд. Урок повинен підготувати учнів до спільної екскурсії, метою якої буде огляд архітектурних пам'яток вашої місцевості. Може учні вже знають ці споруди, може проходять біля них кожного дня, але якщо вони до них уважно придивляться, можуть помітити нові подробиці, на які раніше не звертали увагу. Після уроку учні будуть мати можливість подивитись на споруду «очима експерта» — будуть вміти помітити деталі, які дозволять їм визначити час створення споруди, зацікавлять пов'язаними з нею історичними подіями.

2. Скажіть учням, що кожна місцевість має свою історію. Майже в кожній із них можна знайти історичні архітектурні об'єкти. Деякі з них є у занедбаному і покинутому стані і варто про них поцікавитись. Доля кожної споруди невід'ємно пов'язана з історією людей, вивчаючи минуле старих стін, можна багато чого дізнатись. Ознайомте учнів із короткою історією архітектурних стилів та основними поняттями, пов'язаними з описом та інтерпретацією архітектури. Ви можете використати слайди, фотографії, ілюстрації з альбомів, зробити мультимедійну презентацію. Використайте *допоміжний матеріал №1*.

Розвиток

3. Попросіть учнів, які підготували поштові листівки та фотографії архітектурних об'єктів, щоб вони продемонстрували їх іншим та постарались визначити стиль цих споруд. Запитайте, які елементи дозволяють визначити стиль. Зверніть увагу на факт, що даний стиль з'являється в цілій Європі, а можливо, і на іншому континенті. Попросіть учнів, щоб вони постарались вказати риси об'єктів, характерні для даного стилю, а також риси об'єктів, які характерні тільки для даної країни (*допоміжний матеріал №2*).
4. Запитайте учнів, яку роль відігравав історичний об'єкт у минулому, а яку сьогодні. Чи ця роль змінилась? Яким чином об'єкти були пристосовані до нової ролі? Запитайте, чи історичні споруди повинні залишатись тільки архітектурними пам'ятками, чи їх необхідно використовувати відповідно для того (або іншого), для чого вони були споруджені.
5. Учні переглянули споруди, що виконують різні функції: костели, каплиці, церкви, синагоги, палаци, двори, кам'яниці, театри, музеї, ратуші, житлові будинки тощо. Скажіть, що більшість з цих об'єктів можна знайти в усіх європейських країнах і вони одночасно використовуються людьми з відмінною культурою. Риси стилю, що виникали в одній країні розповсюджувались в країнах цілої Європи. Споруди різних культур або віросповідання мали однакові архітектурні риси. Запитайте учнів, про що, на їх думку, це свідчить.

Завершення

6. Задумайтесь спільно над значенням понять: міжнародне мистецтво, універсальне мистецтво, культурна спадщина. Скажіть учням, що як в архітектурі, так і в інших видах образотворчого мистецтва, в кожній епосі розповсюджено явище міграції митців (місцеві митці, приїжджі митці, місцеві митці іншої національності). Запитайте учнів, чи вони можуть назвати імена митців іншої національності, які творили на території їх батьківщини.
7. Домашньою роботою буде пошук інформації про таких митців та заповнення таблиці:

	Ім'я та прізвище митця	Національність	Твір
АРХІТЕКТУРА			
ЛІТЕРАТУРА			
ЖИВОПИС			
МУЗИКА			

Архітектурні стилі — основні поняття

Стиль — сукупність ознак, які характеризують мистецтво певного часу та напряду або індивідуальну манеру художника.

Епоха — великий період часу з визначними подіями, явищами або процесами в природі, суспільстві, науці, мистецтві т. ін.. Період історії, що виділяється на основі певних об'єктивних ознак.

Архітектура — мистецтво проектування, спорудження та художнього оздоблення будов; будівельне мистецтво. Це поняття відрізняється від поняття «будівництво» тим, що в архітектурі присутній художній вираз. З метою посилення художнього ефекту архітектура використовує монументальну скульптуру та монументальний живопис. Декорації, які оздоблюють споруду називаються архітектурними декораціями, а декорації приміщень споруди називаються інтер'єром. З точки зору функціонального використання, архітектура ділиться на сакральну (церква, каплиця, костел, синагога тощо) та світську, яка в свою чергу ділиться на оборонну, житлову (палац, вілла, двір, кам'яниця, хата), господарську, паркову, публічну (театр, бібліотека, музей тощо).

З точки зору використаного матеріалу, архітектуру можна поділити на наскальну (кована в скелі), кам'яну (наприклад, з цегли), дерев'яну, бетонну, залізобетонну тощо.

Історичні споруди, що виконують різні ролі виступають в одному із стилів, характерному даній епосі. Кожна з країн по-іншому втілювала загальні принципи вибраного стилю. В багатьох країнах відбувалось змішування впливів з інших регіонів.

Романський стиль — IX–XIII ст., залишились тільки пам'ятки сакральної архітектури. Назва походить від латинського слова *romanus* — римський. Стиль повноцінно виявив себе передусім в архітектурі. Будови романського стилю різноманітні за типами, за конструктивними особливостями, за декором. Головні риси: масивність структури, утримання пропорцій, монументальність, куполи, арки, геометрично-рослинна монументальна скульптура, яка прикрашала портали. Найбільша увага приділялася спорудженню храмів, монастирів, замків. У межах романського стилю водночас з архітектурою й у тісному зв'язку з нею розвивалися монументальний живопис та скульптура. За художніми ознаками мистецтво цього періоду схематичне, умовне. Романська композиція давала змогу використовувати простір, позбавлений глибини, різномасштабні фігури, утрировані жести. Важливу роль зіграло орнаментальне мистецтво, яке в романському стилі вражає багатством і різноманітністю мотивів. В орнаменті своєрідно спліталися традиції античності Візантії, Ірану і, навіть, Далекого Сходу.

Готичний стиль — XII–XV ст.. Назва походить від італійського слова *gotico*, буквально — готський, від назви германського племені готів. Щодо мистецтва готичного стилю, то передусім привертає увагу пошук синтезу між архітектурою, живописом і скульптурою. Майстри готики широко зверталися до образів народної фантазії. Водночас в їхньому мистецтві сильніше, ніж у романському, відбився вплив більш раціонального сприймання світу, прогресивних тенденцій ідеології того часу. Готика — це характерне устремління споруди вгору, зокрема за рахунок гострих стрілчастих шпилів, це вітражі — великі вікна з кольоровим, мальовничо розписаним склом, це чисельні арки, багатство скульптури, оздоблення. Такі елементи надають готичним спорудам динамічності, величчю. Сутність готики полягає у зіставленні протилежностей, у здатності об'єднати абстрактну ідею та живий трепет життя, у прагненні пронизати земну плоть злетами духовної енергії.

Стиль ренесансу — XV–XVI ст. (в Італії у XIV ст.). Назва походить від французького слова *Renaissance* — Відродження, від *renaitre* — відроджуватись. Це перехідна епоха від середньовічної культури до культури нового часу. За своєю суттю Ренесанс антифеодальний, йому властиво гуманістичний світогляд, звернення до культурної спадщини античності. Творчість діячів цього періоду переповнена вірою в безмежні можливості людини, її волі і розуму, запереченням схоластики й аскетизму. Це епоха нових географічних відкриттів, розвитку науки, в архітектурі створення великої кількості світських будівель, у живописі відображення всього багатства дійсності новими художніми засобами, зображення людського тіла. Характерні риси архітектури: ясна і проста композиція, прозорість, правильність, плоскі стелі, ніші, пілястри (плоскі, схожі на колону виступи на поверхні стіни чи стовпа), аттика (стілки над карнизом або поверх, що увінчують споруду, найчастіше — триумфальну арку).

Стиль бароко — кінець XVI — початок XVIII століття (роки 1720–1760 — рококо). Назва походить від італійського слова *barocco* — вибагливий, химерний. Пов'язане з дворянською культурою часів розквіту абсолютизму, бароко було покликане прославляти знать і церкву. Але в ньому відбилися і прогресивні ідеї, зумовлені тогочасною боротьбою за національну єдність у низці країн Європи. Поряд із цим бароко відкрило нові можливості для мистецтва, що особливо яскраво виявилися в синтезі мистецтв, у створенні грандіозних міських і паркових ансамблів тощо. Характерна пишність, парадність, яскравість кольорів, контрастність, екстравагантність орнаменту, асиметрія конструкцій і велика експресивність. В архітектурі панують примхливі форми планів, сильні контрасти об'ємів, перебільшена пластика фасадів, світлотіньові та кольорові ефекти. Живопис і скульптура відзначаються декоративно-театральними композиціями, тонкою розробкою колориту і ефектів освітлення, ускладненою пластикою, парадністю. У музиці — поява опери.

Стиль класицизму — приблизно 1760–1830 роки. Назва походить від англійського слова *classicism*, та від латинського *classicus* — зразковий. Для класицизму характерна орієнтація на античність, яка проголошувалася ідеальною, класичною, гідною наслідування. У виробленні своїх загальнотеоретичних програм, особливо в галузі жанру і стилю, класицизм опирався на філософію раціоналізму. Характерна ясна, раціональна композиція, використовуються колони, портики, репрезентативність та монументальна гармонія. Вигляд споруд нагадує античні храми.

Історичний стиль — XIX століття. Використання елементів попередніх стилів: неоготика, неоренесанс, необароко, неокласицизм. Використання загальних характерних рис стилю, але нові функції та нове конструкторське та будівельне виконання.

Еклектизм, також еклéктика. Назва походить від грецького слова *εκλεκτός*, «вибраний». Стиль, у якому поєднані різнорідні, органічно несумісні елементи, які запозичаються з різних стилів.

Сучасний стиль — XIX–XX століття. Розвиток промислового будівництва, житлових багатоповерхових будинків, житлових масивів. Використання нових матеріалів: залізо, бетон, шкло. Характерний модернізм, конструктивізм, функціоналізм, простота, брак декорацій.

Коли ми оглядаємо історичний об'єкт, належить звернути увагу на такі елементи:

- зовнішні боки будівлі та їх елементи;
- фасад — зовнішній, лицьовий бік будівлі, що звичайно виходить на вулицю;

- еркер — виступ зовнішньої стіни з вікнами будинку у вигляді ліхтаря для поліпшення освітлення і збільшення площі приміщення;
- консоль — виступ у стіні будинку, що підтримує карниз, балкон, архітектурні прикраси тощо;
- портик — відкрита галерея, розміщена перед входом у будинок, утворена колонами або стовпами, що підтримують перекриття;
- анфілада — ряд прямолінійно розташованих суміжних кімнат, з'єднаних дверима або відкритими арками, що розміщені по одній осі;
- архітектурні деталі:
 - функціональні (вікно, камін, поруччя);
 - конструктивні (колона, стовп);
 - декоративні (пілястри, фризи, ніші).
- пілястр — плоский, схожий на колону виступ на поверхні стіни чи стовпа;
- фриз — середня горизонтальна частина антаблемента, що міститься між архітравом і карнизом або декоративна смуга, що обрамляє площину підлоги, верх стіни;
- форми, які прикрашають фасад: колонади, балкони, тераси, портики, лоджії, крильце, внутрішні галереї тощо;
- орнаменти — декораційні мотиви:
 - геометричні (овали, зигзаги, квадрати тощо);
 - рослинні (листя, гірлянди з квітів та фруктів, плюща, гротески тощо);
 - тваринні;
 - людські;
 - символічні;
 - фантастичні;
 - розетки (мотив квітів);
 - маскарони (декоративна скульптурна прикраса у вигляді стилізованої фантастичної маски людини або тварини, що нею оздоблювали будівлі, фонтани, вироби декоративно-ужиткового мистецтва тощо);

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №2

Міжнародне мистецтво і універсальність образотворчого мистецтва

Мистецтво є **міжнародним**, тобто стосується багатьох народів і є для них характерним та **універсальним** — багатостороннім і загальним. Мистецтво спрямоване для всіх, незалежно від часу і місця, культури, поглядів, орієнтації. Кожен із архітектурних стилів охоплював своїм впливом усі європейські країни, а їх стилістику використовували представники різних культур та віросповідання.

Культура як суспільне явище є спільною для груп та згуродження людей, має універсальний, загальнолюдський характер. Культура передається від покоління до покоління за допомогою традицій, загальних засад, правил і способів людської діяльності, виробів людської праці і творчості у історичному процесі. Визначений етап історичного розвитку суспільства виражається рівнем опанування сил природи, досягнутим рівнем знань і мистецької творчості та формами суспільного життя.

Спадок є рухоме і нерухоме майно, отримане у спадок, спадщина по предках.

У переносному значенні можемо говорити про культурний та науковий спадок.

ІСТОРИЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ

Цей урок дасть учням можливість зрозуміти культурну різноманітність української держави і складність взаємин між представниками різних національностей, що проживали і проживають в Україні.

Мета: Після отриманого уроку учні повинні:

- Пояснити значення понять: національна меншина, національна свідомість, асиміляція,
- Назвати національні меншини, що проживають на території України і вказати місце їх компактного проживання,
- Пояснити, які фактори вплинули на формування національної свідомості кожної з груп та окреслити, від якого часу можна говорити про виникнення національних меншин в Україні,
- Описати ситуацію кожної із меншин у різні історичні періоди, їх взаємини з державною владою, зміну їх ситуації та її причини,
- Усвідомлювати культурну різноманітність України та знати причини складних взаємовідносин між представниками різних національностей, що проживають на території України.

Допоміжні матеріали:

1. Міграції населення
2. Національний склад України.
3. Українська діаспора.
4. Культура українського народу.

Дидактичні засоби:

словники, карти, історичні атласи з історії України, допоміжні матеріали на тему національних меншин, зібрані вчителем.

Час: 2 x 45

ХІД УРОКУ:

Вступ

1. Спільно з учнями спробуйте з'ясувати значення поняття «національна меншина». Попросіть одного з учнів, щоб записав на дошці ваше спільне означення. Задумайтесь також над значенням таких слів: національна свідомість, асиміляція. Якщо буде така необхідність, можна скористатись словниками.

¹ Розроблено на основі конспекту уроку Томаша Круля «Історія національних меншин в Польщі».

2. Запитайте учнів, чи сьогодні існують в Україні національні меншини і попросіть їх назвати. Повідомте, що на даному уроці ви будете розмовляти в основному про чотири меншини: польську, російську, кримсько — татарську і єврейську.
3. Спільно з учнями дайте відповідь на такі питання:
 - Від якого часу можна говорити про національні меншини в Україні?
 - Які фактори впливали на формування окремої національної свідомості серед етнічних груп, що проживають на території України?
 Спільно виберіть головні фактори. В цьому місці, для того щоб упорядкувати і доповнити інформацію, можна ввести елемент лекції.
4. Вирішіть, які події можна назвати переломними в історії і формуванні національних меншин в Україні.
5. Попросіть учнів, щоб вони подивились на карту України за часів розборів і показали території, на яких проживали росіяни, поляки, татари, євреї. Після цього, попросіть одного з учнів, щоб він показав кордони української держави під час та після I Світової Війни. Запитайте, яким чином така форма країни вплинула на ситуацію меншин в Україні? Одна з відповідей повинна торкнутись теми проживання національних меншин на території Австрійської та Російської імперій. Після цього, попросіть, щоб вони показали території проживання цих меншин на карті України після II Світової Війни. Запитайте учнів, чи вони помічають зміни. Зверніть увагу на значення Голокосту, примусових депортацій під час II Світової Війни, приєднання західних територій, переміщення східного кордону на захід і наслідки операції «Вісла».

Розвиток

6. Запропонуйте учням участь у конференції під назвою «Україна — країна багатьох народів. Минуле і сучасність». Учні повинні будуть відігравати ролі представників різних національних меншин. Декілька учнів будуть представляти українську сторону. Об'єднайте учнів у 5 груп: I — представники кримсько — татарської національної меншини, II — російської, III — польської, IV — єврейської, V — представники української більшості.
7. Повідомте учнів про ціль конференції — презентація політичної, правової, суспільної та культурної ситуації даної меншини у кожному з періодів та оцінка цієї ситуації, взаємовідносини між українською владою і даною меншиною. Визначте, про які періоди буде йти розмова: виникнення Української держави після I Світової Війни і міжвоєнний період, II Світова Війна, сучасна Україна.
8. Докладно обговоріть завдання кожної команди. Групи, що виступають від імені національних меншин повинні представити ситуацію своєї меншини у визначений період: проблеми і труднощі, оцінку політики державного уряду по відношенню до конкретної меншини, помилки влади, взаємини з українським населенням. Українська сторона повинна представити і пояснити позицію державного уряду і українців в тих самих історичних періодах. Рекомендуємо, цьому присвятити головну увагу дискусії. Вчитель відіграє роль ведучого конференції, надає голос представникам груп, стимулює дискусію.

9. Роздайте кожній із команд матеріали, які допоможуть їм взяти участь у дискусії. Другий урок буде присвячений проведенню конференції.

Завершення

10. Спільно підведіть підсумки конференції. Підкресліть її досягнення і слабкі місця.
11. Коротко пригадайте головні події з історії національних меншин в Україні.
12. Задумайтесь над відповіддю на питання: Яке значення для України мав факт, що вона була і залишається багатонаціональною країною? Відповідь на це питання буде домашньою роботою.

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №1

Міграції населення

Кількість населення в країні в цілому і в різних її районах може змінюватись у зв'язку з переїздами людей з одних місць постійного проживання в інші, з країни в країну. Такі зміни в кількості населення називають механічними, а сам рух — міграціями.

Розрізняють внутрішню і зовнішню міграції. Зовнішня міграція поділяється на еміграцію (виїзд за межі України) і імміграцію (в'їзд іноземців на тривале чи постійне проживання або повернення на батьківщину людей і народів, що насильно були змушені залишити її).

Внутрішні міграційні процеси в державі пов'язані з різними чинниками. Так, протягом багатьох десятиліть відбувалося переміщення населення із недостатньо промислово розвинутих областей Заходу і Центру України в Донбас, Промислове Придніпров'я, на малозаселені землі Півдня.

У колишньому СРСР проводилася політика штучного переселення різних народів за межі свого постійного проживання. Українці західних земель, кримські татари, чеченці, народи Балтії зазнали репресій з боку влади і були насильно переселені на інші території СРСР. Так, українців переселяли в Сибір, на Далекий Схід, у Казахстан тощо. На їхнє місце переміщувалися переважно росіяни з різних частин Росії. Такі переселення проводилися насамперед з політичних міркувань і були спрямовані на втрату народами національних особливостей — мови, культури тощо.

Значну хвилю внутрішніх міграцій викликала чорнобильська трагедія. Населення північних районів Київської, Житомирської, Рівненської та деяких інших областей за державною програмою почало переселятися у порівняно екологічно чисті райони України. Цей процес триває.

Істотне значення мають так звані маятникові міграції. Як маятник коливається з одного боку в інший, так і сотні тисяч громадян України щодня вранці їдуть на роботу з приміської зони в міста, а ввечері повертаються додому.

Останнім часом зросла еміграція з України. Якщо у 1985 р — на постійне проживання за кордон дістало дозвіл на виїзд 1,5 тис. чоловік, то у 1990 р. — 95,4 тис. чоловік. Велика частина людей виїздить на тимчасове проживання і роботу.

Значні імміграційні процеси в Україні останніх років пов'язані з поверненням репресованих народів, а також військовослужбовців на батьківщину, переміщенням біженців із зон збройних конфліктів у колишній Югославії, Чечні, країнах Закавказзя тощо. Наприклад, за період між переписами 1979 і 1989 рр. кількість кримських татар в Україні зросла в 6,6 раза, вірмен і азербайджанців — у кілька разів.

Національний склад

Доля визначила Україні унікальне географічне положення на перехресті шляхів руху основних європейських народів. Звідси і своєрідність характеру українців, їх терпимість до інших націй. Українська нація ввбирала в себе риси адриатичного і вірменського, нордичного і слов'янського расових типів, вона розмаїта і водночас цілісна.

Українці — дуже давня землеробська нація, яка живе на своїй рідній землі багато тисяч років. Як тільки не визначали походження українського народу зарубіжні історики: слов'янізовані тюрки, русифіковані поляки, полонізовані росіяни. Серед деяких німецьких істориків побутує думка, що українці є слов'янізованими германцями. Звідси ніби притаманні українцям працелюбність, акуратність, службові здібності. Це ґрунтувалося на тому, що серед давніх українських слів дуже багато германського походження. Наприклад, цибуля, барліг, гроші, крейда, папір, цап, льох, струмок, цегла, стос, крам, олія, корок, краватка, паля, рада, смак, мусити, дякувати, воліти, радше, ланка, решта, куций та багато інших, співзвучних сучасним німецьким і англійським словам. Хто ж такі українці і чим вони відрізняються від інших народів, близьких і далеких?

Українці — корінне населення нашої країни, одна з найбільших і найдавніших націй світу. Частка їх в усьому населенні України становить близько 73%. В усіх областях більшість населення — українці. Тільки в Криму вони за кількістю на другому місці. Розміщені вони по окремих областях нерівномірно. Найбільше українців проживає в Центральному Придніпров'ї та західних областях, найменше — в Донбасі, Одеській області та в Криму. У Полтавській, Волинській, Черкаській, Вінницькій, Чернігівській, Тернопільській та деяких інших областях кількість українців становить від 90 до 96% усього населення. Більш як 70% його проживає у Харківській, Дніпропетровській, Миколаївській, Херсонській областях, близько 55% —, у Луганській, Одеській, Донецькій областях.

В Україні живе також 14 млн., або 27% від загальної кількості населення, людей інших національностей. Найчисельнішою групою серед них є росіяни. Вони становлять понад 21% всього населення України. На початку ХХ ст. їхня частка становила 11, за переписом 1959 р. — 17%. Близько 80% росіян проживає в містах. Переважають росіяни і в Автономній Республіці Крим (67%), значна їх кількість зосереджена в Луганській, Донецькій, Харківській, Запорізькій, Дніпропетровській, Херсонській областях та Києві.

Третьою за величиною національною групою в Україні є євреї. За десятиліття між останніми переписами населення (1979–1989) їхня кількість зменшилася на 146 тис. осіб і нині становить приблизно 500 тисяч. Живуть вони переважно в містах (99%). Основна маса євреїв зосереджена у місті Києві, Одеській, Чернівецькій, Харківській, Житомирській, Вінницькій і Дніпропетровській областях. У зв'язку з переселенням до Ізраїлю — історичної батьківщини євреїв — їхня кількість продовжує зменшуватися.

В Україні проживають також білоруси (близько 440 тис. чоловік), молдавани (понад 325 тис.), поляки (понад 210 тис.), болгары (близько 240 тис.), угорці (близько 163 тис. чоловік) та ін.

До корінних жителів України належать і кримські татари, які були примусово виселені із власної землі у 1944 р. На території України живуть і працюють люди понад 100 національностей.

В Україні є області з дуже строкатим національним складом (див. додаток 10). Так, в Одеській області живуть, крім 55% українців, ще й 24% росіян, близько 7% болгар, молдавани, євреї, гагаузи та ін. У Закарпатській області, де українців близько 80% усього населення, живуть угорці, росіяни, румуни, євреї, словаки.

На етнічній території (тобто тій, на якій історично проживає народ) українців можна виділити сім антропологічних типів. У Галичині переважає дунайський тип, який охоплює понад 10% українців. На Волині — поліський тип (10% українців). Понад 60% українців (Центральна і Східна Україна) належить до центрально українського типу, який являє собою дещо видозмінений дунайський тип з поліським елементом. Отже, спрощено можна сказати,

що більша частина українців антропологічне є галичанами, що змішалися з волинянами. Для українців характерний високий зріст, при типово європеїдних рисах обличчя.

Українська діаспора

Діаспора — це перебування поза етнічною територією народу у результаті добровільної чи примусової еміграції.

Українське населення, яке державними кордонами було відділене від України і нині живе в прикордонних районах Росії, Білорусі, Польщі, Словаччини, Румунії, Молдови, не можна вважати діаспорою.

Кордон між Росією і Україною формувався за правом сильного. Мільйони українців опинилися за межами етнічної території: в Курській, Белгородській та Воронежській областях, на Кубані. В 1925 р., було передано Росії заселені переважно українцями Таганрозький і Шахтинський округи, які увійшли до складу Ростовської області.

Масове переселення українців на Нижнє Поволжя почалося ще у XVIII ст. У другій половині XIX ст. значна їхня кількість оселилася на Тереку. З 1880 по 1914 рік понад 2 млн. українців переселилося за Урал, у Західний Сибір, на Амур та Уссурі. У цей період почалося землеробське освоєння українцями степів Казахстану та Чуйської долини в Киргизії. .

Наприкінці XIX ст. із західних територій України розпочалося масове переселення українців за Атлантичний океан. Найбільше осіб українського походження нині живуть у Росії, США та Канаді; значна їх частина виїхала до країн Південної Америки: Бразилії, Аргентини, Парагваю, Уругваю, Венесуели і Чилі.

Після Другої світової війни кілька десятків тисяч українців переселилося до Австралії, Німеччини, Великобританії, Бельгії, Франції. Кілька тисяч живе у Південноафриканській Республіці.

На території колишньої Югославії українці оселилися ще у XVIII ст. У 90-ті роки XX ст. вони опинилися у зоні запеклих збройних конфліктів, тому частина їх переселилася в Україну.

Активний осередок українців із школами, українськими організаціями діяв у 30-ті роки в Харбіні (Китай). Таким чином, за межами України нині проживає від 11 до 15 млн. чоловік.

Культура українського народу

Культура українського народу має багатотисячлітню історію. Писемність у Київській Русі набула поширення ще до прийняття християнства. Київські князі, передусім Ярослав Мудрий (978–1054), всебічно сприяли розвитку культури, писемності й поширенню наукових знань.

У XVI ст. у Києві, Львові, Луцьку створюються братства — громадські організації, які засновують школи й друкарні. Наприкінці XVI — на початку XVII ст. Україна перетворюється у державу майже суцільної грамотності.

Великий внесок у розвиток культури в Україні зробили митрополит Київський і Галицький Петро Могила (1596–1647) та гетьман Іван Мазепа (бл. 1640–1709).

У XVII–XVIII ст. культурним осередком східних слов'ян стає Києво-Могилянська академія.

Нині в Україні 80% населення мають середню і вищу освіту. Приблизно 1210 тис. студентів навчаються у вищих навчальних закладах країни.

Носієм національної духовності народу, що формується протягом тривалого історичного періоду, є мова. Вона зберігає надбання культури народу, його традиції. Збереження і розвиток мови — це збереження і розвиток самого народу.

Українська мова сформувалася на терені давньослов'янської мови. Вона інтенсивно розвивалась протягом XIV–XVIII ст., вдосконалюючи граматичну будову і збагачуючи свій лексичний склад. Проте подальший її розвиток гальмувався різними заборонами Росій-

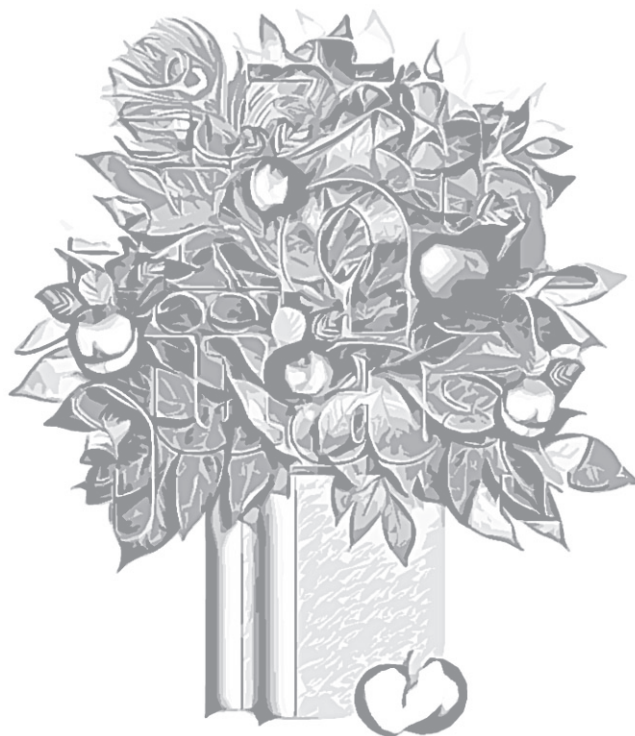
ської імперії та Польщі. У колишньому СРСР мовою міжнаціонального спілкування була російська. Намаганням відродити українську мову сприяє Закон про мови, прийнятий Верховною Радою України в 1989 р.

У духовній культурі українського народу провідне місце належить обрядам, звичаям, народній творчості, мистецтву, які своїм корінням сягають у давні часи родоплемінних відносин. Так, основним змістом аграрно-календарних обрядів є поклоніння Землі, Сонцю, силам природи. Вони передавали нащадкам знання, навички і традиції сільськогосподарського виробництва. З давніх часів збереглися такі обряди, як різдвяні колядки, свята весни, надії на успішний збір урожаю, осінні свята тощо.

Роль релігії в житті людей дуже велика. Східні слов'яни були язичниками. Утворення держави Київська Русь привело до прийняття її народом християнства (988 р.). Нині християнство найбільш поширене в Україні. Будуються нові храми, реставруються давні.

Сини української землі» впродовж віків примножували славу і духовні цінності інших народів. Спираючись на культуру і освіту, що прийшли з глибин духовності рідного народу, позбавлені власної державності, в умовах російського, польського чи іншого чужоземного панування, коли заперечувався сам факт існування української нації, її мови, українці не знаходили іншого виходу, як служити своїм талантом іншим народам. Тільки Полтавщина дала українському народові та всьому світу Івана Котляревського, Леоніда Глібова, Панаса Мирного, Григорія Сковороду, Євгена Гребінку, Архипа Тесленка, Миколу Лисенка та багатьох інших геніїв, подарувала Росії видатного прозаїка Миколу Гоголя, сатирика Михайла Зощенка, художника Володимира Боровиковського. Прадід композитора Петра Чайковського — козак Чайка також родом із Полтавщини. Родом з України і художник Дмитро Левицький, математик Михайло Остроградський, граматик Мелетій Смотрицький та багато інших. Вагомий внесок у розвиток світової космонавтики зробили Микола Кибальчич, Юрій Кондратюк, Сергій Корольов, Валентин Глушко та інші.

в **Б**ути толерантним,
щоб формувати
сучасність

ТОЛЕРАНТНІСТЬ — РИСА СПРАВЖНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ

З одного боку насильство і безправ'я, з другого — боротьба за права людини. Як і де визначити їх межі? Чи роль спостерігача є неправильною? Може після цього уроку буде легше відповісти на питання, пов'язане з визначенням межі толерантності?

Мета: Після отриманого уроку учні повинні:

- Вміти пояснити, в чому полягає толерантність,
- Знати терміни, пов'язані з поняттям «толерантність»,
- Вміти пояснити, чому принцип толерантності є однією із головних засад демократичного устрою,
- Вказати проблеми сучасного світу, пов'язані з явищем відсутності толерантності,
- Описати ситуації, в яких конкретна поведінка людей не є проявом відсутності толерантності.

Допоміжні матеріали:

1. Чим є толерантність
2. Терміни, пов'язані з поняттям «толерантність»
3. Проблемні ситуації
4. Каталог прав людини
5. Анкета для дослідження думки

Дидактичні засоби:

словник іншомовних висловів, газетні статті, пов'язані з проблемою толерантності.

Час: 2 x 45 хвилин

ХІД УРОКУ:

Вступ

1. Почніть урок мозковим штурмом — попросіть, щоб учні назвали якомога більше слів, які спадають їм на думку у зв'язку із терміном «толерантність». Записуйте слова на дошці. Після цього роздайте *допоміжний матеріал №1* і попросіть, щоб учні спочатку ретельно ознайомилися з текстом, а після того пояснили поняття «толерантність» своїми словами.

Розвиток

2. Роздайте *допоміжний матеріал №2* і скажіть, щоб учні виконали вправу. Спочатку учні можуть обговорити в парах, як вони розуміють дані терміни. Значення деяких слів учні повинні будуть відшукати у *словнику іншомовних висловів*.

3. Нагадайте учням, що вони вже зустрічалися з поняттям «толерантність» на уроках історії. Про неї багато говорилося в період конфліктів на релігійній основі, викликаних у добу реформації. Найбільш пристрасним захисником толерантності, кого навіть називали «батьком толерантності», був англійський філософ Джон Локк, який сказав: «Не можна толерантно ставитись до нетолерантності».
4. Роздайте *допоміжний матеріал №3*. Учні повинні задуматись в групах над проблемними ситуаціями. Після цього представники кожної з груп розповідають про відношення своєї групи до описаних ситуацій. Попросіть учнів, щоб вони навели приклади зі свого досвіду про інші ситуації відсутності толерантності. Підкресліть, що іноді чиясь поведінка, яку ми сприймаємо як відсутність толерантності, може бути викликана хвилюванням про наше здоров'я та життя.
5. Попросіть учнів, щоб вони коротко розповіли про зміст газетних статей, які вони самі відшукали і в яких наводяться приклади відсутності толерантності. Запропонуйте коротку дискусію на тему толерантності, як однієї з основних рис демократії.
6. Після цього роздайте *допоміжний матеріал №4*. Об'єднайте учнів у пари. Кожна пара отримує (не вибираючи) два права з каталогу прав людини і повинна представити їх зміст у формі плакату. Під час презентації плакатів учні повинні розповісти, яким чином ці права пов'язані з принципом демократії.

Завершення

7. Для підведення підсумків уроку можна процитувати слова Вольтера: «Не погоджуюся з твоїми поглядами, але до кінця життя буду змагатись за те, щоб у тебе було право їх проголошувати». Запитайте учнів, як вони розуміють ці слова.
8. Скажіть, щоб учні вдома задумались над тим, до якої поведінки інших вони могли б відноситись толерантно, а яка поведінка рішуче викликає негативні відчуття. Попросіть, щоби в рамках домашньої роботи учні провели опитування знайомих, однолітків, сусідів та родини, метою якого буде дослідження рівня толерантності у їх середовищі (*допоміжний матеріал №5*).

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №1

Чим є толерантність

Різні філософські, правові та релігійні спори, що попереджали Французьку Революцію, а пізніше її перемогу у 1789 році та проголошення Декларації прав людини і громадянина, привели до того, що право на свободу віросповідання було доповнено правом володіння та проголошення власних поглядів. Таким чином початкове значення латинського слова *tolerantia* (дозвіл пануючої влади практикувати іншу, ніж офіційна, релігію) переродилось у триваючу до сьогоднішнього дня дискусію на тему основних прав та обов'язків людини.

У сучасному світі толерантність розуміється як спокійне відношення до інших поглядів, уподобань, віри або поведінки, навіть якщо вони відрізняються від нашої і ми її не схвалюємо. Питання толерантності пов'язане з багатьма аспектами суспільно-політичного життя, наприклад, класовий чи національний антагонізм, расизм, колоніалізм, релігійний фанатизм, та проблемами, пов'язаними із життям окремих людей (наприклад, право до власної думки, свобода совісті, свобода сексуального життя).

Ідея толерантності є однією з головних засад демократичного суспільства і повинна бути основою не тільки правової практики, але і фундаментом нашого функціонування в суспільстві.

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №2

Терміни, пов'язані з поняттям «толерантність»

Підкресліть терміни, які пов'язані з поняттям «толерантність»

автократія, відкритість, примус, несхвалення, доброзичливість, деспотизм, потурання, невтручання, схвалення, прийняття, лібералізм, плюралізм, релятивізм, насильство, поблажливість, ксенофобія, добровільність, осудження, втручання, фанатизм

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №3

Проблемні ситуації

Задумайтесь над тим, що керувало особами у даних ситуаціях. Нестача толерантності чи інші мотиви? Які?

1. На першій виховній годині в новому шкільному році вчителька Павла наказала йому, щоб він пішов у перукарню та підстриг бакенбарди.
2. Вчителька на уроці фізкультури категорично наказала Наталі зняти сережки.
3. Педагогічна рада певної школи викреслила із списку учнів школи учня десятого класу, який пив у школі алкогольні напої.
4. На уроці релігії священник поставив Сергію незадовільну оцінку, тому що хлопець сказав, що не достатньо переконаний в існуванні Бога.
5. Коли в одній із фірм дізнались, що співробітниця Х є Свідком Іегови, її негайно звільнили з роботи.
6. Після футбольного матчу вболівальники «Шахтаря» побили вболівальників «Динамо» через те, що їх команда прогала.

7. 9б клас прозиває Світлану «зубрилою» і демонструє свою неприхильність, тому що вона не бажає прогулювати уроки і не дозволяє списувати свої домашні завдання.
8. Мама Петра заборонила йому слухати вдома голосну музику.
9. Ганді (політичний лідер Індусів у їх боротьбі за незалежність) у свій час не був прийнятий високопоставленими особами Англії з приводу невідповідного вбрання.
10. Восени 1994 року, коли в Індії розгорілась епідемія чуми, майже всі країни світу закрили свої кордони для прибулих із цієї держави.
11. 12 березня 2003 р. скоєно смертельний замах на прем'єр-міністра Сербії Зорана Діндіча.
12. У березні 2003 р. авіалінія Cathway Pacific наказала своїм працівникам, щоб вони не пропускали в літак пасажирів із симптомами невідомої хвороби, наслідком якої померло кільканадцять осіб і скеровували всіх підозрілих пасажирів на лікарське обстеження.

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №4

Каталог прав людини

1. Право на життя
2. Право на свободу
3. Заборона тортур
4. Особиста недоторканість
5. Право на справедливий судовий розгляд
6. Право на визнання правосуб'єктності
7. Право на невтручання в особисте життя
8. Право на невтручання у сімейне життя
9. Свобода думки, совісті та релігії
10. Свобода виявлення поглядів
11. Свобода мирних зборів та асоціацій
12. Право брати участь у правлінні
13. Право на приватну власність
14. Право на притулок
15. Право на громадянство
16. Право на працю
17. Право до належних умов праці
18. Право на забезпечення відповідного рівня життя
19. Право на соціальний захист
20. Право сім'ї на захист та опіку
21. Право на охорону здоров'я
22. Право на навчання
23. Право на участь у культурному житті

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №5

Анкета для дослідження думки

Попроси принаймні 10 осіб із свого найближчого оточення відповісти ТАК або НІ на задані питання. Запиши результати дослідження у відповідній рубриці.

1. Чи ти би погодився з ідеєю створення осередку для бездомних у твоїй місцевості?

особа	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ТАК										
НІ										

2. Яка твоя думка щодо того, що особи іншої національності можуть займати високі державні пости в країні?

особа	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ТАК										
НІ										

3. Якщо більшість суспільства декларує себе християнами, чи не слід їм гарантувати в Конституції більше прав ніж іншим?

особа	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ТАК										
НІ										

4. Чи люди, з якими ти дружиш, мають такі самі погляди як ти?

особа	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ТАК										
НІ										

5. Чи вважаєш, що видатні люди з вищим рівнем інтелігентності заслуговують на більшу повагу та визнання ніж інші?

особа	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ТАК										
НІ										

6. Вважаю, що моя національність краща, ніж інші.

особа	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ТАК										
НІ										

МЕЖІ ТОЛЕРАНТНОСТІ

Демократичний устрій передбачає плюралізм — різні світогляди, переконання, партії — одне слово «толерантність». Кожен може висловлювати свої погляди і намагатись переконати інших. Демократія означає «правління людей». Але чи дійсно управляти можуть всі, чи більшість, чи тільки вибрані? Чи «люди» це кожна конкретна людина, чи згромадження малої кількості вибраних представників? Якою повинна бути сфера впливів демократичної влади — чи вона повинна бути обмежена тільки сферою політики? Якщо погоджуємось з тим, що держава не повинна втручатись у питання нашого стилю життя, то наскільки держава має право втручатись у приватну сферу одиниць із метою забезпечення публічної безпеки?

Цей урок є продовженням уроку «Толерантність — риса справжньої демократії».

Мета: Після отриманого уроку учні повинні:

- Не пов'язувати поняття «толерантність» із таким поняттям як «потурання»,
- Відчувати межі, за якими толерантність замінюється у байдужість,
- Зрозуміти різницю між толерантністю та дозволом чинити зло.

Допоміжні матеріали: 1. У королівстві Толерантність
2. Розумна толерантність

Дидактичні засоби: вибрані актуальні статті з газет (що стосуються насильства, агресії, нетолерантності).

Час: 45 хвилин

ХІД УРОКУ:

Вступ

1. Почніть урок від аналізу дослідження думки, яке зробили учні в рамках домашнього завдання з попереднього уроку. З цією метою об'єднайте учнів у групи. В групах учні порівнюють результати своїх досліджень та проведуть їх обговорення. Через 15 хвилин попросіть представників груп, щоб вони висловили свої роздуми на тему прийняття у нашому суспільстві людей, поведінка і ставлення яких відрізняються від загальноприйнятих норм, або вони належать до груп людей іншої національності, хворих тощо.
2. Запитайте учнів, чи вони самі були колись в такій ситуації, коли відчували відчуження, коли до них віднеслись як до «інших», коли їх хтось не прийняв. Може будуть такі особи, які погодяться розповісти про те, як вони себе тоді почували, чи хтось їм допоміг і яким чином.

Розвиток

3. Роздайте свіжі газетні статті, що стосуються насильства, в яких описані терористичні акти, насильство та безправ'я. Коли учні їх прочитають, запитайте їх, як вони пов'язані з проблемою толерантності.
4. Попросіть, щоб учні ознайомились з текстом казки «У королівстві Толерантність» і запитайте, яка її мораль. У цей момент запишіть на дошці тему уроку.
5. Об'єднайте клас у групи, які створять раду міністрів королівства Толерантність. Їх завданням буде розробка міні кодексу прав і свобод громадянина цієї держави. Попросіть, щоб групи обґрунтували кожне правило, яке вони планують ввести. Наступним етапом буде презентація представників кожної групи розробленого кодексу разом з аргументами, які пояснять причину введення запропонованого запису.

Завершення

6. На завершення уроку попросіть учнів, щоб вони прочитали *допоміжний матеріал №2*. Після читання, вони повинні задуматись над ситуаціями, в яких свідомо своїх меж толерантність не повинна вгагатись навіть перед використанням сили. Учні можуть підготувати в групах короткий опис таких ситуацій, в яких брак втручання не можна назвати толерантністю. Домашнім завданням можуть бути роздуми над тим, які ставлення викликають найбільший неспокій у сучасному світі.

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №1

У королівстві Толерантність

Коли Генріх Поблажливий успадкував трон свого батька Ярослава Страшного, він вирішив полегшити долю своїх підданих в Деспотинії. Оскільки він був дуже поблажливим володарем, а ще і добросердечною людиною, обмежив своє врядування до виконання офіційних функцій — участі у державних урочистостях та репрезентації королівства в світі. Офіційну назву країни змінили — тепер вона називалась королівством Толерантність. Громадяни не мали жодних інших обов'язків, крім сплачування податків. Могли робити все, що бажали. Нікого не примушували до того, що було всупереч його волі. Ніхто не мусив ходити до школи чи служити у війську. Кожен міг визнавати будь яку релігію, говорити все, що йому прийде в голову. Можна було вибирати найбільш екстравагантні зачіски, носити такий одяг, який йому подобається, або взагалі, ходити без одягу (зрештою, середня річна температура в королівстві була 20 градусів за Цельсієм). Одне слово, всі робили те, що їм найбільше подобалось. Спочатку радість підданих була величезною. Поблажливий вважав, що відмінивши всі обмеження та примуси, перетворить свою державу на країну щасливих людей. І тому, він дуже здивувався і розчарувався, коли почув, що через деякий час до його палацу почала надходити інформація про повне безправ'я та анархію. На вулицях столиці Толерантності з'явилися банди патлатих та напівголих дикунів, які нищили все навкруги. Школи почали закриватись, тому що не було учнів, а судді не могли впоратись з горами справ — не було підстав, щоб когось за щось оскаржити. А ще й до того, сусідня держава планувала ввести свої війська на прикордонні території королівства.

— Треба негайно щось з тим робити — подумав засмучений Поблажливий і миттєво скликав надзвичайне засідання Ради Міністрів.

Розумна толерантність

Коли ми говоримо про толерантність, її не можна розуміти як необмежену всюдозволеність. Тоді це є не протиставлення різним проявам зла, яке може призвести до анархії. Фанатична толерантність є так само небезпечна як фанатична нетолерантність. Толерантність необхідно оцінювати позитивно або негативно в залежності від цінності, яку вона захищає. Безперечно, критерієм є цінності, записані у відповідних міжнародних документах, на чолі з Загальною декларацією прав людини, прийнятою на Генеральній Асамблеї ООН у 1948 році. Правильне розуміння толерантності повинно захищати права одиниці, але не бути алібі неморальної або негідної діяльності. Необхідно пам'ятати, щоб неправильне пояснення принципу справедливості не стало ширмою для заздрості, а правдивість нагодою для садизму. Не можемо прийняти девіз: «Ми толерантні — і тому, роби що хочеш, навіть із втратою для себе та інших».

ПРОТИ СТЕРЕОТИПІВ І УПЕРЕДЖЕНОСТІ

Стереотипи полегшують наше життя. Іноді вони навіть можуть остерегти нас перед небезпекою, але можуть також обмежити нашу дійсність, zdeформувати наш спосіб розуміння світу. Тоді вони є досконалим живильним середовищем для нетолерантного ставлення, агресії та ненависті до всього, що відмінне. На цьому уроці за допомогою спільних вправ учні будуть мати можливість перевірити спосіб, у який вони помічають та оцінюють інших.

Мета: Після отриманого уроку учні повинні:

- Вміти пояснити поняття «стереотип» та «упередженість»,
- Зрозуміти як діють стереотипи та упередженість,
- Зрозуміти, що не слід необачно осуджувати інших.

Допоміжні матеріали:

1. Допиши продовження
2. Характеристика
3. Відповідай на питання
4. Напишіть історію
5. Чим є стереотипи і звідки береться упередженість?

Дидактичні засоби: аркуші паперу формату А-4.

Час: 2 x 45 хвилин

ХІД УРОКУ:

Вступ

1. Об'єднайте клас у групи. Запропонуйте першу вправу: «Тест незвичайних застосувань». Дайте кожній групі один предмет щоденного використання і скажіть, що вони повинні придумати для цього предмету як найбільше незвичайних застосувань. Можете запропонувати склянку, гудзик, скріпку, газету, тарілку, молоток тощо. Дайте учням 15 хвилин на цю вправу.
2. Після того, як кожна група розповість про результати своєї роботи, поставте такі питання:
 - Чи ми колись думали про те, що ці предмети можна використовувати в інших цілях?
 - Чому ми використовуємо ці предмети у визначений спосіб?
 - В яких ситуаціях ми відходимо від їх стандартного застосування?
3. Запропонуйте учням другу вправу. Вони повинні дописати продовження описаних ситуацій (допоміжний матеріал №1). Кожен з епізодів може мати зовсім неочікуване продовження. Постарайтесь підготувати перед уроком несподівані продовження, які здивують учнів. Люди не завжди поведуть себе так, як ми сподіваємось. Досвід, який ми збираємо впродовж всього життя, впливає на наш спосіб бачення світу, але він не завжди відповідає дійсності.

Розвиток

4. Попросіть учнів, щоб вони переглянули *допоміжний матеріал №2* і виконали інструкцію. Після виконання вправи, попросіть декількох учнів прочитати результати своєї роботи. Скажіть, щоб учні обґрунтували свою думку. Чи вони особисто знають когось, хто належить до однієї із описаних груп? Чи може вони мають таке переконання на основі чиеїсь думки, або інформації із ЗМІ? Скажіть, що ця і наступні вправи допоможуть їм зрозуміти механізми виникнення стереотипів — спрощених образів дійсності.
5. Запропонуйте учням прочитати *допоміжний матеріал №3* і відповісти на поставлені питання. Порозмовляйте з учнями про вплив засобів масової інформації, реклами, літератури, шкільних підручників, анекдотів на спосіб сприйняття дійсності.
6. Об'єднайте учнів у шість команд і попросіть, щоб вони виконали вправу із *допоміжного матеріалу №4*. Може виникнути така ситуація, що в кожній вправі Українець буде представлений позитивно, а друга дійова особа буде мати тільки негативні риси. Спитайте учнів, чому так сталося. Що переконує їх до такої думки про інші національності?

Завершення

7. Прочитайте учням *допоміжний матеріал №5*. Запропонуйте, щоб кожен написав самостійні роздуми після отриманого уроку. Заплануйте на це завдання 15 хвилин. Зберіть листки з роздумами та задайте домашнє завдання: «Напиши, як змінився твій спосіб сприйняття інших після уроку про стереотипи та упередженість. Подай приклади, які пояснять, в яких ситуаціях стереотипи допомагають людині, а в яких заважають».

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №1

Допиши продовження

Перед вами ситуації, у яких може опинитись кожен із нас. Задумайтесь і постарайтесь передбачити розвиток подій та поведінку дійових осіб.

- 1) Переповнений трамвай. На зупинці входить жінка похилого віку. Хлопець уступає їй місце
- 2) Перед продуктовим магазином стоїть група чоловіків, які п'ють пиво (із їхнього вигляду можна зрозуміти, що вони волоцюги). З магазину виходить жінка, в руках якої переповнені покупки кульки. Раптово, один із кульків тріскається і продукти висипаються на тротуар
- 3) Біля автобусної зупинки стоїть і плаче восьмирічний хлопчик. Старша жінка нахилиється над ним і питає, що сталося
- 4) За столом у дуже дорогому ресторані сидить дуже скромно вдягнений чоловік. До нього підходить офіціант

- 5) Начальник відділу кадрів престижної фірми проводить співбесіду із кандидатами на посаду асистента головного директора. Черговим кандидатом є молодий чоловік, якому на перший погляд виповнилось двадцять років.....
.....
- 6) В товаристві знайомих одна з осіб розповідає про свої проблеми. Всі зацікавлено слухають. Раптово, пара, що сидить напроти починає голосно сміятись.....
.....
- 7) Хтось дзвонить до дверей квартири, де проживає одна старенька. Вона відчиняє двері. На порозі стоїть міліціонер.....
.....

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №2

Характеристика

Підбери характерні риси до кожної із груп осіб:

Групи осіб	Характерні риси
1. Люди з тонкими губами	а. дуже скупі
2. Люди з високим чолом	б. схильні до флірту та зрад
3. Люди з рудим волоссям	в. холодні, флегматичні
4. Актори, акторки, моделі	г. крадуть, якщо тільки є нагода
5. Німці	д. хитрі
6. Шотландці	е. розумніші від інших
7. Англійці	є. мають проблеми з інтелектом
8. Цигани	ж. прихильники порядку та покарань, дуже чистоплотні
9. Блондинки	з. більш розсіяні ніж інші
10. Науковці	і. мстиві

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №3

Відповідай на питання

- Напевно тобі відомі вітчизняні літературні твори та кінофільми про Другу світову війну. Чи можеш на їх основі описати образ Німця?
- Читаєш, або колись переглядав/переглядала популярні молодіжні журнали. Як, на думку їх авторів, повинні поводити себе молоді дівчата? Чим вони повинні цікавитись? Що робити у вільний час?
- Напевно тобі відомі анекдоти про міліціонерів, блондинок, росіян, євреїв та інші суспільні або національні групи. Як охарактеризовані ці групи в анекдотах?
- Оглядаєш в пресі та по телебаченню багато реклами. Якщо їм вірити, — Чим цікавляться жінки, а чим чоловіки? Чим цікавиться молодь, а чим старші люди?
— Як виглядають курці?
— Як споживання пива допомагає в різних життєвих ситуаціях?
- Пригадай свої підручники з першого класу. Що, на думку їх авторів, робить вдома мама, а що тато?

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №4

Напишіть історію

Напишіть історію (10 речень) про Українця та:

Група I — Цигана

Група IV — Німця

Група II — Поляка

Група V — Румуна

Група III — Єврея

Група VI — Чорношкірого

Коли будете писати історію, використайте 10 прикметників серед запропонованих: розумний, дурний, прудкий, вертлявий, жадібний, бідний, ледачий, працьовитий, підприємливий, брудний, смердючий, п'яний, хитрий, лицемірний, жорстокий, інтелігентний, добродушний, безоглядний.

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №5

Чим є стереотипи і звідки береться упередженість?

Стереотип (від грецького *στερεός* — твердий, об'ємний, тілесний, просторовий і *τύπος* — відбиток) — діюче в суспільній свідомості спрощене, неповне і забарвлене оцінкою сприйняття дійсності, яке відноситься до суспільних груп, осіб, ситуацій або установ, що виробляється внаслідок неодноразового повторення. Це поняття було введено до соціології У. Ліппманом. Відповідно до нього, стереотип є частковим, одиничним і, перш за все, схематичним образом, який виникає в розумі людини у зв'язку з конкретним фактом або суспільним явищем. Стереотипи нав'язуються групі як витвори культури і зверху визначають спосіб сприйняття фактів та суспільних явищ.

В деяких ситуаціях стереотипне мислення є потрібним, а навіть, необхідним. Коли нам необхідно швидко прийняти рішення в небезпечних ситуаціях, скорочене та спрощене мислення може врятувати наше життя. Якщо, наприклад, побачимо біля своєї школи лева, скоріше за все у нас виникне стереотип лева, як небезпечної тварини і ми втечемо. А спроба не стереотипного підходу могла б мати трагічні наслідки.

Але оцінювання осіб або суспільних груп із використанням схематичного, одностороннього образу і створення думки на його основі ще перед пізнанням самого об'єкту, найчастіше призводить до небажаних наслідків у формі упередженості. Упередженість є основою багатьох негативних явищ, таких як нетерпимість, ксенофобія, расизм і дискримінація.

Найчастіше стереотипи виникають у відношенні до етнічних (наприклад, працьовиті німці, спокійні англійці), професійних (наприклад, мудрі професори, організовані керівники) та класових груп (наприклад, неосвічений селянин, м'який інтелігент) і статі (наприклад, делікатна жінка).

Стереотипи народжуються в результаті некритичного прийняття поширеної у даному середовищі думки. З приводу того, що зміст, який передається, завжди забарвлений оцінкою і емоціями, стереотип передає як суспільну симпатію і схвалення, так і упередженість, несхвалення чи антипатію. Найчастіше стереотипи засвоюються в дитинстві і тому вони глибоко закорінені і їх нелегко змінити, навіть під впливом солідних аргументів та протилежного досвіду.

Стереотип грає важливу роль в політичній практиці, тому що він дозволяє зробити поділ: «ми» — «вони». Це формує почуття політичної приналежності, яке народжується в результаті функціонування опозиції («вони») до власної групи («ми»). В пропаганді часто використовуються стереотипи, які розмивають дійсність за допомогою використання ярликів та схем.

Підготовлено на основі енциклопедичного словника — Громадянська освіта, Р. Смольський, Е. Х. Штатмюллер, вид. Європа, Вроцлав 1999.

СТЕРЕОТИПИ І СУСПІЛЬНА УПЕРЕДЖЕНІСТЬ

З одного боку, стереотипи нам необхідні, тому що допомагають функціонувати у світі. Але варто пояснити учням, що стереотипи не завжди корисно впливають на те, як ми сприймаємо інших.

Мета: Після отриманого уроку учні повинні:

- Вміти пояснити поняття «стереотип» та «упередженість»,
- Розуміти механізм виникнення та функціонування суспільних стереотипів,
- Вміти оцінити наслідки використання стереотипів у житті індивідуума та групи,
- Усвідомлювати, що кожна людина керується стереотипами.

Допоміжні матеріали:

1. Допиши продовження
2. Чим є стереотипи і звідки береться упередженість?

Дидактичні засоби:

великі аркуші паперу, фломастери.

Час: 45 хвилин

ХІД УРОКУ:

Вступ

1. Роздайте учням *допоміжний матеріал №1*. Попросіть, щоб вони довго не задумуючись дописали продовження речень. Коли учні виконають це завдання, запишіть всі можливі варіанти на дошці. Запитайте учнів, звідки вони знають, якими є представники кожної з груп, які описані у вправі. Чи вони особисто знають когось із даної групи? Чи описані риси можуть характеризувати всі без винятку особи, що належать до даної групи? Чим керувались учні під час виконання цієї вправи? В цьому моменті поясніть, що таке *стереотип*.

Розвиток

2. Роздайте учням *допоміжний матеріал №2*, в якому пояснюються поняття *стереотип* і *упередженість*. Скажіть, щоб учні прочитали самостійно текст і задумались, чим відрізняються стереотипи і упередженість. Порозмовляйте з учнями про те, в яких ситуаціях стереотипи нам допомагають, а в яких заважають та до чого призводить упередженість. Попросіть, щоб учні задумались над тим, звідки беруться стереотипи та упередженість.

3. Об'єднайте учнів у чотири команди, роздайте командам великі аркуші паперу і маркери а після цього, задайте питання:
 - Як ви вважаєте, які інституції повинні проводити боротьбу із суспільними стереотипами?
 - Якого типу діяльність повинна проводитись і до кого вона повинна бути спрямована?

Виділіть 10 хвилин на дискусію в групах та графічне оформлення її результатів. Після завершення вправи представники кожної із груп повинні розповісти про те, що відбувалося в групі під час дискусії.

4. Запитайте учнів, що вони безпосередньо можуть робити, щоб протидіяти стереотипам.

Завершення

5. Попросіть учнів, щоб у рамках домашньої роботи вони об'єднались у групи та підготували сценарій короткої телевізійної програми про негативні наслідки стереотипної та упередженої поведінки. Якщо вони бажають, можуть створити відеофільм або радіо передачу.

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №1

Допиши продовженням

- Американець є (який?)
- Європеець є (який?)
- Християнин є (який?)
- Мусульманин є (який?)
- Єврей є (який?)
- Німець є (який?)
- Росіянин є (який?)
- Циган є (який?)
- Поляк є (який?)

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №2

Чим є стереотипи і звідки береться упередженість?

Стереотип (від грецького *στερεός* — твердий, об'ємний, тілесний, просторовий і *τύπος* — відбиток) — діюче в суспільній свідомості спрощене, неповне і забарвлене оцінкою сприйняття дійсності, яке відноситься до суспільних груп, осіб, ситуацій або установ, що виробляється внаслідок неодноразового повторення. Це поняття було введено до соціології У. Ліппманом. Згідно з ним, стереотип є частковим, одиничним і перш за все схематичним образом, який виникає в розумі людини у зв'язку з конкретним фактом або суспільним явищем. Стереотипи нав'язуються групі як витвори культури і зверху визначають спосіб сприйняття фактів та суспільних явищ.

В деяких ситуаціях стереотипне мислення є потрібним, а навіть, необхідним. Коли нам необхідно швидко прийняти рішення в небезпечних ситуаціях, скорочене та спрощене мислення може врятувати наше життя. Якщо, наприклад, побачимо біля своєї школи лева, скоріше за все у нас виникне стереотип лева, як небезпечної тварини і ми втечемо. А спроба не стереотипного підходу могла б мати трагічні наслідки.

Але оцінювання осіб або суспільних груп з використанням схематичного, одностороннього образу і створення думки на його основі ще перед пізнанням самого об'єкту, найчастіше призводить до небажаних наслідків в формі упередженості. Упередженість є основою багатьох негативних явищ, таких як нетерпимість, ксенофобія, расизм і дискримінація.

Найчастіше стереотипи виникають у відношенні до етнічних (наприклад, працьовиті німці, спокійні англійці), професійних (наприклад, мудрі професори, організовані керівники) та класових груп (наприклад, неосвічений селянин, м'який інтелігент) і статі (наприклад, делікатна жінка).

Стереотипи народжуються в результаті некритичного прийняття поширеної у даному середовищі думки. З приводу того, що зміст, який передається, завжди забарвлений оцінкою і емоціями, стереотип передає як суспільну симпатію і схвалення, так і упередженість, несхвалення чи антипатію. Найчастіше стереотипи засвоюються в дитинстві і тому вони глибоко закорінені і їх нелегко змінити, навіть під впливом солідних аргументів та протилежного досвіду.

Стереотип відіграє важливу роль в політичній практиці, тому що він дозволяє зробити поділ: «ми» — «вони». Це формує почуття політичної приналежності, яке народжується в результаті функціонування опозиції («вони») до власної групи («ми»). В пропаганді часто використовуються стереотипи, які розмивають дійсність за допомогою використання ярликів та схем.

Підготовлено на основі енциклопедичного словника —
Громадянська освіта, Р. Смольський, Е. Х. Штатмюллер, вид. Європа, Вроцлав 1999.

Р ОЛЬ АНЕКДОТІВ В УКРІПЛЕННІ СТЕРЕОТИПІВ

Коли ми розповідаємо анекдоти про інші національності, часто не розуміємо, що вони створюють в нашій свідомості певний фальшивий образ національних рис. Буває, що анекдоти ображають представників інших націй. Такі анекдоти розповідають і діти і дорослі та не усвідомлюють, що на їх основі часто формується певна думка про інших людей. Деякі анекдоти, що ображають гідність людини бувають не тільки дурними і безглуздими, але навіть, жорстокими, наприклад серія анекдотів про страждання євреїв під час війни. Розповідь таких жартів, спільний сміх та насмішки притупляють вразливість, призводять до того, що те, що для інших пов'язане з муками, болем, часто, особистою трагедією, здається звичайною, навіть банальною справою.

Мета: Після отриманого уроку учні повинні:

- Зрозуміти роль сміху в житті людини,
- Знати погляди філософів на тему сміху,
- Задуматись над негативними наслідками висміювання інших,
- Вміти пояснити терміни *стереотип* та *упередженість*,
- Вміти зайняти критичну позицію по відношенню до того, що говорять інші.

Допоміжні матеріали: 1. Фрагменти лекції Лешка колаковського
2. Анекдоти про українців

Дидактичні засоби: великі аркуші паперу, 4 маркери.

Час: 45 хвилин

ХІД УРОКУ:

Вступ

1. Поясніть учням тему і мету уроку.
2. Попросіть, щоб вони зробили карту асоціацій зі словом «сміх».
3. Запитайте учнів, яку функцію, на їх думку, виконує сміх в житті людини. Записуйте відповіді учнів на дошці у двох стовпцях, відразу виконуючи поділ на позитивні та негативні функції.

Розвиток

4. Роздайте учням *допоміжний матеріал №1* і скажіть, щоб вони прочитали фрагмент лекції Лешка Колаковського на тему сміху. Поясніть учням, що в цьому тексті обговорені головні погляди філософів на тему сміху, доповнені роздумами автора. Попросіть учнів, щоб вони підкреслювали під час читання фрагменти тексту, які говорять про функції сміху.

¹ Перекладач пристосував конспект уроку для використання в українській школі і в допоміжному матеріалі №2 анекдоти про поляків замінив на анекдоти про українців, взяті з Інтернету.

5. Після прочитання тексту учні доповнюють записи на дошці.
6. Запитайте учнів, чи вони знають анекдоти про інші національності і запропонуйте, щоб вони деякі з них розповіли. Зробіть разом список національностей, про яких розповідається на Україні найбільше анекдотів (євреї, росіяни, німці, роми, шотландці). Об'єднайте учнів у 4 групи і попросіть, щоб вони спільно задумались над образом кожної із національностей, який створюється на основі відомих їх анекдотів. Роздайте групам великі аркуші паперу і скажіть, щоб учні записали на них риси характеру і особистості, які можна побачити в тих жартах.
7. Після цього прочитайте приклади анекдотів про українців (*допоміжний матеріал №2*).
8. Запитайте учнів про те, що вони відчували, коли слухали анекдоти про себе:
 - Чи нам весело і приємно, коли ми слухаємо анекдоти про українців?
 - Як би ми себе почували у міжнародному товаристві, коли хтось би розповів пару таких анекдотів?
 - Як нас представляють в анекдотах? Чи хтось із учнів погоджується з таким образом свого співвітчизника?

Завершення

9. Запитайте учнів, чи вони можуть пояснити значення термінів *стереотип* та *упередженість*. Спробуйте спільно дати означення цих термінів.
10. На завершення уроку задайте учням питання: «Як ви вважаєте, яку функцію виконують анекдоти, героями яких є представники різних національностей?».

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №1

Фрагмент лекції Лешка Колаковського

«Здатність сміятись і почуття гумору — є різні речі. Здатність сміятись є загальною та визначною рисою людини, про що вже знали навіть стародавні. Оскільки сміх є таким загальним явищем, то не дивує, що філософи, моралісти і письменники створили чимало теорій на цю тему. Найбільш відомими є роздуми Хоббса, Шопенгауера, Фрейда і Бергсона. Всі вони мають на меті пояснити, якого виду обставини чи предмети нас спонукають до сміху, а деякі, крім цього пояснюють психологічну і філософську функцію сміху. До кожної теорії, що тлумачить сутність сміху, з легкістю знайдемо безліч прикладів, і безперечно, завжди будуть такі приклади, які не вдасться під неї пристосувати.

Чи сміх є несподіваним почуттям власної хвали або переваги, задоволенням з того, що хтось є гіршим (як стверджував Хоббс, а в наші дні Адлер)? Може власне так сміємось, коли оглядаємо фільми з Фліпом і Фляпом. Це добродушний сміх, який насичений симпатією до цих нещасних, які ну ніяк не вміють пройти в двері або перенести тарілки без катастрофічних наслідків. У дечому це є подібним до садистського сміху — злорадства від поразки або мук ворога. Чи можна два жанри приписати до одного виду, тоді як вони такі різні?

І що з цим спільного, наприклад, має такий сміх, що виникає у слухача, який раптово почув у незнайомій мові слово, яке в його власній мові звучить нецензурно? Шопенгауер стверджує, що сміх є реакцією викликаною невідповідністю між абстрактним поняттям і конкретними об'єктами, що підпадають під це поняття, але занадто від нього відрізняються.

А ось Бергсон, у своїй славній роботі про сміх каже, що сміх є інтелектуальною, не емоційною, реакцією на контраст, який виникає коли людська поведінка проявляє риси механіки, що є протиставленням цільової, живої діяльності. Так буває в комедіях, коли герой безглуздо повторює якусь схему, не звертаючи уваги на реальність та її змінність. Власне такий сміх викликає той, хто намагаючись сісти на крісло, приземляється на підлозі [...]».

«[...] Гумор і сміх, як нам відомо, можливі в небезпечних і напружених ситуаціях — буває гумор серед солдат на війні, у в'язниці, під час окупації. Там, де є хоч крихітна надія, стрес перед лицем небезпеки може бути частково знятий, якщо звертати увагу на комічні сторони ситуації, але там, де вже нема надії, немає і сміху [...]».

Лешек Колаковський
Мінілекції про максісправи, Знак, Краків 2000, ст. 30–32, 35

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №2

Анекдоти про українців

Брати Кий, Щек та Хорив:

- А на цьому холмі ми збудуємо Золоті ворота.
- Ні, давайте збудуємо звичайні, а за паперами проведемо як золоті...

В Америці, якщо на крані написано С, це означає «холодна вода», Н — «гаряча вода». В Європі, якщо на крані є синій колір це означає «холодна вода», якщо червоний — «гаряча вода». На Україні, якщо на крані є синій колір це означає «вода», якщо червоний — «нема».

На прийомі у лікаря:

- Серце у вас б'ється нерегулярно. Випиваєте?
- П'ю, лікарю, але регулярно. Скажіть, що зі мною? І не латиною, а так, по-простому.
- Ви ледар і п'яниця.
- А тепер напишіть оце латиною, щоб мені дали лікарняний.

Миколо, нащо ж ти оце ніц не робиш, по господарству не допоможеш, на роботу не ходиш?

- А раптом війна!.. — а я зморений...

Український хлопець каже своєму батькові:

- Ціни на горілку піднялись. Прийдеться тобі тато, менше пити.
- Ні сину, це тобі прийдеться менше їсти.

Бабця з дідом дуже любили гратись у схованки. Вранці стара ховала самогон і якщо дід його не знаходив — то ввечері вже ховалась бабця.

Жили у селі двоє сусідів — Петро і Микола. Прийшла війна, зайшли у село німці. Петро пішов у ліс партизанити, а Микола лишився в селі.

Тож приходять німці до Миколи, кажуть, як скажеш, де партизани ховаються, дамо корову і лантух картоплі. Подумав Микола, подумав, — і Петра, звичайно, шкода, і...

А!...

Тож іде по селі, веде корову, несе лантух картоплі, аж як назустріч німці уже Петра ведуть. Петро порівнявшись з Миколою набрав слини тай «Тьху!» Миколі у пику.

(Микола, обертаючись) — Та ти що, Петро, образився, чи що?..

Після смерті українець потрапив у пекло. Коли він проходив на своє місце, то побачив казан з написом «євреї». Цей казан стерегла ціла варта чортів. Після цього він побачив казан з написом «українці». Його ніхто не стеріг.

— Чому ви стережете євреїв?

— Якщо тільки одному з них вдасться звідти вибратись, він витягне всіх інших.

— А чому ви не стережете українців?

— А навіщо? Якщо одному з них вдасться звідти вибратись, інші відразу затягнуть його назад.

Село, два сусіди через паркан:

— Микола!

— Що?

— Їсти будеш?

— Буду.

— То заходь до мене.

— Так у тебе ж злий собака.

— Отож!

Невістка з порога гукає свекра, який порався у дворі:

— Та-ту! Йдіть вечеряти.

— Що? — недочув той.

— Ну, не хочете, як хочете.

Київ. Стоять двоє. Підходить до них перехожий і запитує:

— Как пройти на Хрещатик?

Йому у відповідь:

— ???

Повторює питання англійською.

— ???

Німецькою.

— ???

Французькою.

— ???

Не одержавши відповіді перехожий йде далі.

Один чоловік іншому говорить:

— Подивися, Петро, яка розумна людина! Скільки мов знає!

— І це йому допомогло?

На уроці географії у школі:

— Діти! Пограймо в гру. Я описуватиму вдачу якогось народу, а ви будете відгадувати, що це за народ. Добре?

— Домовились!

— Отже, гарний народ: і працюють наче, і гостинні трішки, проте як вип'ють — ховайся, бо буде лихо...

Петрик викрикує:

— Та це ж москалі!

— Ну, які ж москалі, Петрику, вони росіянами зуться... А взагалі то правильно! Сідай. Наступне: і хазяйновиті вони, у всьому порядок та рахунок знають, тільки от взимку в них снігу не випросиш...

Марічка підсакує:

— Я знаю, жиди це!

— Та які жиди? Їх євреями кличуть. А взагалі то правильно! Сідай, Марічко.

— Остання народність: хазяйновиті, щирі, гостинні люди, а хати в них маленькі-гарненькі, побілені; поряд мальви ростуть... Все як у казці, проте вийде чоловік з хати, подивиться на хатинку сусіда і зціпивши зуби, промовить: «А, бодай вона згоріла...» У класі мовчанка.

— Ну, хто це? Що не знаєте? Чого мовчите?

Тихенький голос з останньої парти:

— Зате ми гарно співаємо...

Питає онучок діда:

— Діду, хто такі росіяни і хто такі москалі?

— О, внучку, росіяни — то люди, котрі живуть в багатій і великій країні, але не мають в ній щастя. А москалі це ті ж росіяни, але живуть в Україні. Вони займаються наукою і виробництвом і будують незалежну Українську державу.

— Діду, хто такі євреї і хто такі жиди?

— О внучку, євреї — то люди, що живуть в безводній, сухій країні. Вони бороняться від ворогів і помалу перетворюють ту пустелю в сад.

Жиди ж живуть в Україні. Вони піклуються про українську культуру і будують незалежну Українську державу.

— Діду, а хто такі українці і хохли.

— Онучку, українці — то люди, що живуть в Канаді, Бразилії, США і Аргентині. Вони плекають українську мову і культуру. А хохли — то люди, що живуть в Україні і заважають москалям і жидам будувати незалежну Українську державу.

ТРИ РЕЛІГІЇ — ОДИН БОГ

Релігія, яка повинна зміцнювати любов та мир між людьми, часто буває основою конфліктів. Впродовж віків, влада використовує її для поширення своїх впливів та збагачення. Втрачається її істота. Урок повинен пояснити учням, що релігії подібні по суті та вірні однаковим цінностям.

Мета: Після уроку учні повинні:

- Знати основні принципи трьох монотеїстичних релігій: іудаїзму, християнства і ісламу,
- Зрозуміти спільне коріння цих трьох релігій,
- Вміти пояснити, чому віруючі цих трьох релігій часто конфліктують між собою.

Допоміжні матеріали:

1. Ілюстрації або фотографії храмів, релігійних символів та віруючих (люди, що моляться) пов'язаних із трьома монотеїстичними релігіями,
2. Джерела конфлікту
3. Основна інформація про монотеїстичні релігії.

Дидактичні засоби:

аудіо-запис із музикою, аркуші паперу формату А-3, малярська стрічка для приклеювання планшетів, великі аркуші паперу для виготовлення плакатів, фломастери.

Час: 45 хвилин

ХІД УРОКУ:

Вступ

1. Перед уроком підготуйте приміщення: повішайте на стінах ілюстрації та фотографії (можете використати *допоміжний матеріал №1*) храмів, людей та релігійних символів пов'язаних із трьома різними релігіями. Під кожною ілюстрацією повішайте чистий аркуш паперу формату А-3. На цьому папері учні будуть записувати свої роздуми. Включіть спокійну гарну музику (наприклад, григоріанський хор, церковні співи та ін.). Запросіть учнів до класу. Скажіть, щоб вони ознайомились з виставкою і під кожною ілюстрацією або фотографією записали свої коментарі, перші асоціації або надали їм назви.
2. Обговоріть спільно з учнями зміст їх записів, пошукайте спільні елементи і різницю, задумайтесь, чим вони були спричинені.

Розвиток

3. Запитайте учнів, яка на їх думку буде тема сьогоднішнього уроку. Ознайомте учнів з метою уроку. Чи вони вміють відрізнити символи кожної із представлених релігій? Запитайте, як вони вважають, чому ви будете розмовляти власне про ці три релігії.

4. Скажіть, що ці релігії часто протиставляють. Віруючі цих релігій мають вороже відношення один до одного. Історія пам'ятає битви між християнами, іудеями та мусульманами. Запитайте учнів, що вони знають про конфлікти на релігійній основі — минулі та сучасні. Можете нагадати про єврейські погроми (не тільки під час Другої світової війни), хрестові походи тощо. Запитайте учнів, чому виникають між людьми конфлікти. Розкажіть про різні джерела конфліктів: конфлікт взаємин, даних, цінностей, поведінки, структур. Запитайте, до якого типу конфліктів належать релігійні конфлікти, хто і що повинен робити, щоб запобігати виникненню таких конфліктів.
5. Запитайте учнів, що вони знають про ці три релігії. Запропонуйте їм поглибити свої знання і ознайомитись із основними принципами кожної із трьох релігій. Роздайте всім *допоміжний матеріал №3*.
6. Об'єднайте учнів у групи і попросіть, щоб кожна група прочитала основну інформацію про монотеїстичні релігії та підготувала плакат, на якому будуть представлені спільні елементи релігій — іудаїзму, християнства та ісламу. Після презентації плакатів підведіть підсумки і ще раз підкресліть, що об'єднує ці три релігії.

Завершення

7. Запитайте учнів, чому, не дивлячись на те, що закликом кожної з трьох релігій є мир для всіх, віруючі змагаються між собою за домінування у світі.

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №1

**Храми та релігійні символи,
пов'язані із трьома монотеїстичними релігіями**

Синагога в Тикочині

Зірка Давида на синагозі
Ножи́ків в Варшаві

Єврейський цвинтар в Кракові

Історичний костел в Ціборах

Таблиця при вході на мусульманський цвинтар в Крушиницях

Православна церква в Крульовому Мості

«Старі Повонзки» в Варшаві

Купол мечеті в Богоніках

Мечеть в Крушенінах

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №2

Джерела конфлікту

До факторів, які можуть бути джерелом конфлікту можемо зарахувати:

- проблеми, що виникають у взаєминах між людьми,
- проблеми, пов'язані із доступом до інформації,
- проблеми, пов'язані із структурою ситуації,
- різні цінності,
- відмінні інтереси та потреби сторін.

Конфлікт взаємин — виражається негативним відношенням до людей, з якими ми опинились у конфліктній ситуації. Його супроводжують негативні емоції, непорозуміння, стереотипне відношення до людей, з якими ми не погоджуємось, мстива поведінка.

Конфлікт даних — виникає в ситуації, коли люди не володіють необхідною інформацією, коли в них різна інформація або вони її по різному інтерпретують.

Структурний конфлікт — може виникати з обмеженості засобів, що викликає конкуренцію сторін структури організації, в якій діють люди, з ролей, які вони виконують. Його може викликати обмеженість часу, занадто велика кількість завдань, занадто малий простір або занадто далека відстань.

Конфлікт цінностей — може виникнути з різних систем цінностей людей, які опинились у даній ситуації, з різного розуміння добра і зла, визнання та дотримання різних правил справедливості.

Конфлікт інтересів — найчастіше виникає тоді, коли одна із сторін намагається заспокоїти свої потреби коштом другої сторони. Це може стосуватись *матеріальних потреб* (наприклад, гроші, посада тощо), *процедурних потреб* (наприклад, спосіб вирішення конфлікту, спосіб ведення розмови) та *психологічних потреб* (наприклад, почуття власної вартості, гідності, довіри, поваги).

Підготовлено на основі: С. Хелпа, Т. Вітковський, *Психологія конфлікту*, UNIS, 1999.

Основна інформація про монотеїстичні релігії

Юдаїзм — це перша й найдавніша монотеїстична релігійна система. Базується на концепції всюдисущого вічного Єдиного Бога, Творця, Бога Авраама, Ісаака та Іакова, Бога, який обрав ізраїльський народ і уклав з ним єдиний в історії світу союз. Історія народу Ізраїлю та його особливого зв'язку з Богом описана у єврейському Святому Письмі — *Танах*, яке відоме у християнській традиції як Старий Заповіт. Основною частиною Танах є *Тора* — перша з п'яти біблійних книг.

Історія обраного народу, яка описана в Біблії, це насамперед історія особливого зв'язку Ізраїльського племені з Богом, який у конкретному часі і місцях втручається в життя свого народу, рятує, застерігає, від'єднує від поганських сусідів, а також карає за непокірність.

Авраам, родоначальник єврейської нації вирушив за наказом Яхве з Ур у Месопотамії до Ханаану (Палестина), землі, яку Бог дав йому і його нащадкам. Бог пообіцяв йому, що його потомків буде як зірок на небі і як піску на березі моря, якщо Авраам і його люди визнають Яхве за єдиного Бога. Мандри Авраама можна інтерпретувати як прояв життя кочових племен, але особливістю цієї історії є факт, що рішення про подорож було прийняте не на знак опікунського місцевого божества, а за наказом невидимого та невідомого Бога. Аврааму були відомі тільки його накази, наприклад, не приклонятись іншим богам, з якими були пов'язані ритуали, наприклад, обрізання та правила щоденного життя. Голод змусив Авраама перенестись до Єгипту. Приблизно у 1280 році до н.е. Мойсей вивів народ з Єгипту та повернув його до Землі Обіцяної. Від онука Авраама — Якова, народ отримав назву Ізраїль. Мойсей написав Тору, яка складається з п'яти книг Мойсея: Буття, Вихід, Левіт, Числа, Повторення закону. Це джерело заповідей — зміст єврейської релігійної думки. Тора пояснює взаємини між Богом та народом, встановлює правила поведінки в усіх сферах життя віруючого — релігія, моральність, закони.

Особливе розуміння єдиного Бога, Тора, заповіді, Земля Обіцяна є елементами союзу з обраним народом. Євреєм вважається тільки особа, яка визнає цей союз або кого народила єврейська матір.

У 586 році до н.е. Вавилонці зруйнували Перший храм у Єрусалимі — національну святиню, а більшість мешканців потрапила у неволю. Знищення Першого храму, практично єдиного місця, де проводилися ритуали і жертвоприношення, послабило позицію жерців. Коли забракло храму, євреї почали збиратись на спільні молитви та вивчення Тори навколо рабинів — знавців та вчителів. Це дало початок майбутніх синагог.

Кінець культу жертвоприношення у формі, який передбачала Тора, вимагав створення нового напрямку розвитку релігії, пристосування старого релігійного вчення і біблейського законодавства до нових умов життя євреїв, які були розсіяні по різних країнах. Новими структурами, культивування традиції і обрядів, стали община та сім'я. Необхідність дотримання заповітів Тори вже не в храмі, а у повсякденному житті, привела до створення основного збірника релігійних приписів — Талмуду. Він став джерелом дискусії рабинів, метою яких було створення єдиної системи релігійної практики та кодекс і модель існування євреїв. Правова система Тори, яку пояснює Талмуд, це докладний опис, що охоплює всі сфери життя і підпорядковує їх основній цінності — як прожити в згоді з Богом, за його наказами. Застосування Талмуду є для євреїв виразом віри і щоденним доказом їх особливого союзу з Богом.

Християнство з усіма своїми напрямками є монотеїстичною релігією і нараховує понад мільярд віруючих. Своїм початком визнає дії Ісуса Христа, який збавив людей. Після розп'яття Ісуса і розповсюдження віри про його воскресіння, перша ранньохристиянська община надала йому назву Христос. Єврейські християни очікували скорого повернення Ісуса, месії, Спасителя. Після переслідування єврейських християн в Єрусалимі, християнські общини починають виникати в інших містах. До них приєднуються погани.

Святим Письмом християнства є Біблія, яка складається з двох частин. Першу частину християни називають Старим Заповітом, який охоплює святе письмо єврейської релігії, тобто іудаїзму. Друга частина Біблії називається Новим Заповітом, написана на грецькій мові і в ній заміщено 27 творів, написаних у християнському середовищі. За християнами, у Новому і Старому Заповіті промовляє той самий Бог. Але християни вважають, що тільки завдяки Новому Заповіту можна зрозуміти Старий Заповіт.

Вхід до святині (костелу, церкви), тобто християнської общини відбувається за допомогою хрещення, ритуалу обмивання водою — символічного очищення від первородного гріха. Участь у богослужінні для християн є зустріччю з Богом, а прийняття причастя — прийняттям Ісуса до свого серця. В основі християнського вчення лежать десять заповідей та Проповідь на Горі. Так само як і в іудаїзмі, свято і відпочинок в християнстві відбувається на сьомий день тижня.

Іслам є наймолодшою монотеїстичною релігією, проголошеною Мугаммадом (зустрічаються також варіанти транслітерації Мухаммед, Мохаммед, Мугаммед, Могаммад, Магомет та ін.) — 622 р. н.е. — народилась на західному березі Аравійського півострову в містах Мекка і Медіна. Слово *іслам* у дослівному перекладі з арабської означає смиренність — тобто життя у злагоді з миром (світом), життя у мирі із Всевишнім, покірність його волі. Цю назву обрав Мугаммад для нової релігії. Мусульманином є кожний, хто віддається Богу.

Іслам є визнанням віри у єдиного, всемогутнього Бога, але є також законом божим, проголошеним Мугаммадом. Фундаментом Ісламу є Коран — священна книга мусульман, в якій зафіксовані ідеї та принципи віровчення Мугаммада та Сунна — зібрання текстів («хадісів»), які містять висловлювання пророка Мугаммада щодо норм права, звичаїв, правил поведінки.

Коран розуміє існування Бога так само, як Біблія — як догму, яку не потрібно пояснювати, а головний акцент зосереджений на його доброті на всемогутності. На відміну від Старого Завіту Коран описує акт створення як постійний і безперервний процес, яким керує Бог завдяки своїй всемогутності. Людина повинна вибрати дорогу: жити у вірі, згідно із заповідями, або бути невіруючим. Люди, яких Бог визнає справедливими, підуть до неба і будуть вічно жити у Раю. Коран був одкровенням, безпосередньо об'явленим Богом Мугаммаду або за посередництва архангела Гавриїла. Послідовники ісламу вірять, що **Коран** — істинне слово Всевишнього, яке вміщує Його остаточну і повну волю щодо людства. Коран — книга не створена, а існуюча вічно, як сам Бог, вона — його слово.

Іслам опирається на п'яти основних принципах:

- Шахада (визнання віри) є основним принципом Ісламу. Немає нікого гідного поклоніння, крім Бога, і Мугаммад — пророк його для всіх людей, аж до Страшного суду.
- Салат або ритуальна молитва, яка повинна виконуватися п'ять разів на день. Це обов'язок по відношенню до Бога. Молитва зміцнює та відроджує віру в Бога, очищає душу та зменшує спокусу гріху. Кожен салат робиться у напрямку до Кааба (будівлі в центрі Священної Мечеті), що є у Мекці.
- Закят або милостиня. Ця практика надання милостині заснована на накопиченому багатстві, і обов'язкова для всіх мусульман, які можуть надати її. Виправлена частина витрачається, щоб допомогти бідному або тому, хто має потребу, а також, щоб до-

помогти розповсюдженню Ісламу. Зякат вважається релігійним зобов'язанням, тому що багатство вважається як щедрість Бога.

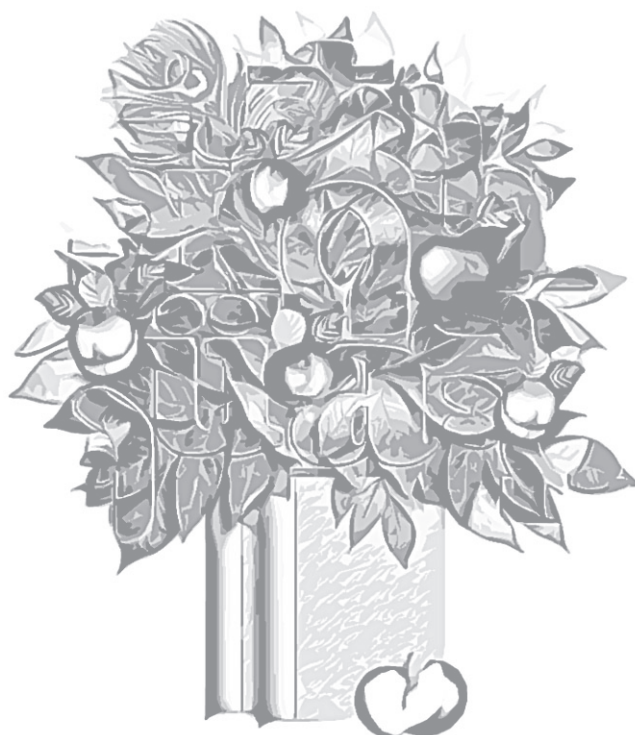
- Саум. Мусульмани не повинні їсти або пити від світанку до сутенків протягом місяця в рамадані, і повинні зважати на інші гріхи. Піст — заохочує відчуття близькості до Бога, і протягом нього мусульмани повинні принести свою подяку і залежність від нього, викупають їх минулі гріхи, і думають про тих, хто має потребу.
- Хадж. Паломництво в місяць хіджжа в місті Мекка. Кожен фізично здоровий мусульманин, повинен зробити паломництво до Мекки щонайменше один раз у його житті. Коли паломник є близько десяти кілометрів з Мекки, він повинен одягнути одяг Іхрам, який складається з двох білих цілісних листів. Паломник, або хаджа, шанується суспільством, хоча ісламські викладачі говорять, що Хадж повинен бути виразом відданості Богу замість засобу, щоб придбати соціальне положення. Іслам визнає всіх людей за рівних.

Підготовлено на основі: *Лексикон релігії від А до Я*, вид. MUZA SA, Варшава 1994; М. Еліад, *Історія вірувань та релігійних ідей*, РАХ, Варшава 1994; В. Тилох, *Боги чотирьох сторін світу*, Wydawnictwo Łódzkie, Лодзь 1988.

VI

олікультурність і законодавство

П РО ВЛАДУ ТА ЇЇ МЕЖІ

Демократія є устроєм, який обмежує привілеї тих, хто управляє. Межами і одночасно охоронною парасолькою громадянина є права людини. Вони належать кожній людині, незалежно від кольору шкіри, статусу, національності, віку або суспільного походження. Вони стосуються відносин одиниці з владою (держава — громадянин). Вони визначають межі захищеності одиниці, оберігають сферу свободи перед втручанням зі сторони представників державної влади. Якщо права громадянина порушуються, він має право вносити оскарження та домагатись справедливості.

Мета: Після уроку учні повинні:

- Знати джерела урядової влади, можливість і способи внесення оскарження,
- Назвати проблеми, які можуть виникнути в ситуації браку влади,
- Пробувати окреслити межі дій влади.

Допоміжні матеріали: 1. Два трактати про уряд
2. Джерела влади

Дидактичні засоби: аркуші паперу формату А-4, олівці або фломастери, паперова стрічка, вирізки з газет.

Час: 2 x 45 хвилин

ХІД УРОКУ:

Вступ

1. Ознайомте учнів з цілями уроку. Попросіть, щоб вони задумались над тим, що робили сьогодні від моменту, коли прокинулись. Серед всіх дій, які вони сьогодні виконали, скільки дій було пов'язаних з правилом або нормою? З якою метою люди дотримуються визначених правил і норм? Чи це потрібно? Порозмовляйте на цю тему.

Розвиток

2. Роздайте учням чисті аркуші паперу формату А-4 і набори олівців або фломастерів. Скажіть, щоб учні уявили собі таку ситуацію: «Прокинулись вранці і довідались, що не існує жодної влади. Всі засади і права, міліція, суди, державна адміністрація, прикордонна охорона, уряд — все зникло.» Попросіть, щоб вони намалювали своє уявлення про таку ситуацію та приклеїли свій малюнок стрічкою на грудях.
3. Заохотьте учнів встати з стільців та поділитись своїми враженнями з однокласниками. Дайте їм можливість обговорити з як найбільшою кількістю осіб своє уявлення про день без влади.

4. Попросіть учнів, щоб вони повернулись на свої місця і задайте їм такі питання:

- Що представлено на ваших малюнках?
- Чи в такій ситуації у вас були б якісь права?
- Якщо так, яким чином ви би охороняли свої права?

Проведіть дискусію. Заохочуйте всіх учнів висловити свою думку, особливо тих, хто ще її не висловлював.

5. Об'єднайте учнів у п'ять груп. Роздайте групам есе Джона Локка (допоміжний матеріал №1). Скажіть, щоб учні прочитали текст і спільно надали відповіді на такі питання:

- Які проблеми можуть з'явитись, за Джоном Локком, якщо не має урядової влади?
- Що на думку Джона Локка є джерелом урядової влади?

Попросіть представників груп прочитати відповіді на питання.

6. Запропонуйте учням задуматись над тим, що є джерелом урядової влади. Роздайте допоміжний матеріал №2 — «Джерела влади». Попросіть, щоб учні навели приклади поведінки або рішень влади, які переступають сферу її повноважень. Якщо в вас є така можливість, використайте приклади з локальної або державної преси.

Задайте учням питання, які будуть приводом до дискусії:

- Де є межа дій влади?
- Як її можна визначити?

Запишіть на дошці висновки дискусії:

Громадянин може все, що не заборонено правом.

Влада може тільки те, що їй дозволяє право.

Завершення

7. Запитайте учнів, що може зробити громадянин, якщо влада порушила його права або не гарантувала захист його прав. Введіть поняття «оскарження» (ОСКАРЖУВАТИ, -ую, -уєш, *недок.*, ОСКАРЖИТИ, -жу, -жиш, *док.*, *перех.* 1. Офіційно подавати скаргу у вищу інстанцію, протестуючи проти якого-небудь рішення, чийх-небудь дій і т. ін. 2. *заст.* Обвинувачувати. — український тлумачний словник¹). Подайте приклади можливості захисту своїх прав на прикладі ситуацій в школі, таких як порушення прав учня. Скажіть, що коли вичерпані всі правові шляхи у власній країні, людина може оскаржити власну державу перед Європейським судом з прав людини у Страсбурзі.

¹ Прим. перекладача.

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №1

Два трактати про уряд (фрагменти)

«Люди у природному стані є вільними. Але навіть вони покидають цю свободу і піддаються владі уряду? Відповідь на це питання очевидна: у природному стані радість, яку дає свобода, дуже непевна. Люди постійно під загрозою атаки з боку інших. Життя небезпечне і переповнене страхом. І тому люди шукають тих, хто би розділив їх потребу безпеки і об'єднуються. Роблять так, намагаючись захистити своє життя, свободу і власність.»

«У природному стані бракує багато речей, необхідних для безпечного життя. По-перше, нема традиційної системи права, з яким погодилися всі люди і яке всі знають. А якщо нема права, то нема норм добра і зла, які можна би було використати для рішення непорозумінь між людьми. По-друге, нема судді, владного вирішувати спори. По-третє, нема особи, або осіб, владних вимагати виконання правового рішення. І власне тому люди згромаджуються під охороною права і урядовою владою. Власне тому погоджуються, щоб покарання було призначено на основі системи правил, про які домовилось суспільство. Ця згода є джерелом правової, судової і виконавчої влади уряду.»

Джон Локк

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №2

Джерела влади

Влада походить з одного або декількох джерел:

- **Найвища істота** — Бог;
- **Народження** — влада, отримана у спадку;
- **Знання** — влада в тих, хто більше знає і більше вміє;
- **Згода підвладних** — суспільство відмовляється від частини своєї свободи, обираючи уряд і погоджуючись на те, щоб він їм управляв.

НЕПИСАНИЙ КОДЕКС — ПРО ЗАКОНИ РОМІВ

Кожна держава має свої закони, яких потрібно дотримуватись усім громадянам. Роми, які проживають на території даної країни, підпорядковуються її законам. Але вони, також, мають свої закони, які називаються ромським кодексом. Це неписаний кодекс, але роми його знають і дотримуються. Він стосується тільки представників ромської спільноти.

Мета: Після отриманого уроку учні повинні:

- Знати поняття «закон»,
- Знайти взаємозв'язок між різними видами законів,
- Знати, на чому базується ромський кодекс,
- Вміти пояснити право культивувати традиції та звичаї, які принципово не вступають в конфлікт із загальним законом.

Допоміжні матеріали:

1. Завдання для восьми груп
2. Інструкції для чотирьох груп
3. Таблиця для використання на епідіаскопі

Дидактичні засоби:

словник української мови, синонімічний словник, великі аркуші паперу, аркуші паперу формату А-4, карточки зі словами: конституція, декалог, особисті права, політичні права і свободи, економічно-соціальні права, громадянин, Українці, Європа, країна, держава, народ, національна меншина, іноземець, європеєць, ром, Загальна декларація прав людини, циган, цивільне право, кримінальне право, кодекс, заборона, наказ, звичаєві норми, кольорові маркери, карти завдань, малярська стрічка, перелік основних норм, що функціонують у ромському суспільстві (на прозірках), епідіаскоп.

Час: 2 x 45 хвилин

ХІД УРОКУ:

Вступ

1. Перед уроком підготуйте шість великих аркушів паперу. Поділіть кожен аркуш на половину вертикальною лінією і запишіть у верхній частині з кожної сторони два слова (виберіть любі слова серед: закон, правові норми, кодекс, регламент, учень, покарання, позбавлення прав, заборона, наказ, порушення заборони, школа, недотримання застави). Наприклад:

кодекс	наказ
--------	-------

2. Об'єднайте учнів у шість груп. Кожна група отримує один аркуш із написаними словами. Після цього скажіть, щоб кожна група записала всі асоціації (слова, вирази, вислови тощо), які викликають у них дані слова.
3. Перед виконанням наступного завдання поясніть, або нагадайте, які групи називаються національними меншинами, і які є типи національних меншин: *Національна меншина це суспільно диференційована група яка виявляє почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою, що в результаті створення національної держави або зміни кордонів, в наслідок порозуміння або конфлікту між національностями-державами, або в результаті міграції, опинилась на території чужої, для її культурної самобутності, країни, в якій проживає населення з іншою культурою. З цього приводу відрізняємо два типи національних меншин: територіальний та нетериторіальний.*
4. Запитайте учнів, чи вони знають, які національні меншини проживають на території їх країни. Зробіть класифікацію національних меншин та обґрунтуйте їх тип.
5. Учні залишаються в тих самих групах. Роздайте кожній групі карточки зі словами, які необхідно підготувати перед початком уроку (на кожній карточці необхідно записати по одному з понять: *конституція, декалог, особисті права, політичні права і свободи, економічно-соціальні права, громадянин, Українці, Європа, країна, держава, народ, національна меншина, іноземець, європеець, ром, Загальна декларація прав людини, циган, цивільне право, кримінальне право, кодекс, заборона, наказ, звичаєві норми*). Попросіть, щоб на другому аркуші паперу учні створили ментальну карту; в центрі карти треба записати термін «закон» і використати, по можливості, всі інші поняття. Якщо учні не знають техніки роботи «ментальна карта», поясніть їм, як це робити. Після того, як учні виконають завдання, скажіть, щоб вони повішали на стіни аркуші з результатами своєї роботи. Якщо учні не використали деякі поняття через те, що вони не зовсім розуміли їх значення, вам необхідно пояснити слова після виконання завдання і спільно з учнями вибрати для них відповідне місце на картах.
6. Після цього попросіть, щоб усі учні ознайомились із результатами роботи команд і висловили свої думки та спостереження. Почніть дискусію, задавайте такі питання:
 - Що таке закон?
 - На чому основані закони?
 - Де можемо знайти записані закони?
 - Чи всі види законів стосуються цілого суспільства?
 - Які із відомих вам законів стосуються цілого суспільства, а які тільки визначеної групи?
 - Чи закони однаково розповсюджуються на кожного громадянина?
 - Як пов'язані різні закони, такі як, наприклад, Загальна декларація прав людини, конституція, декалог і цивільне та кримінальне право?

Розвиток

7. Ознайомте учнів із темою уроку і скажіть, що на сьогоднішніх заняттях, ви будете розглядати неписаний ромський кодекс, як особливий вид закону. Поясніть учням, що: так, як кодекс учня, що поширюється у визначеній групі — шкільній громаді, так і ромське право функціонує серед ромів і стосується тільки представників цієї громади. Основою порядку та внутрішнього суспільного нагляду за правопорядком в групах ромів є неписаний звичаєвий кодекс, в основі якого лежить заборона контакту із визначеними предметами, особами, тваринами або виконання визначених дій. Недотримання цих заборон і клятв загрожує «опоганенням», що з одного боку є обезцещенням кодексу, а з другого — покаранням тому, хто припустився такої зневаги. Ромський кодекс є результатом своєрідного почуття закону. Це збірка, що стосується не стільки правил поведінки, скільки переліком того, що заборонено рому. Цей кодекс є результатом багатовікового досвіду ромського суспільства. Разом із стилем життя, вбранням та способами заробляння ромів, він є певним елементом їх самобутності, елементом, який відрізняє це суспільство від інших національностей та національних меншин. Він також визначає приклади поведінки та норми співіснування ромів, що має велике значення для збереження їх згуртованості. Дозволяє на самоврядування та правову і звичаєву самодостатність, без необхідності втручання не-ромів, не суперечить із загальноприйнятими в цілому суспільстві законами.
8. Об'єднайте учнів у вісім груп. Кожна група отримує завдання, описане у допоміжному матеріалі №1. Мета завдань — ознайомитись із звичаєвими заборонами неписаного кодексу, яких дотримуються роми і способами вирішення проблем, які пов'язані із порушенням даного кодексу. Роздайте кожній групі великі аркуші паперу і кольорові маркери.
9. Після завершення роботи попросіть представників груп ознайомити інших із результатами своєї роботи. Під час презентації використайте епідіаскоп з проекцією допоміжного матеріалу №3. Це допоможе краще зрозуміти інформацію про ромські опоганення та їх категорії.
10. Після презентації поверніться до ментальної карти на якій спільно знайдіть місце для ромського кодексу та покажіть його зв'язки.

Завершення

11. Об'єднайте учнів у 4 групи. Кожна з них повинна підготувати інсценізацію ромського суду на основі описаної ситуації (допоміжний матеріал №2). Роздайте допоміжний матеріал кожній групі на окремих аркушах паперу. Під час презентації однієї групи, учні з інших груп визначають вид опоганення: тяжке, велике або дрібне.

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №1

Завдання для восьми груп

Група I

Використовуючи словники, поясніть слова *опоганення* і *табу*. Ознайомтесь уважно з текстом (*матеріал № 1*) і після цього зробіть класифікацію опоганень за ромським кодексом. Задумайтесь і підготуйте відповідь із поясненням: Чи категорії провини, що описані у першоджерелі, беруть до уваги також інші види законів? Які? Чи взяті до уваги українські закони і яким чином це окреслено?

Першоджерело № 1

Невибачальні порушення ромських законів не відносяться до категорії звичайного опоганення і покарання — є особливим, воно не підлягає обмеженню у часі карним санкціям та ромській амністії. Порушник назавжди і повністю виключається з ромської громади, а іноді, навіть, зникає у таємничий спосіб. До категорії невибачальних гріхів проти ромського суспільства належать два види порушень: зрада ромів, обкрадання і вбивство ромів. До зрадників зараховуються особи, які доносять на ромів неромській владі, агенти правозахисних органів, що діють на шкоду ромів тощо. Друга категорія, це особи, які обкрадають, обманюють або вбивають своїх. Вони таким чином порушують принцип суспільної солідарності.

На другому місці в категорії злочинів стоять опоганення — великі і дрібні. Рішення про велике опоганення та його «зняття» з винного приймає виключно ромський суд на чолі із Великим Головою. Дрібні опоганення не вимагають участі Великого Голови і вирішуються його помічниками, які виконують роль уповноважених у дрібних справах.

Підготовлено на основі: Єжи Фіцовський, Цигани в Польщі. Історія і звичаї, Видавництво Інтерпрес, Варшава 1989.

Група II

Ознайомтесь уважно з текстом (*матеріал № 2*) і підготуйте перелік великих опоганень за ромським кодексом. Підготуйте пояснення, в чому вони полягають. Чи такі заборони існують в українських законах? Чому вони стосуються жінок? — обґрунтуйте свою відповідь.

Першоджерело № 2

Найбільш важкі опоганення називаються великими опоганеннями. Одним із них є жіноче опоганення та пов'язані з ним опоганення спідницею, черевиком, післяродове опоганення. Всі вони стосуються «нечистоти» жінки і «нечистої» сили окремих частин жіночого вбрання (від пояса вниз), таких як, спідниця, черевики.

До жіночого опоганення подібним є табу, що стосується визначених частин жіночого одягу. Однією із них є спідниця. Це одна із особливо нечистих частин вбрання, наділена силою опоганення. Вона є певним видом захисту для жінок і може бути використана з цією метою у визначений спосіб і за особливих обставин. Скривджена ромська жінка може її використати з метою захисту, що є важливим у ромському суспільстві, в якому жінка вважається неповносправною, недорозвиненою істотою. Якщо, наприклад, ром спокусив ромську жінку і не бажає взяти її за жінку, вона має право його опоганити — кинути йому спідницю на голову. Тоді, щоб очиститись, ром повинен — за рішенням Великого Голови — або одружитись з цією жінкою, або заплатити їй відповідне грошове відшкодування. Ромська жінка має право кидати спідницю на голову рома, коли діє в охороні своїх прав,

які визнаються ромським законом. З такою метою можна також використати туфлю, черевик. Тоді це називається опоганення черевиком. Ром, якого вдарили по голові черевиком стає опоганим і може себе очистити тільки коли виправить кривду або заплатити відшкодування. Безперечно, сама можливість такого «самозахисту» за допомогою спідниці або черевика, є певним гальмом, яке стримує чоловіка перед атакою ромського безправ'я по відношенню до жінки.

Підготовлено на основі: Єжи Фіцовський, Цигани в Польщі. Історія і звичаї, Видавництво Інтерпрес, Варшава 1989.

Група III

Ознайомтесь уважно з текстом (*матеріал № 3*) і підготуйтеся до обговорення зв'язку між табу «спідниці» та засадами життя серед ромів. Чому воно таке важливе для ромів? У чому полягає опоганення у зв'язку із м'ясником? Чи є такі звичаї в інших культурах?

Першоджерело № 3

Табу «спідниці», «черевика», «жінки» не зникає в наші часи, коли роми вже не кочують і це створює багато труднощів і ускладнень, з якими раніше не стикалась ромська громада. Відомі ситуації, коли роми, які оселялись у Польщі, відмовлялись від наданих їм квартир у багатоповерхових будинках, а якщо вже погоджувались на такий будинок, то селились тільки на найвищому поверсі. Причина є простою і пов'язана з табу. Роми не бажають погодитись із тим, щоб над ними, на вищих поверхах проживали жінки. Якщо б так сталося, чоловік, який живе на нижньому поверсі, жив би під жінкою, і не міг би уникнути опоганення. В принципі, нечистою вважається тільки ромська жінка, жінок інших національностей це не стосується, тому що поняття опоганення і нечистоти жінки не виходить за рамки ромського кодексу.

З цього приводу забороняється в підвалах будинків, в яких проживають роми тримати харчові продукти, наприклад, картоплю. Вона би була під підлогою, по якій ходять жінки і стала непридатною до їжі. Тому, в ромських оселях можна побачити харчові запаси, які зберігаються в кімнаті або в кухні, іноді на балконі, в землянці на городі або в підвалі, який не може бути під квартирою ромів.

До великих опоганень належить також табу м'ясника, який працює з кінським м'ясом. Забороняється їсти м'ясо коня і собаки. Роми не пояснюють цієї заборони шкідливістю такої страви або недоторканістю собаки та коня. Хоча, здається, що тісний зв'язок кочових племен з цими двома видами тварин, міг бути початком табу. Сьогодні роми пояснюють, що таке м'ясо «огидне» і що жоден правильний ром його не торкнеться. М'ясник, який займається кінськими, або людина, яка продає конину, має силу опоганення і таким людям не можна подати руки та їсти в їх товаристві.

Підготовлено на основі: Єжи Фіцовський, Цигани в Польщі. Історія і звичаї, Видавництво Інтерпрес, Варшава 1989.

Група IV

Ознайомтесь уважно з текстом (*матеріал № 4*) і підготуйте перелік «дрібних опоганень» та поясніть, в чому вони полягають.

Першоджерело № 4

До дрібних опоганень належать відносини ромських чоловіків з жінками легкої поведінки, це також стосується «непорядних» ромських жінок, таких, котрі ведуть занадто «вільне» життя. Буде опоганеним той, хто спокусив жінку рома, котрий сидить у в'язниці. Невірна жінка ув'язненого також буде опоганена. Ці справи охоплені заборонаю. Буває так, що до в'язниці потрапляє невинна людина, а винний вдається викрутитись. Ув'язнена людина не має права донести суду, хто є дійсним злочинцем і, як результат, повинна відбувати покарання за винного. Але такій людині належить відшкодування від рома, якому вдалось уникнути покарання. Якщо винний відмовляється від сплати відшкодування, ромський суд засуджує його на ізоляцію до моменту сплати визначеного відшкодування.

Ніж, сокиру, залізо зараховують до дрібних опоганень. Це означає, що це менш ганебні провини, які призводять до меншого покарання. Забороняється використовувати ніж, сокиру та інші залізні предмети під час бійки. Безперечно, це стосується тільки бійок між ромами. Ця заборона не стосується ситуації, якщо на рома нападає принаймні два противники. Забороняється ранили, а навіть, вдарити залізом собаку чи коня. Були такі випадки, коли тільки погрожування противнику залізним предметом було достатнім, щоб стягнути на себе «залізне опоганення».

Підготовлено на основі: Єжи Фіцовський, Цигани в Польщі. Історія і звичаї, Видавництво Інтерпрес, Варшава 1989.

Група V

Ознайомтесь уважно з текстом (*матеріал № 5*) і підготуйте перелік опоганень, які описані в тексті. Чи такі принципи можна зустріти поза ромським середовищем, хоча, можливо, без поважних наслідків?

Першоджерело № 5

Існує ще багато видів опоганень, багато з яких вже втратило свою ромську номенклатуру. Забороняється нагострювання ножа, який використовується до нарізки продуктів об поріг дому; забороняється полоскання продуктів у посуді, яка використовується для вмивання або прання. І тому, кожна сім'я повинна була мати три миски: в одній мили м'ясо, картоплю та інші харчові продукти, в другій вмивались чоловіки і прали чоловіче вбрання, а в третій вмивались жінки і прали жіноче вбрання. Заборонялось прати чоловіче і жіноче вбрання в тій самій мисці. Забороняється пити або готувати їжу на воді з озера, тому що це стояча вода, в якій купаються люди і худоба. Ця заборона не стосується річної води. Забороняється накриватись неправильною стороною перини (від ніг до обличчя). І тому ромські жінки прикрашали сторону перини, яка повинна бути від сторони голови. Ромські табу часто використовуються як профілактичний засіб, який запобігає небажаним інцидентам та випадкам. На ромському весіллі, або іншому святі, існує небезпека конфліктів та бійок між гостями. Щоб запобігти такій ситуації, перед початком застілля господар оголошує своїм гостям: Хто почне бійку — з'їсть... і починає називати всі можливі предмети, які призводять до опоганення. Таким чином можливі випадки від початку обтяжені можливим прокляттям і його небажані наслідки бувають ефективним гальмом.

Підготовлено на основі: Єжи Фіцовський, Цигани в Польщі. Історія і звичаї, Видавництво Інтерпрес, Варшава 1989.

Група VI

Ознайомтесь уважно з текстом (*матеріал № 6*) і поясніть, що таке ромський суд і які він виконує функції. В чому полягає ритуальність клятв?

Першоджерело № 6

Ритуальна клятва є незамінною та необхідною допомогою і важливою підтримкою для ромського суду в прийнятті рішень, оскарженні або виправданні звинуваченого. Це обряд, в якому звертаються до Бога з проханням справедливості. Правдивість ромів, які клянуться, виникає з глибокої віри, що брехня в такій ситуації призведе до божої кари. І тому ром, якщо він невинний і безпідставно оскаржений не відмовляється від клятви. Особа, яка заперечує свою вину і не бажає визнати свій гріх, намагається докласти всіх зусиль та вжити всі можливі заходи, тільки щоб не бути змушеною клястись. Були такі ситуації, коли винний, розуміючи що не втече від клятви, не бажав обернути на себе гнів Бога і намагався замазати свою вину, наприклад, підкидав вкрадений предмет іншому рому.

Якщо немає доказів вини, ромський суд вимагає щоб оскаржений дав клятву, що він невинний, і тоді звинувачення обертається проти того, хто оскаржив. У таких випадках все вирішує клятва. Для деяких видів клятв, з метою підсилення їх магічної сили та ефективності, використовуються церковні атрибути: будинок церкви, розп'яття, свячена вода; для інших — людський череп або символи смерті. В залежності від ваги справи, використовуються тяжкі та легкі клятви. Церковна клятва є однією із найбільш урочистих. В ній яскраво проявляється зв'язок із зовнішніми формами релігійного культу. Клятва складається в церкві під час служби. У формулі усіх клятв є речення, що Бог покарає брехуна смертю.

Підготовлено на основі: Єжи Фіцовський, Цигани в Польщі. Історія і звичаї, Видавництво Інтерпрес, Варшава 1989.

Група VII

Ознайомтесь уважно з текстом (*матеріал № 7*) і підготуйте перелік клятв, про які йдеться в тексті. Навіщо вони потрібні і хто серед ромів має право клястись?

Першоджерело № 7

Людський череп є магічним атрибутом, який використовується при іншій «тяжкій клятві». «Клятва голови трупа» досить рідко використовувалась, але ще були такі ситуації наприкінці ХХ століття. Роми купують череп у грабаря або цвинтарного сторожа. В череп наливають воду і коли її п'ють, необхідно вимовити такі слова: «Беру цю воду з голови трупа в свої уста і п'ю її (як підтвердження), тому що я не брехун. А якщо я брешу, поламай мене Боже.»

Клятва з гробу основана на «цвинтарній» сценографії. Яма, яку називають гробом, виконує роль символічної могили для брехуна. Її викопують спеціально для цієї клятви. Людина, яка клянеться повинна бути розібраною і завинutoю тільки у простирадло. Вона входить до гробу, біля якого стоїть розп'яття або святий образ. Інший ром, який допомагає провести обряд, перевіряє, чи оскаржений не приховав у простирадлі або в волоссі булавку, сережки, або якийсь інший металевий предмет, тому що метал має силу «поглинання» клятви, руйнування її сили і небезпечних для брехуна наслідків. Це уважно перевіряється в усіх видах клятв, тому що метал під час клятви дозволяє безкарно брехати. Після того, як ром входить до ями, він лягає на її дно та говорить закляття:

«Боже, ти бачиш мою правду, що я цього не зробив. А якщо я це зробив, то покажи мені Боже чудо, до трьох днів, трьох місяців, трьох років, поламай мене, висуши мене, щоб я лежав у цій могилі». Крім таких клятв, використовують «легку клятву», «на свічі» (...). Вона не вимагає стільки додаткових атрибутів, як попередня і здається, є найбільш поширеною. Звинувачений запалює стільки свічок, скільки людей замішано в конфлікті, розбирається, говорить закляття, після чого ламає запалені свічки та кидає їх на підлогу.

Підготовлено на основі: Єжи Фіцовський, Цигани в Польщі. Історія і звичаї, Видавництво Інтерпрес, Варшава 1989.

Група VIII

Ознайомтесь уважно з текстом (*матеріал № 8*) і дайте обґрунтовану відповідь на питання: Чи ромське право є жорстоким і які наслідки опоганення?

Першоджерело № 8

Ромські клятви, як вид «божого суду» відбуваються в особливо важливих справах або в ситуаціях, коли задіяні відомі люди. Інколи, все відбувається перед ромським судом, який підсилює вагу та значення обряду. В загальних випадках вистачить присутність свідків, для того, щоб клятва допомогла визначити винного без довгого дослідження або фізичного примушування.

Опоганеного Рома проганяють з громади, ізолюють навіть від найближчих членів сім'ї, і забороняється йому «їсти і пити з ромами». Таким чином людина позбавлена права брати участь у суспільному житті ромської громади, що з огляду на антагоністичну чужість неромського оточення, прирікає її на суспільну порожнечу та самотність. А це, для рома, що звик все життя бути в громаді, особливо болісне. Навіть якщо опоганений не залишає табору або квартири, мусить перебувати в окремому шатрі, окремій кімнаті, перебувати на самоті, йому забороняється їсти за одним столом із сім'єю. Щоб очиститись від опоганення, людина повинна звернутись до ромського суду, який визначає умови «очищення» і термін урочистості повернення опоганеному ромських «громадянських прав». Коли на винного накладається опоганення, Великий Голова символічно б'є його по лицю, коли вина знімається, Великий Голова промовляє: «Можеш їсти і пити з ромами». Після цього «очищений» пригощає всіх за свій кошт. Він перший проголошує тост із подякою, п'є горілку і пригощає нею всіх присутніх. Це одна з форм відплати ромському суду.

Підготовлено на основі: Єжи Фіцовський, Цигани в Польщі. Історія і звичаї, Видавництво Інтерпрес, Варшава 1989.

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №2**Інструкції для чотирьох груп****Група I**

Ознайомтесь з описом події та підготуйте її інсценізацію. Зберіть ромський суд, оголошіть звинувачення ромській жінці та винесіть їй вирок відповідно до ромського кодексу.

Одна ромська жінка полетіла літаком зі своїм чоловіком поляком із Варшави до Кракова. Коли літак пролітав над містом, ромський старшина, якого повідомили про подорож, розгнівався і послав прокляття: «Не мала, що робити, тільки літати над нашими головами. Нехай її Бог б'є».

Група II

Ознайомтесь з описом події та підготуйте її інсценізацію. Зберіть ромський суд, викличте ромське подружжя, оголошіть звинувачення та судіть їх за ромським кодексом. Приготуйте також ролі свідків, серед яких одні будуть на стороні жінки, а другі на стороні чоловіка.

Одна ромська жінка побила черевиком свого чоловіка, якого хтось бачив у товаристві іншої жінки. Ромській жінці розповіли про це її подруги, з якими вона ходила ворожити. Чоловік захищався, казав, що це неправда, але коли його вдарили черевиком, почув себе опоганим.

Група III

Ознайомтесь з описом події та підготуйте її інсценізацію. Зберіть ромський суд, викличте чоловіка і молоду дівчину, оголосіть їх звинувачення та судіть за ромським кодексом.

Одного разу ром, якого звали Дадераш, вкрав коня у рома з іншого табору. Інший не знав, хто це зробив. Коли Дадераш вів вночі коня через ліс і повертався у свій табір, його побачила молода ромська дівчина. Вона пішла у відділ міліції і написала заяву, що Дадераш вкрав коня.

Група IV

Ознайомтесь з описом події та підготуйте її інсценізацію. Зберіть ромський суд, викличте молодого рома. Двоє нападаючих ромів оскаржує його за те, що він їх побив із використанням металевого предмету. Судіть їх за ромським кодексом.

Одного разу побилося трьох Ромів. Виявилось, що на одного з них напало двоє інших. Ром, на якого напали боронився і використав металевий стержень. Роми, які нападали, повідомили про це ромського старшину. Молодого рома викликали до ромського суду.

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №3

Таблиця для використання на епідіаскопі

Категорії і види опоганень за ромським кодексом

НЕВИБАЧАЛЬНІ	ВЕЛИКІ	ДРІБНІ
Зрада (донос до не-ромської влади)	Жіноче опоганення	Пригоди ромських чоловіків з жінками легкої поведінки
Обкрадання одне одного	Опоганення спідницею	Занадто вільний стиль життя ромських жінок
Вбивство рома	Опоганення черевиком	Подружня зрада
	Післяродове опоганення	«Залізне опоганення» — використання ножа, сокири або інших предметів із заліза під час бійки, за винятком самозахисту, коли нападає два противника
	Споживання кінського та собачого м'яса	Биття або поранення собаки або коня залізним предметом
		Нагострювання ножа, який використовується до нарізки продуктів, об поріг дому
		Полоскання продуктів у посуді, який використовується для вмивання або прання
		Пиття або готування їжі на воді з озера
		Накриватись неправильною стороною перини (від ніг до обличчя)
		Одночасне прання жіночого та чоловічого одягу

ЛЮДИНА ТА ЇЇ ПРАВА В ІУДАЇЗМІ ТА ХРИСТИЯНСТВІ

Релігія є іманентною складовою культури. Для багатьох народів, етнічних груп та окремих осіб вона визначає їх приналежність.

Європейська культура, збагачена за сучасних часів ісламом і буддизмом, виростає на древньо-грецькій філософії, римському праві та іудеохристиянській релігійній думці. На цьому уроці намагаємось показати (значно спрощено) релігійні аспекти джерел прав людини у іудеохристиянському розумінні.

Мета: Після отриманого уроку учні повинні:

- Знати іудейську та християнську концепцію людини,
- Помітити зв'язок між релігійними концепціями людини та її правами,
- Вміти аналізувати зміст релігійних текстів.

Допоміжні матеріали:

1. Вступ до теми,
2. Концепція людини та її прав: частина а. Іудаїзм; частина б. Християнство
3. Таблиця
4. Питання/проблеми для проведення дискусії

Дидактичні засоби:

фломастери, планшети, підготовлені на основі допоміжних матеріалів.

Час: 2 x 45 хвилин

ХІД УРОКУ:

Вступ

1. Перед уроком ознайомтесь із *допоміжним матеріалом №1*, який призначений для вчителя. Підготуйте великий планшет з таблицею із *допоміжного матеріалу №3* та планшет, із змістом *допоміжного матеріалу №4*. На попередньому уроці попросіть, щоб учні повторили відомості на тему релігій та правових систем народів стародавнього сходу.
2. Попросіть, щоб учні повторили поняття: права людини, природні права, встановлені права.
3. Зробіть короткий вступ до уроку у формі міні лекції.

4. Розвиток

- Об'єднайте клас у 2 команди. Роздайте кожному учневі *допоміжний матеріал №2 і №3*. Попросіть, щоб перша команда прочитала частину А *допоміжного матеріалу №2* і заповнила таблицю із *допоміжного матеріалу №3*, частину, що стосується іудаїзму. Друга команда повинна прочитати частину В *допоміжного матеріалу №2* і заповнити таблицю із *допоміжного матеріалу №3*, частину, де йдеться про християнство.
5. Попросіть, щоб учні порозмовляли в командах про свої записи. Після того, як вони погодяться щодо спільної відповіді, представники команд записують її на великому планшеті (якщо виникне необхідність, можна записати декілька варіантів). Після цього попросіть, щоб учні прочитали ці записи.
6. Якщо в частині таблиці, яка стосується християнства, залишиться пусте місце під рубрикою: *Приклади конкретних норм/правил*, почніть дискусію з метою з'ясування такої ситуації. Після цього почніть дискусію на тему уроку. Використайте для цього *допоміжний матеріал №4*.

Завершення

7. На завершення занять підведіть підсумки уроку, підкреслюючи головні аспекти.

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №1**Вступ до теми**

Права людини у сьогоdnішньому розумінні є «продуктом» новітньої епохи. Власне тоді були сформульовані природні, невід'ємні права людини. Але їх джерела належить шукати ще в стародавні часи.

Питання про те, звідки беруть свій початок права людини, є предметом дискусії між прихильниками концепції природного права і концепції встановленого права (позитивного).

На додаток необхідно сказати, що це не тільки академічна дискусія, що стосується теоретичних питань, але також дискусія між людьми, що визнають і використовують на практиці одну із названих вище концепцій (наприклад, конфлікт описаний Сократом у Антигоні — трагедії, яку можна використати в школі для обговорення різниць між тими двома концепціями).

У сучасному світі, після досвіду тоталітаризму і Другої світової війни, вважається, що права людини є загальними, невід'ємними та непорушними (це концепція природного права). Але використання цих прав було би неможливим без права, встановленого органами влади (записаними в конституціях і міжнародних правових документах, таких як, декларації прав людини). В концепції природного права існує декілька можливостей відповіді на питання про походження прав людини: релігійне (джерелом прав є Бог, боги), світське (природа людини, гідність людини). Релігійний вимір прав людини, це в першу чергу характерна для даної релігії концепція людини, концепція створення/виникнення людини та взаємин між Богом та людиною.

Концепція людини і її прав в іудаїзмі та християнстві

А. Іудаїзм

На відміну від інших релігій стародавнього Сходу і старожитності, іудейська концепція людини (а вслід за нею і християнська) суттєво відрізняється деякими елементами.

Людина — *imago Dei* — створена «за образом і подобою Бога». І тому, хоча людина не рівна Богу, обдарована рисами невідомими перед тим у стародавніх релігіях, в яких тільки володар був подібний до божества.

І сказав Бог: створим же людей за образом і подобою нашим (...) І створив Бог людину за образом своїм, за образом божим створив її... (Книга Буття 1, 26-27).

Бог заключив союз з народом Ізраїлю (Книга Вихід 19). На думку стародавніх людина є інтегральним елементом світу природи і суспільства. Союз перш за все відноситься до народу Ізраїлю як спільноти. Людина була її елементом, але тут бачимо певний індивідуалізм: кожен Ізраїльтянин мав обов'язок дотримуватись заповідей Союзу.

В Декалогу, в заповідях, що написані в другій особі однини (Книга Вихід 20) з'являється ідея особистої відповідальності за гріх. І тому, вільному — воля! Це дуже важлива нова концепція у думці стародавнього світу, продовження «філософії», яка вважає, що людина створена за образом і подобою Бога:

Оце людина стала така як Ми: знає добро і зло (Книга Буття 3, 22).

Декалог і закон союзу (Книга Вихід 20, 22-23; 19) звертаються до людської совісті та особистої свободи людини.

Маймонідес — видатний середньовічний єврейський філософ і теолог так пояснював питання вільної волі в іудаїзмі:

Кожна людина може бути справедливою (...), або мудрою чи обмеженою, або милосердною чи жорстокою (...) і так є з кожною з людських рис. Але немає нікого, хто би її примушував, нікого, хто би за неї вирішував (...), тому що людина самостійно, виходячи із свого пізнання вибирає шлях, яким бажає йти (фрагмент з Мішна Тора, Іудаїзм. Вибрані тексти, ред. М. Дівіш, Краків 1989, ст. 187).

Особливе значення для наших роздумів має біблійне пояснення законів несправедливих:

Біда законодавцям безбожних законів і тим, хто встановили правила, які кривдять, які відпихають слабих від справедливості... (Книга Ісаї 10, 1).

Тут можна побачити різницю між основним, фундаментальним законом та встановленими законами і концепцію верховенства першого. Але Гебраїська Біблія (Старий Заповіт) скоріше націлена на чітке дотримання встановлених законів.

Варто підкреслити, що це встановлений релігійний закон; у найпершому значенні слово «заповіт» означає якби «договір», спочатку укладений між єдиним Богом та Авраамом, а потім між Богом та усім народом давнього Ізраїлю на горі Синай.

Нагадаємо деякі докладні врегулювання ізраїльського законодавства, яке багато запозичало із зводів законів інших стародавніх народів, в основному із Кодексу Хаммурапі. У зв'язку із тим, в ньому багато жорстких норм, у тому числі право таліону (відплата «око за око, зуб за зуб» — Книга Вихід 21, 24-25). З другого боку, можемо знайти такі норми, які можуть здивувати своєю сучасністю та актуальністю:

Не будеш кривдити жодної вдови і сироти (Книга Вихід 22, 21);

Не будеш розголошувати фальшивих вістей і не будеш свідчити на користь безправ'я разом з несправедливими людьми. А коли будеш свідчити в суді, не приймай сторону натовпу, щоб вплинути на вирок. А також, в процесі не будь прихильний багатим. (...) Не будеш отримувати подарунків, тому що подарунки осліплюють тих, хто добре бачить і гублять закономірні справи. Не будеш утискати іноземців, тому що ви самі були іноземцями в Єгипті (Книга Вихід 23, 1-3 та 8-9).

В. Християнство

Переймає іудейську концепцію людини описану в Гебрайській Біблії (Старий Заповіт).

Християнство — це очевидне — зосереджується на особі, діяльності і вченню Ісуса Христа. Воно вірить у «сповнення» Союзу: Христос це Месія, на якого чекали; він перш за все Людина-Бог.

Сучасний німецький католицький теолог В. Каспер написав: (...) *в особі Ісуса Христа Бог взяв на себе раз і назавжди те, що людське, надавши людині неповторну гідність (...).*

Папа Ян Павло II часто цитував речення з *Gaudium et Spes* (конституція II Ватиканського собору), в якому сказано, що в Ісусі Христі «божий син якимось поєднався з кожною людиною» (...) Тому що всі природні різниці, які існують між людьми, втрачають свій дискримінуючий характер в Ісусі Христі. (цит.: *Теологічні основи прав людини*, Знак XLIV, № 450 (11; 1992), ст. 104).

Християнство знає підхід «закону записаного у людських серцях» (див. Лист Святого Павла до Римлян 1, 14-15), яке можна назвати вічним, основним, природнім. Святий Августин (IV/V в. н.е.) писав:

... на дошках було записано те, що не прочитали в серцях (...) Поставили їм перед очима те, що повинні були помітити в совісті (...) Вони стали біженцями від самих себе і дано їм писані закони. Не тому, що вони не були записані в серцях, а тому що вони були втікачами від свого власного серця (цит.: Й. Салій, *Право природне і право позитивне*, Знак XLIV, № 450 (11; 1992), ст. 47).

Християнська філософія робить крок вперед в питанні розуміння людини як одиниці, яка відрізняється від спільноти. Це можна помітити в поглядах Святого Фоми Аквінського (XIII ст.), що отримало домінуюче значення у католицизмі наприкінці XIX століття. Цей видатний вчитель християнської церкви виразно висловив актуальний для сьогодення у католицькій церкві погляд:

(...) встановлений закон є автентичним законом тільки в такій мірі, у якій затверджений природнім законом, а якщо суперечить природному закону, (...) не буде вже законом, а знищенням закону (цит. Й. Салій, *Право природне і право позитивне*, Знак XLIV, № 450 (11; 1992), ст. 52).

У XX столітті думку Фоми Аквінського розвивали неотомісти, а серед них творець персоналізму, французький католицький філософ Жак Марітен. Центральним у персоналізмі є поняття особи, яку розуміють не як реальну людську особу, а як «першоелемент» буття, певну духовну сутність, що їй властиві активність, воля, самосвідомість. Природа, за персоналізмом, являє собою сукупність духовних осіб, яку увінчує верховна особа — бог. Все матеріальне персоналісти розглядають як наслідок творчої активності особи або як те, що набуває значення лише, коли включається у досвід особи. Особа відповідає за свої дії. Персоналізм критикує, як ліберальний індивідуалізм, так і марксистський колективізм.

Жак Марітен був одним із головних авторів преамбули Загальної декларації прав людини. В ній є такі слова: *визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру.*

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №3

Таблиця

РЕЛІГІЯ	Виникнення людини та її місце у світі	Проблема вільної волі	Погляди на природні та встановлені закони	Приклади конкретних правових норм
ІУДАЇЗМ				
ХРИСТІЯНСТВО				

ДОПОМІЖНИЙ МАТЕРІАЛ №4

Питання/проблеми для проведення дискусії

- Чи іудаїзм відрізнявся від інших релігій стародавнього сходу тільки монотеїзмом?
- Чи Біблійний опис створення людини «за образом і подобою Бога» має значення для проблематики прав людини?
- Чи з цього запису можна вивести ідею щодо джерел прав людини?
- Яке значення для такої цінності як свобода людини має ідея вільної волі?
- Чи в концепції первинного християнства знайдемо конкретні норми, які подібні до норм, записаних у Гебрайській Біблії (Старому Заповіті)?
- Чи конкретні норми, приклад яких був поданий у допоміжному матеріалі, мають якесь значення для ідеї прав людини?
- Чи створена в Європі сучасна концепція прав людини використовує релігійні джерела? Якщо так, то якою мірою?

- Андерсон Б., *Уявлені спільноти. Роздуми про джерела і розповсюдження націоналізму*, переклад С. Амстердамський, Знак, Краків 1997
- Аронсон Е., *Людина — суспільна істота*, переклад Й. Радзицький, ПВН, Варшава 1995
- Аронсон Е., Уілсон Т.Д., Акерт Р.М., *Суспільна психологія. Серце і думка*. Зиск і С-ка, Познань 1997
- Барзіні Л., *Європейці*, переклад Х. Яновський, Муза, Варшава 2001
- Бауман З., *Дві замальовки про постсучасну моральність*, Інститут Культури, Варшава 1994
- Бауман З., *Глобалізація. І що з цього виникає для людей*, переклад Е. Клекот, ПІВ, Варшава 2000
- Бенедиктович З., *Портрети «чужого»: від стереотипу до символу*, видавництво Ягеллонського університету, Краків 2000
- Бергсон, Х., *Сміх*, переклад С. Ціхович, літературне видавництво, Краків 1997
- Блушковський Т., Халупчак Х., *Національні меншини в Польщі 1918–1995*, видавництво університету Марії Склодовської — Кюрі, Люблін 1998
- Валицький А., *Три патріотизми. Три традиції польського патріотизму та їх сучасне значення*, видавництво «Рес Публіка», Варшава 1991
- Вегель Б., *Стереотипи і упередженість у дітей та молоді*, видавництво Інституту психології ПАН, Варшава 1999
- Вольтер, *Трактат про толерантність*, видавництво ПВН, Варшава 1986
- Вопель К. В., *Інтерактивні ігри і забави для дітей*, видавництво «Єдність», Кельце 1999
- Вивчення сприймання Я — Інші: самобутність, індивідуальність, приналежність*, ред. М. Яримович, видавництво «Оссолінеум», Вроцлав 1988
- Гельбнер Е., *Народи і націоналізм*, переклад Т. Холувка, ПІВ, Варшава 1991
- Група грає і працює. Збір групових ігор і психологічних вправ, опрацювання* М. Яхимська, Видавнича група УНУС, Вроцлав 1994
- Габермас Й., *Громадянство і національна самобутність. Роздуми над майбутнім Європи*, переклад Б. Маркевич, видавництво Інституту філософії і суспільства ПАН, Варшава 1993
- Дилеми європейської самобутності. Збір текстів*, ред. Е. Скотнічка-Ілляшевич, фонд «Польща в Європі», Варшава 1992
- Ейслер Й., Купіцький Р., Собанська-Боднарчук М., *Світ і Польща 1939–1992*, видавництво «Омніа», Варшава 1993
- Енциклопедія соціології*, Наукова група, Варшава 1998
- Енциклопедичний словник. Громадянська освіта*, ред. Р. Смольський, М. Смольський, Е.Х. Штатмюллер, Видавництво Європа, Вроцлав 1999
- Етнологічний словник. Загальні терміни*, ред. З. Сташчак, ПВН, Варшава–Познань 1987
- Зімбардо П.Г., *Психологія і життя*, переклад Е. Чернявська, ПВН, Варшава 2001
- Знанецький Ф., *Сучасні народи*, ПВН, Варшава 1990
- Зрозуміти інших, тобто як вчити про біженців*, ред. К. Кошевська, видавництво Центрального осередку вдосконалення вчителів, Варшава 2001
- Ігнатюк І., Мончак А., Зенгара Б., *Польське суспільство від Х до ХХ століття*, Книга і Знання, Варшава 1979
- Інший — Чужий — Ворог. Свої і чужі в свідомості шкільної і студентської молоді*, ред. Е. Новицька, Я. Новицький, Я. Навроцький, Наукова група, Варшава 1996
- Кожен інший, всі рівні. Освітній пакет, Рада Європи*, видавництво Харцерське видавниче бюро Горизонти, Варшава 2003
- Кемпінський А., *Лях і москаль. З історії стереотипів*, ПВН, Варшава 1990
- Клосковська А., *У коріння національних культур*, ПВН, Варшава 1996
- Клосковська А., *Соціологія культури*, ПВН, Варшава 1983
- Колаковський Л., *Міні-лекції про максі-справи, Друга серія*, Знак, Краків 2001
- Збір знань про суспільство, державу і закони*, ред. С. Вронковська, М. Змерчак, наукове видавництво ПВН, Познань 1999
- Кошевська К., *Права людини і проблеми біженців*, навчальний матеріал Агентства ООН у справах біженців, Варшава 1999
- Кошевська К., Толвінська-Круліковська Е., *Шкільна програма виховної роботи*, видавництво Центрального осередку вдосконалення вчителів, Варшава 2000
- Ковальський Я., Селятицький М., Козловська В.Е., *Партнери. Поляки і німці в новій Європі*, видавництво Центрального осередку вдосконалення вчителів, Варшава 2000
- Круліковський Я., *Освітній проект, матеріали для планування міжпредметних зв'язків*, видавництво Центрального осередку вдосконалення вчителів, Варшава 2001
- Кухович З., *Ставропольські звичаї*, Лодзьке видавництво, Лодзь 1975
- Куля М., *Носії історичної пам'яті*, видавництво «ДіГ», Варшава 2002
- Кунашик Р., Селятицький М., Весоловська Г., Зауфал К., *Сусіди. Поляки і українці в новій Європі*, видавництво Центрального осередку вдосконалення вчителів, Варшава 1999
- Курч І., *Змінність та неминучість стереотипів*, видавництво інституту психології ПАН, Варшава 1994
- Квєцінський К., *Стежки — Сліди — Спроба, Дослідження і замальовки педагогіки прикордонної зони*, видавництво Едитор, Ольштин 2000
- Локке Я., *Лист про толерантність*, Варшава 1963

- Мончак А., Самсонович Х, Шварц А., Томашевський Я., *Від племен до Республіки Польща. Народ, держава, територія в історії Польщі*, Книга і знання, Варшава 1996
- Мультимедійна енциклопедія. *Історія*, ПВН, Варшава 2001
- Міжкультурна освіта. В колі потреб, очікувань і стереотипів*, ред. Я. Нікіторович, видавництво Транс Гумана, Бялисток 1995
- Меад Д.Х., *Розум, особистість, суспільство*, переклад З. Волінська, ПВН, Варшава 1975
- Меад М., *Культура і самобутність. Вивчення дистанції між поколіннями*, НВН, Варшава 2000
- Міжкультурна освіта. Навчальний пакет № 4*, ред. С. Мартінееллі, М. Тайлор, Рада Європи і Європейська Комісія, 2000 (польське видання: Фонд розвитку системи освіти, Варшава)
- Мілл, Я.Ст., *Утилітаризм. Про свободу*, видавництво ПВН, Варшава 1959
- Міфи і стереотипи в історії Польщі*, ред. Я. Тазбір, видавництво Інтерпрес, Варшава 1999
- На порозі полікультурності. Нові обличчя польського суспільства*, ред. М. Кемпний, А. Каптяк, Ст. Лодзинський, Варшава 1997
- Національні меншини в Польщі. Практика після 1989*, ред. Б. Бердиховська, Сеймове видавництво, Варшава 1998
- Образ Польщі і поляків у Європі*, ред. Л. Колярська-Бобінська, Інститут публічних справ, Варшава 2003
- Оссовська М., *Моральні норми*, видавництво ПВН, Варшава 1970
- Польсько-німецькі теми: Історія — Література — Освіта*, ред. Е. Траба, Культурна спільнота Борусія, Ольштин 1997
- Права людини. Порадник для вчителя*, ред. К. Кошевська, видавництво Центрального осередку вдосконалення вчителів, Варшава 2002
- Регіональна освіта. Порадник для вчителя*, ред. Й. Господарчик, видавництво Центрального осередку вдосконалення вчителів, Варшава 2001
- Регіональна освіта у реформованій школі*, ред. С. Беднарк, видавництво «Сілезія», Вроцлав 1999
- Самсонович Х., «*Про правдиву історію: міфи, легенди і оповідання як історичне джерело*», видавництво «Новус Орбіс», Варшава 1997
- Свої і чужі. Вивчення відношення до інших народів, рас і етнічних груп*, ред. Е. Новицька, Інститут соціології варшавського університету, Варшава 1990
- Сім'я перед завданнями міжкультурної освіти*, ред. Нікіторович, видавництво Транс Гумана, Бялисток 1997
- Скоровський Х., *Антропологічно-етичні аспекти регіоналізму*, Варшава 1990
- Словник польського фольклору*, ред. Я. Кшижановський, видавництво «Ведза повшехна», Варшава 1965
- Термінологічний словник з мистецтва*, ред. С. Козакевич, Варшава 1969
- Смоліч Я., *Культура і навчання в поліетнічному суспільстві*, ПВН, Варшава 1990
- Стереотипи і упередженість*, ред. З. Хлевінський, І Курч, Інститут психології ПАН, Варшава 1992
- Стереотипи і упередженість. Психологічна і культурна обумовленість*, ред. М. Кофта, А. Ясінська-Каня, видавництво «Сколяр», Варшава 2001
- Тазбір Я., *Реформація — контрреформація — толерантність*, Вроцлав 1996
- Томашевський Я., *Національні меншини в Польщі у ХХ столітті*, видавництво «Едишнз спотkania», Варшава 1991
- Топольський Я., *Світ без історії*, вид. II, розширене, Познанське видавництво, Познань 1998
- Тишкевич Я., *З історії польський татар, 1794–1916*, Вища гуманітарна школа в Пултуську, Пултуськ 1998
- Традиційні культури і культура глобальна. Контексти міжкультурної освіти*, том I, II, ред. Я. Нікіторович, М. Собецький, Д. Місеюк, Бялисток 2001
- Роза вітрів Європи: про центральноевропейську культурну самобутність*, ред. А. Тишка, Варшавський університет, видавнича група, Варшава 1999
- Феномен сучасного націоналізму у Центральній Європі*, ред. Б. Лінек, К. Струве, ДНІ-ІС, Ополье 1997
- Фільцовський Й., *Роми в Польщі. Історія та звичай*, видавництво Інтерпрес, Варшава 1989
- Фішер Р., Ари В., Паттон Б., *Доходячи до ТАК. Переговори без поразки*. ПВО, Варшава 1994
- Хальбвахс М., *Суспільні рамки пам'яті*, переклад М. Круль, Варшава 1969
- Халл Е.Т., *Прихований вимір*, переклад Т. Холувка, Муза, Варшава 1997
- Холувка Й., *Етика в дії*, видавництво Прушинський і С-ка, Варшава 2001
- Хамер Х., *Демон нетолерантності*, ВШіП, Варшава 1992
- Хантінгтон С.П., *Зіткнення цивілізацій і нова форма всесвітньої гармонії*, видавництво Муза, Варшава 1997
- Халасинський Я., *Культура і народ. Дослідження і замальовки*, КіВ, Варшава 1968
- Хомчинська-Мілішкевич М., Панковська Д., *Полюбити школу*, ВШіП, Варшава 1995
- Цала А., Венгжинек Х., Залевська Г., *Історія і культура польських євреїв*, ВШіП, Варшава 2000
- Чиквін Е., *Білоруська національна меншина як стигматична група*, видавництво Транс Гумана, Бялисток 2000
- Шопенгюер А., *Про основи моральності*, БІС, Варшава 1994
- Шацький Я., *Історія соціологічної думки*, наукове видавництво ПВН, Варшава 2002
- Шчипка Я., *Польський календар*, видавництво «ПАКС», Варшава 1979
- Яримович М., *Спроба оперативного аналізу понять суспільна самобутність і особиста самобутність: системна різниця Я — Ти — Інші як атрибут самобутності*, «Психологічні дослідження» 1989, №1
- Яримович М., Шустрова Т., *Почуття власної самобутності — джерела, регулюючі функції*, в Я. Рейковський, *Особистість і суспільна поведінка людей*, КіВ, Варшава 1980